

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

BUDENZ JÓZSEF.

TIZENÖTÖDIK KÖTET.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST, 1879.

A M. TUDOM. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

TARTALOM.

	Lap
Pázmány nyelve: I. II. Rész. — <i>Dr. Kiss Ignácztól</i>	177
Révai magyar-ugor nyelvhasonlítása. — <i>Dr. Szinyei Józseftől</i> ...	248
Orosz-lapp nyelvmutatványok: Az eredeti lapp textusok fordítása. — <i>Dr. Genetz Arvidtól</i>	287

Ismertetések és bírálatok:

Lieder der Lappen, gesammelt von O. Donner. — <i>Halász Ignácztól</i>	304
Studien zur vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen Sprachen, von Nikolai Anderson. — <i>Budenz Józseftől</i> ...	309

PÁZMÁNY NYELVE.

Régibb íróink között nincs egy is, ki annyit írt volna magyarul mint Pázmány, vagy a ki jó magyarságban, a nyelvnek mesteri kezelésében fölülmúlná. Azért — úgy hiszem — nem tettem haszontalan munkát, midőn ezen jeles írónk nyelvének összeállítására vállalkoztam. A kik nyelvünk fejlesztésével, annak törvényeinek kutatásával foglalkoznak; a kik nyelvtant írnak vagy ezt tanítják: azoknak Pázmány nyelvét ignorálniok nem szabad. De tanulhatnak tőle mind azok, kik a tudománynak bármely ágában mint írók működnek. Sok igaz gyöngyöt találunk Pázmány műveiben, melyek valóban megérdemlik, hogy nyelvünk díszítésére közkinccsé tegyük és újra forgalomba hozzuk.

A mi ezen műnek összeállításában való eljárásomat illeti, iparkodtam azt lehető teljessé tenni. Azért a grammatikának és syntaxisnak csaknem minden fejezetén végig vezetem és visszatükröztetem Pázmány nyelvét, kiemelve sajátosságait s a mai nyelvtől eltéréseit. E végre az egész művet három részre osztottam. Az első részben tárgyalom a szorosán vett grammatikát, a másodikban a syntaxist (szókötetést és mondatkötetést), végre a harmadikban a szótári részt, mely az eltérő szavakat, a szólásmódokat és közmondásokat tartalmazza.

Röviden számot kell adnom a felhasznált forrásokról is. Rajta voltam, hogy Pázmánynak minden művét kutassam át; de — fájdalom, mindenikhez még sem férhettem hozzá, minthogy kisebb művei nagyobb könyvtárakban is ritkán találhatók, néhány pedig el is veszett, úgy hogy csak címeket tudjuk.

Kutatásom tárgyát a következő művek képezték: 1. *Kalauz* (Nagy-Szombat 1766. folio-kötet 1092 lap.). 2. *Prédikációk* (1694. folio-kötet 1248 lap.). 3. *Felelet Magyarinak* (1603. kis 4-ed rét).

4. *Egy tudakozó Predikátor neve alatt íratott öt levél.* (Appendix a Kalaúz 1613-diki kiadásához). 5. *A Sz. Írásról és Anyaszentegyházzól két rövid könyvecskék* (1626. kis negyedré). 6. *A setét hajnalszillag után bújdósó Luteristák vezetője* (1627. 4-ed rétű 481. l.).

Kisebb művei közül a következőket nem használhattam:

1. *A mostani tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonytsága* (Grác. 1605.). 2. *Kempis Tamás fordítása.* 3. *Keresztyén felelet* (1607.). 4. *Szent Ignác élete.* 5. *Csepregi szégyen-vallás.* 6. *A nagy Calvinus Jánosnak Hiszek egy Istene.* 7. *Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel ... felhámozott feleleteinek rövid ... megrostálása.*

Ezen kisebb művek átkutatásáról ugyan le kellett mondanom s így azok szótári anyagát nem használhattam fel; de azért eléggé megismerkedhetünk Pázmány nyelvvel az általam átkutatott művekből, tekintetbe véve a Kalaúz és a *Predikációk* nagy terjedelmét.

A mi a kidolgozást illeti, azt koránt sem tartottam tökéletesnek. Jól tudom magam is, hogy némely fejezeteket és pontokat több példával lehetett volna földeríteni; egy más kutató talán anyagot is többet karolt volna fel. Ámde szolgáljon mentségemül a munka fárasztó volta. Minthogy minden nyelvtani eltérést és sajátságot számításba vettem, már ezen álláspontomnál fogva lehetetlen volt egyszeri olvasásnál minden sajátságot és eltérést kellőleg fölismernem. Ennek következtében kénytelen voltam részletenkint kutatni, azaz, újra és újra olvasni. — Nehezítette a munkát még azon körülmény, hogy nemcsak a meglevő (positív) adatokat kellett összegyűjtenem és osztályoznom, hanem több nyelvtani pontra nézve negatív eredmények után is kénytelen voltam kutatni, azaz azt is kellett keresnem, a mi nincs. Például — hogy többet ne említsek — csak a jövő idő miként való használatának megállapítására újra át kellett olvasnom az egész Kalaúzt és a *Predikációkat*. Hasonló fárasztó utánezésbe került egyes kötőszók használatának vagy nem használatának kiderítése.

ELSŐ RESZ.

Helyesírás.

Pázmány helyesírása a maitól sokban eltér s jobbára meg-
egyezik a korabeli írókéval. Azt nem mondhatjuk, hogy eleitől fogva
önalkotta helyesírást használt; mert akkor önmagához következe-
tesnek kell vala maradnia, a mit éppen nem tapasztalunk, ha
összes műveit figyelembe vesszük. Összehasonlítva első művének
(Felelet Magyarinak. 1603) helyesírását a Kalaúzéval (1613) nagy
külömbiséget találunk. A Kalaúz megírása alatt azonban, úgy lát-
szik, a helyesírásnak bizonyos elveiben megállapodott, mert ezen-
túl további műveiben meglehetősen következetességet mutat helyes-
írás dolgában.

Pázmány helyesírásának jellemzésére általában azt mond-
hatjuk, hogy az főleg a népies kiejtéshez van alkalmazva, mint a
következő példákön látható: *tisz-tartó*, *kardal* (cum gladio), *aka-
rattya*, *mongya*, *roncson*. Igen sokszor azonban a szófejtés elve
szerint ír, mint: *adna*, *mondta*, *fogadta*. Gyakran mind a két elvet
egyszerre alkalmazza, midőn így ír: *cselekedgyék*, *tudgya*, *igazitesa*,
tartcsa. Noha azonban a szóejtés a fő elv, melyet helyesírásában
leginkább követ; de azért ehhez sem ragaszkodik következetesen,
mert gyakran két betűt ír ott, hol a közbeszédben egyet használ-
unk, mint: *éppít*, *böcsüllet*, *tölle*, *vélle* (cum eo); ellenben egyet
használ ott, hol a fül okvetetlen kettőt kíván, pl: *nagyob*, *hosszú*, *ál*,
kel — *nagyobb*, *hosszú*, *áll*, *kell* helyett.

Néha ugyanazon szót is kétféleképpen írja, mint: *békeség* és
békesség, *boszú* és *bosszú*, *dobzódás* és *tobzódás*, *csónak* és *csólnak*,
szőlő és *szöllő*, *távostatás* és *távosztatás*.

Helyesírásának részletes megismertetésére a következő pontok szolgáljanak:

a) A mellékneveket a közép fokban egy *b*-vel írja, ha ragozatlanok, mint: *job*, *nagyob*, *kisseb*, *töb*; ha azonban ragoznak, két *b*-t ír, pl.: *jobban*, *nagyobban*, *többen*, de egy *b*-t ír a ragozott közép fokban is, ha a kiejtés így kívánja, pl. *hatalmasban* hatalmasabban, *serényben* serényebben.

b) Az igeragozásnál a múlt idő egyes. számi 3. személyét majdnem kivétel nélkül egy *t*-vel írja, pl; *mondot*, *kereset*, *nézet* — *mondott* stb. helyett.

c) Azon igéknél, melyeknek töje *t*-re végződik, a parancsoló módban majd *cs*, majd *ts*, majd *tcs* áll, pl. *tarcsa*, *szakajtsa*, *tanítcsa*.

d) A bibliai neveket és szentek neveit, melyeket népünk saját nyelve ize szerint átídomított, úgy írja, mint ma szoktuk. Egyéb idegen neveket azonban az illető eredeti nyelvük orthographiája szerint ír.

Megemlítenő sajátja Pázmány helyesírásának, hogy igen gyakran nagy kezdő betűt használ a mondat közepén is, és pedig minden szabály nélkül. Nemcsak a főneveket írja néha nagy kezdő betűvel, hanem a mellékneveket, sőt az igéket is, pl. *Az Oktalanállatok Esznek, Isznak, Alusznak, Szaporodnak, Munkát tesznek, melegeket, hideget, fájdalmat, betegséget szenvednek.* Pr. 761.

Végül megemlítenő, hogy az összetett szavakat, valamint az igét igekötővel és a főnévet névutóval kötőjellel kapcsolja össze, pl. *közben-járó*, *gond-viselés*, *ki-múlás*, *el-jártunk*, *bé-telleyesedtek*, *meg-öleté*, *születésétől-fogva*, *esetünk-után*, *ez-által*. Kötőjellel fűzi egybe az összetett kötőszókat is, mint: *mivel-hogy*, *minek-utánna*, *hogy-sem* stb., sőt néha a melléknevet is főnévvel, pl. *oktalan-állat*, *titkos-látás*, *egyházi-ember*.

Hogy némileg szemlélhetővé tegyem, hogy mily nagy változáson ment végig Pázmány orthographiája, ide iktatom első művének (Felelet Magyarinak. Bécs 1603) alphabetumát.

Pázmány első művének alphabetuma.

a = a | *á = a*, néha *aa* (*baar*, *maar*) | *b = b*. | *cz = cz* és *ch* (*te-chésed* = *tetszésed*) | *cs = czi*, *ch* és *chi* (*dicziér*, *chiak*) | *d = d* | *e = e* | *é = e*, néha *ee* (*kees*) | *f = f* | *g = g* és *gh* (*keresztsegh*) | *gy = gi*, néha *g* (*gónörkődik*, *gőlekezet*) | *h = h* | *i = i*, két *i = y* (*mys* = *mi is*, *výtás*)

=újítás) | $j=i$, ritkán j | $k=k$ és c | $l=l$ | $ly=li$ | $m=m$ | $n=n$ | $ny=ni$, néha n (*naj, nilvan*) | $o=o$ | $ó=o$ és oo | $ö$ és $ő=ö$ | $p=p$ | $r=r$ | $s=s$ néha sz (*eszhetik, bolondszagoc*) | $sz=z$: ritkán sz | $t=t$ | $ty=ti$ | $u=u$ és v | $ü=ú$ | $ű=ű$ | $v=v$ | $y=i$ (az y jegy mindig két i -t jelent) | $z=z$. | $zs=s$ néha sz (*szak=zsák*).

A Kalaúznak s ennél későbbi műveinek alphabetuma csak kevésben tér el a maitól. A különbség ennyiben áll. Az $ö$ $ő$ és $ü$ $ű$ betűkre nem két pontot vagy vesszőt tesz, hanem egy kis e betűt ($ö$, $ű$). Az $ó$ betűt néha két o -val írja (*Oo Testamentom*). Végre a mai zs helyett következetesen s jegyet használ.

A ki még alaposabban akar megismerkedni Pázmány helyesírásával, vizsgálja át a szótári részt, a hol sok idevágót találhat.

Hangtani sajátosságok.

1. A magánhangzók.

A magánhangzókat illetőleg következő eltéréseket tapasztalunk a mai használattól.

I. Az a és $á$ hangzókra nézve kevés az eltérés; csak néha találunk a -t o helyett, és viszont, mint; *állapat, ravás, zálag; hivolkodó*.

II. Annál több az eltérés az e hangzónál.

Valjon Pázmány háromféle e -t használt-e, nevezetesen, használta-e a közép e -t (mint Dunántúl ezen szavakban: *szém oculus, észém edo* hangzik), azt ma már nem lehet eldönteni, minthogy ezen hangzót bizonyos jellel nem különböztette meg, mint egyáltalán ez ideig egy író sem. De tekintve, hogy Pázmány Bihar-megyében született és tanult magyarul: talán nem alap nélkül állítjuk, hogy a közép e -t nem használta, melyet a bihar-megyei ember ma sem ismer.

Az e és $é$ használatát illetőleg következő sajátosságai vannak:

1. $é$ áll e (és $é$) helyett azon igék jelen idejű egyes 3. személyében, melyeknek egytagú töje e hangzóval van, mint: *mér, nyér, vét, vész, észik, téssen, léssen* — *mer, nyer, vet, vesz, eszik, tesszen, leszen* helyett. Néha a többesszám minden személyében $é$ áll, mint: *lészünk, lésztek, lésznek*.

2. *é* áll *e* helyett, mikor az *e* hangzós viszonyragokhoz személyrag járúl, pl: *nékem, néked, neki, vellem, velled, velle* stb.

3. *é-t* használ *í* helyett a szerént névutóban és a *-ként* ragban s néha ezen szóban: *tanét*. Megjegyzendő, hogy *szerint* és — *kínt* soha sem fordul elő nála. Így mondja: *egyenként, szolgaként*.

4. A mai irodalomban vegyesen *e* és *ö*-vel használt *fel* igekötőt következetesen *e*-vel írja, pl: *felséges, fel-említ, fel-ébred, fel-kendett*.

5. *e* áll *ö* és *ő* helyett ezen szavakban: *eszten, ser, emle* (emlő), *szüle* (szülő).¹⁾

III. Az *i* és *í* hangzókra nézve következő sajátosságai vannak:

1. Gyakran *í* áll *é* helyett, pl: *fínyes, itület, kímlő, kínyes*.

2. Néha *i* (*í*) áll *ü* (*ű*) helyett, mint: *igetés, illeni* (ülleni), *innep, siket, hívesedik, így* (ügy).

A következő szavakban majd *í*, majd *ű* áll: *hív* és *hűv, idő* és *üdő, szív* és *szűv*.

IV. Az *o* és *ó* hangzóknál következők az eltérések:

1. *o* áll gyakran *a* helyett az *-n* határozó rag előtt, mint: *bizonyoson, hatalmason, okoson, csudálatoson*.

2. Az *o* hangzót *l* előtt többnyire hosszúnak írja, mint: *óltalmaz, mi-vólta, vóltunk, vóltak* stb.

V. Az *ö* hangzóra nézve azt tapasztaljuk, hogy ezt Pázmány ritkábban használja, mint a mai irodalom, mivel sok esetben *e*-vel helyettesíti. Megemlítendő azonban, hogy néha *ö-t* használ *é* helyett: *löttem, löttek, löttünk*;

némely szóokban pedig vegyest használja *ü*-vel, mint: *gyüker* és *gyökér, könnyü* és *künnyü, gyölekezet* és *gyülekezet*.

Az *ő* hangzóra nézve megjegyzendő, hogy ez a rövid *ö-től*

¹⁾ Az *e* hangzóról szólván nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a hosszú *e* Pázmány idétt még jobban uralkodott nyelvünkben, hogysem manap. Hogy hajdanta a hosszú *e* terjedtebb használatú volt mint jelenleg, mutatja az is, hogy népünk az egyházi imádságokban ma is így beszél: *légyen* a te akaratod — mindennapi kenyerünket adgyad *nékünk* ma — az úr vagyon te *véled* — *légyen* *nékem* a te igéd szerint stb., holott a közbeszédben ezen szavaknál soha sem használ nyújtott *e-t*.

nincs megkülönböztetve a nyomtatásban, minthogy mindenik *ó* jegy alatt fordul elő. Azonban az *ó* analogiájából könnyen megtudhatjuk, mikor veendő hosszúnak. Így kétségtelen, hogy egytagú szókban, mint: *nől* (= nyöl), *fől*, *bőr*, *szőr*, továbbá a *ből*, *ről*, *től* ragokban hosszú.

VI. Az *u* (*ú*) mindig hosszú az egy tagú szókban, mint: *úgy*, *út*, *kút*, *rút*, *túd*, *hús*z ;

továbbá az *-ú* végzetű szókban, mint: *ifjú*, *borjú*, *szomjú*, *szomorú*, *iszonyú* stb. ;

rendesen hosszú még az *úl*, *rúl*, és *túl* ragokban, pl: *gonoszúl*, *példájúl*, *azokrúl*, *korátúl*.

Vége hosszú az *úl* mint igeképző is, mint *indúl*, *fordúl*, *mozdúl* stb.

Egyéb esetekben nem lehet bizonyosan megtudni, valjon az *u* rövid vagy hosszú-e, mert némelykor ugyanazon szóban majd *u*, majd *ú* áll, pl: *tudós* és *túdós*.

máskor a manap nyilván rövid *u*-t is hosszúnak írja, mint: *indúlat*, *jobbulás* ;

végére az *-unk* ragban is igen sokszor hosszú *ú*-t ír, mint: *fogadunk*, *jutalmunk*, *fáradságunkért*.

u áll *o* helyett ezen szóban: *kúldus*.

ú-t igen gyakran használ *ó* helyett ezen ragokban *-búl*, *-rúl*, *-túl*, mint *koruktúl*, *haragbúl*, *boldogságrúl*.

VII. Az *ü* (*ű*) hangzóra nézve megjegyzendő, hogy, ámbár a nyomtatásban a hosszú *ű* a rövidtől nincs megkülönböztetve, minthogy mindeniknek jegye *ű*, de azért kétséget nem szenved, hogy az *ü*, mint az *u*-nak felhangú hasonmása, mind azon esetekben hosszú, a melyekben az *ú*-t hosszúnak találjuk.

ü áll gyakran *ö* helyett a *bül*, *rül* és *tül* ragokban, pl: *szere-tetbül*, *keserűségünkrül*, *ellenségtül*.

2. A mássalhangzók.

A mássalhangzók közül a következőknél tapasztalunk némi sajátásokat.

1. Néha *d* áll *gy* helyett, pl. ezen szavakban: *hadni*, *hadna*, *vadnak*, (= vannak).

Ellenben van rá eset, hogy a *d*-t a népies kiejtés szerint assimilálja, pl. *tunni* = tudni.

2. Gyakran *j* járúl két magánhangzó közé, különösen az *ül*, *ül* ragok előtt, mint: *példájül, vakmerőjül, vizsgálójül, jegy-ruhájül, lewendő.*

Mikor a *j* személyragokban mássalhangzó mellé kerül, többnyire elveszti saját hangját és

a) vagy felveszi az előtte való mássalhangzóét, mint *mossa* (mos-ja), *veszsen* (vesz-jen);

b) vagy *l* és *n* mellett meglágyúl, mint: *táplállya, folyon, mennyünk;*

c) vagy *gy*-re változik *d* és *g* után, *ty*-re pedig *p* és *t* után, pl: *fogadgy, foggyunk, kaptya, mutatya, forgattya, úttya.*

Csak *r* mellett tartja meg mindig saját hangját, mint: *írja, dicírje, heverjen.*

Néha azonban, különösen birtokragozásnál, a szófejtés elve szerint *p* és *g* után is megmarad a *j* hang, mint: *apja, haragja.*

3. *l* az előtte való (*o* és *ö*) hangzóval néha összeolvad, pl: *ódható* (oldható), *ócsó* (olesó), *tötés* (töltés);

némely esetekben pedig megmarad az *l*, hol azt ma elejtjük, pl. *álgýú, tálnyér, búlcú.*

Az *ly*-t a ragozási módosulásokon kívül azon szavaknál használja, melyeknél a mai irodalom is, úgy hogy alig találni kivételt, mint: *veszél* (néha ezt is *veszély* alakban írja).

4. *n, b* előtt, *m*-re változik, mint *külömben, alacsomb.*

ny helyett néha *n*-t használ, pl: *heános, magános, núva, reménség, szegénség, feledéken* Pr. 157.

ny áll *n* helyett ezen szóban: *penyész.*

A végmássalhangzók közül különösen az *l* és *s*-et kettőzteti, ritkábban a *z*-t.

a) az *l*-t pl: *általlad, töllem, tölled, tölle, velle.*

b) az *s*-t pl: *papiross, papirossat*, Pr. 151; *töviss, tövissét* Pr. 158; különösen pedig az *-s* végzetű melléknevek ragozásában pl: *erössen, hamissan, figyelmessen.* Megjegyzendő azonban, hogy ezen határozókat is gyakran a mai szokás szerint írja, mint: *szorgalmatosan, figyelmetesek.*

c) a *z*-t pl: *közzé* (*fogó-közzé vévén*), *közzül.*

d) A kétszeres *sz*-et mindig egészen kiírja, pl: *aszszony, hoszszú, boszszú.*

e) A *t* két mássalhangzó között elmarad, pl: *jelenget* (=jelentget). K. 679; *éringet* (=érintget).

Szóképzés.

Ezen fejezet alatt csak a fő- és melléknevek képzéséről szólnunk, czélszerűbbnek tartván az igék képzéséről illető fejezetük alatt szólni.

A fő- és melléknevek képzése kétféleképpen történik; I. képzőragok által, II. szóösszetétel által.

I. Fő- és melléknevek képzése képzőragok által.

A gyökeres fő- és mellékneveket Pázmány nagyobb részben úgy használja, mint a mai beszéd és irodalom; de ezen nevek továbbképzésében találunk nála figyelemre méltó sajátosságokat.

A) A főnevek képzése.

1. *Főnevet főnévből* úgy képez, mint a mai népnyelv. Nevezetesen

a) *ász, ész* képzővel csak a következő szavakban találkozunk: *halász, horgász, kertész, lovász, juhász, vadász.*

b) *-nok* képző egyetlen egy eredeti magyar szóban sem fordul elő. A nála található *-nok, -nek, -nik* képzésű szavak, mint: *bajnok, néha; bajnak), eretnek, szövétnek* és *komornyik* szlávból kölcsönzöttek, mint a Nyelvőr VII, 148 l. kimutatja.

c) *-ság, -ség* képzővel a mai szokás szerint, mint: *atyaság, barátság, emberség.*

d) Diminutív neveket a mai szokás szerint képez, pl: *darabcska* és *darabcsa, gyermekecske* és *gyermecske, váraska.*

2. *Főnevet melléknévből* szintén a mai szokás szerint alkot, pl. *betegség, sokaság, főbség, többség* stb.

3. *Főnevet igéből* nagyobb részben úgy képez, mint a mai irodalom. Nevezetesen

a) *igetből -ás, -és* képzővel a működést jelentő neveket (nomina actionis), mint: *írás, járás, látás, menés, rendelés.*

b) *igetből -at, -et* és *-atal, -etel* képzőkkel a befejezett cselekményt jelentő neveket (nomina acti), mint: *írat, járat, rendelet, menet* és *menetel, hit* és *hitel, étel, ital.*

Itt helyén valónak látjuk megjegyezni, hogy az *-at*, *-et* és *-atal*, *etel* képzők között nincsen különbség a szó értelmére nézve. Így: *menet* és *menetel*, *jövet* és *jövetel*, *lét* és *létel* egy és ugyanazon értelmű nevek. Ezen neveket Pázmány is egy értelemben használja. De az *-ás* és *-at* képzésű nevek használatában még nem tartja meg a manap megállapodott különbséget; nevezetesen

a) használ néhány *-at*, *-et* képzetű főnevet, melyeket manap csak *-ás*, *-és* képzővel használunk. Ilyenek: *koronázat* Pr. 464, *születtet*: *Urunk születete* után. (Ezeket azonban igen ritkán használja; rendszeren *koronázás-t* és *születés-t* ír); *éppület* (pl.: lelki *éppületünkre*).

β) *-atal* végű nomen actit, *-ás* féle nomen actionis helyett, pl.: *hivatal* = hívás. (Ha Isten *hivatalának* nem engedünk.) Ezen szó nála igen ritkán jelent officium-ot. *Kereset* = keresés. (A szükséges dolgok *keresetiben* két dolgot tilalmaz Isten Pr. 944); *étel* = evés (*étel* közben); *ital* = ivás (józan *itallya* a bornak szabad).

Vannak továbbá nevek, melyeket mind a két alakban egy értelemben használ, mint: *hittel* és *hivés* (Nem akar hinni, mikor igaz okai vannak a *hitelre*. Pr. 654.); *köszönet* és *köszönés*, *becsület* és *böcsüllés*, *ismeret* és *ismerés*, *szeretet* és *szeretés*, *látat* és *látás*.

c) igetöböl *-ság*, *-ség* képzővel, mint: *kivánság*, *multság*, *nevetség*;

-mány, *-mény* képzővel: *tudomány*, *ragadomány*, *keresmény*, *szerzemény*;

-ék képzővel: *menedék*, *maradék*, *seppedék* (= süppedék), *akadék*.

d) igenevekből *-ság*, *-ség* képzővel, pl.: *valóság*, *buzgóság*, *romlottság* (= romlottság), *múlandóság*, *halandóság*.

Végül megemlítendő, hogy a múlt idejű igenevet is használja főnévképpen, de mindig személyragokkal, pl.: *virradtakor* (= virradatkor); sebeseb *alá-jöte* (jötte), hogy-sem *fel-mente*. Pr. 320.

Ezen helyen az *-ár* *-ér* képzőről is kell megemlékeznünk, minthogy nyelvészeink némely *-ár*, *-ér* végzetű szavunkat igéktől származtatják. (Lásd Nyelvőr VII, 60 és 160 l.) A Pázmánynál előforduló *-ár*, *-ér* végzetű szavak, melyek itt kérdés alá eshetnek, a következők: *csaplár* (és *csapláros*), *csiszár*, *kalmár*, *kufár*, *kul-*

csár, molnár, sáfár, hevér (bányász), *peszér* (alsóbb rendű szolgálta), *osztóvér* (sovány), *tözsér* (kereskedő), *vezér*.¹⁾

Végül meg kell említenünk, hogy a *-da -de* helynévképző Pázmány előtt ismeretlen. Helyneveket részint az egyszerű jelen idejű igenévvel képez, mint: *vendég-fogadó, fürödő, kutyorló*; részint pedig a *ház* szóval, mint: *írás-tartó-ház, kincs-tartó-ház, könyv-ház, ágyas-ház* (schlaf-kammer), *tár-ház*. — A „*tár*“ név nem fordul elő nála mint helynévképző.

A nyelvújítás által használatba hozott egyéb képzőkről, mint *-acs -ecs, -aj -ej, -ap -ep, -oncz -encz -öncz* stb. szintén csak azt jegyezhetjük meg, hogy Pázmány ezeket nem ismeri. A *-cza -cze* képző is csak szláv eredetű szavakban található, mint: *hancza, pälcza, utcza, kelepcze*, melyeknek a következő szláv alakok felelnek meg: *konica, palica, ulica, klepica*.

B) A melléknevek képzése.

Mind az eredeti, mind a képzett mellékneveket nagyjából úgy használja, mint a mai irodalom. Képzés dolgában azonban vannak figyelemre méltó sajátosságai.

1. Melléknevet főnévből alkot

a) *-i* képzővel, pl.: *testi, lelki, isteni, emberi, téli, nyári* stb.;

b) *-béli* képzővel ragozatlan és ragozott főnevekből, pl.: *állapot-béli, szü-béli, Róma-béli, Athenas-béli, kepe-béli, kora-béli*.

c) *-nyi* és *-ni* képzővel, mint: *szempillantásnyi, pontnyi* és *pontni, singnyi, mangurnyi* (morzsányi), *lábnyi, embernyi ember, számárnyi számár*.

d) *-os -es* képzővel a *-ság -ség*-vel képzett főnevekből, mint *bévséges, boldogságos, dicsőséges, elégséges, sürüségés, tisztességés*.

Ezen képzővel egyéb főnevekből is képez mellékneveket, mint: *barátos, házias, enyves, mézes, gyümölcsös*.

e) *Birtokragos főnévből* csak ezen egy melléknevet találtam: *földünk*. Pr. 642.

2. Melléknevet igenévből *-s*-vel képez, de ritkán, mint: *tudós, gyanós*. A megszokottabb esetekben is elhagyja az *-s*-et,

¹⁾ Ezen szót Pázmány ritkán használja. Prédikációiban csak négyszer találtam 293, 345, 917, 1080. Helyette a következőket találjuk: *kalaúz, hadnagy, kapitány, fejedelem, herczeg, élőljáró*.

pl.: ismerő (= ismerős), vendégfogadó (= vendégfogadós), féltő (= féltős). Pr. 270; — *-nyi* és *-ni* képzővel, de ritkán, pl: *fontányi* szösz, *jártáni* erő.

3. *Viszonyragos* nevekből *-i* képzővel csak ezen mellékneveket használja: *előbbi*, *útóbbi* és *útólbényi*. (Nincs az Atyánál *útólbényi* Isten. Pr. 696.)

A névutóból *-i*-vel sohasem képez melléknevet. Nincsenek nála ilyen melléknevek: *előtti*, *utáni*, *mellel*, *szertint*, hanem a „*való*“ igenevet kapcsolja képzőül ezen névutók mellé, mint: *előt-való*, *után-való*, *mellel-való*, *szertint-való*.

Nem fordulnak elő nála a *-bani*, *-beni*, *-bóli*, *-béli*, *-sági*, *-ségi* és *-tóli*, *-tőli*-féle melléknevek sem, melyeket pedig a mai irodalom oly gyakran használ. Igen könnyen mellőzi az ilyen-fajta mellékneveket, mint a következő mondatokból látható: Az Urvacsorának két *szín-alat vétele*. A jövő állapotoknak *csillagoktól tudakozása*. Pr. 854. A Szent Lélek Isten a lelki környül-metélést nevezi . . . *régi erkölcsökből és cselekedetekből kiköltözésnek*. Pr. 157.

Nem ismeri a német *-reich* és *-völl* utánzásával készített *vízbő*, *reményteljes*, *aranydús*-féle mellékneveket. A *bő* és *teljes* melléknevek vonzatukat mindig megtartják, mint: *vízzel bővelkedő*, *reménységgel tellyes*, *malaszttal tellyes*. A *dús* név pedig csak ezen kitételben fordul elő: *dús gazdag*.

Fölösleges megemlítenem, hogy a nyelvújításnak egyéb melléknévképzői is, mint *-or*, *-ör*, *-a*, *-e* (*tömör*, *lengé*, *tünde*) stb., ismeretlenek Pázmánynál.

4. A *fosztó* képző mindig *-talan*, *-telen*, vagy *-atlan*, *-etlen*, még a *-hat* *-het* igeképző után is, úgy hogy *-lan* *-len* egyszer sem fordul elő, bár mily hosszú és egyhangú legyen is a szó, pl. *meg-foghatatlan*, *ki-mondhatatlan*, *csalatkozhatatlan*, *meg-lábolhatatlan*. — Néha *-atlan*-t használ, mikor mi *-talan*-t mondunk, mint: *módatlan*, *helyetlen*, *nevetlen* (névtelen), *határatlan*. Pr. 1049.

Sajátságosak a következők: *értékletlen*, *mértékletlen* és *érzékenységletlen*.

II. Szóképzés szóösszetételek által.

A szóösszetétel nagy részt a mai szokás szerint történik, de találkozunk figyelemre méltó sajátságokkal is.

1. A birtokos összetétel igen gyakran felbomlik, midőn az összetett szó új birtokos viszonyba lép egy új szóval, pl. *agy-velő*: Sz.-Ágoston *agya-veleje* sem volt ugorka. (K. 990.) | *áll-kapcza*: Sámson egy számar *áll-kapczájával* győzé ellenségit. Az ember *áll-kapczája* el-fárad. (Pr. 789.) | *gond-viselés*: kinek *gongya-viselésére* magát ígéré. (K. 991.) | *szó-járás*: akár mely szorgalmatosan figyelmeznünk az Írás *szava-járására* | *térd-in*: A sánták *térdek inainak* bontakozása-miat lassan járnak. Pr. 799.

Néha azonban az összetétel új birtokos viszonyban is megmarad, pl.: *áll-csont*: Ki hallotta, hogy valaha valaki egy számar *ül-csontjával* ezer ellenséget levert? Pr. 850. | *gond-viselés*: A mit a sok jámbor adogatott, annak *gond-viselését* Júdásra bizta vala Christus. (Pr. 705.) | *köny-hullatás*: Szemei *köny-hullatásával* mosogatta rútságainkat. Pr. 489.

2. A tárgyias összetételben következő sajátságai vannak:

a) az előtag néha többes-számi név, mint: *lelkek-elevenítő Isten*, *lelkek-szerető Isten*, *szüvek-látó Isten*. Pr. 273.;

b) az előtag egyes-számi birtokragos név, pl.: *hiti-tagadó*; valaki világi gyönyörűséget keres, *lelke-szaggató* és *szüve-rágó* férget szerez. Pr. 324;

c) néha — ámbár ritkán — az előtag többes-számi birtokragos név, pl. Végezetre *betegségünk-gyógyító* orvosságnak, *lelkünk-mosogató* víznek, . . . *szomjúságunk-enyhítő* italnak neveztetik az Isten igéje. Pr. 451.

Ide számítandók még „*alat-való*“ és „*elöl-járó*“. Habár ezen szavak nem valódi összetételek (Lásd Simonyi: Nyelvör. IV. 3. füz.), de Pázmány az itt említett összetételi viszonyban használja, pl.: a jó fejedelem úgy vigyáz az *alatta-valókra*, mint Pásztor Juhaira. Pr. 1071. | Az *alattok-valókra* úgy vigyázzanak (a fejedelmek), . . . mint jó atya fiaira. u. ott | Ember végbe viszi Isten segítségével, a mit *Elötte-járói* parancsolnak. Pr. 1078. | Engedellemmel tartozunk az *Elöttünk-járóknak*. Pr. 1080.

Az összetételnek ilyen felbontását találjuk néha a *-béli*-vel képzett neveknél is, mint: Azt parancsolá Isten (Moysesnek), hogy *lába-bélit* levesse. Pr. 717.

3. Egyéb tárgyias összetételek igenevekkel.

a) Nem ritka az infinitívussal való összetétel, pl.: A sánták, kik *falu-látni* vagy *ökör-hajtogatni* nem sétálhatnak. Pr. 737. | Mint

lator-kergetni, úgy jöttek érette | *Lakó-hely-készíteni* megyen elől. Pr. 671.

b) Múlt idejű igenévvél kétféle összetételt találunk:

a) az összetételnek első fele birtokragos név, pl.: *esze-for-dúlt, úta-vesztett ember, szája-nyitott pokol, ina-szakatt, keze-lába-esett ember*.

β) az összetételnek második fele, azaz maga az igenév birtokragos, mint: *méhek-csinálta méz, töviss-nötte rét, ördög-tojta és ördög-kotlotta hazugság* K. 184, *szél-hordozta fa-levél*.¹⁾

Az itt felhozott eseteken kívül alig fordulnak elő egyéb ilyen összetételek.

c) A *-va -ve* végű igenév részint ragozatlan előtaghoz járúl, mint: *idő-vontatva, szem-béhunyva*, részint pedig ragozotthoz, pl.: *álma-szakadva, fejem-hajtva, szájunk-tátva, melle-verve, színe-meg-változva*.

4. Szokatlan összetételt találunk a következőkben: *kupa-ser* (= sörös kupa), *üveg-bor* (= boros üveg) K. 144, *bor-nem-izsaság, te-mondádság, út-álló latrok* (= úton álló), *asszony-hihetetlen* (= aszszonynak is hihetetlen mondás) K. 406.

Sajátságosak: *jó-tett úra* (= jótévő úra), és *lakta-föld* (= lakó föld): Ábrahám elhagyá *lakta-földét* Pr. 183. | *Jártok földét* is csókolgattyák Pr. 922.

Bár nem valódi összetételek, de azért figyelemre méltók a következő szó szerkesztmények: *által-út* (= egyenes út: directa via), *által-beszéd* (= egyenes beszéd), *halva-létel* (= todes-zustand): A mennyire megrövidíthette *halva-lételének* óráját. Pr. 566.

Nincs Pázmánynál igetővel való összetétel. Nála a mai *lakhely* következetesen *lakó-hely*; nem ismer ilyen szavakat, mint: *láthatár, nézpon*t, annál kevésbé csonkított igetővel képzeteket, mint: *gyúpon*t, *bonczkés*. Csak az egy *fog-ház* fordul elő nála.

Nem alkot összetételt oly névvel, melynek bizonyos ragos vonzata van. Pl. ezen szó: *készség* nem fordul elő összetételben,

¹⁾ Ezen esetekben birtokragosnak mondom az igenevet eltérőleg Simonytól, kinek az «isten-adta»-félékről adott magyarázatát (Nyelvőr IV. 440) a bíráló bizottság sem helyeselte.

mint a mai „szolgálatkészség“, hanem mindig megtartja vonzatát, pl.: *szolgálatra-való készségem*.

Már megemlítettem a melléknevek képzésénél, hogy az ilyen németes képzés, mint: *reményteltjes, erőteltjes, hitbuzgó, ügybuzgó, csataakész, szolgálatkész* stb. Pázmány előtt ismeretlen.

A névragozás.

Ezen fejezet alatt tárgyaljuk I. a fő- és melléknév ragozását, II. a birtokragozást és III. a melléknév fokozását.

I. A fő- és melléknév ragozása.

A) Az esetes ragozás (*Declinatio*).

Az esetes ragozást illetőleg következő sajátosságai vannak.

1. Az *-os* végzetű melléknevek a többes *k* ragot *o* hangzóval veszik fel, mint: *csudálatosok, lombosok, torkosok*. Szintígy áll *a* helyett *o* ezen szavakban is: *holdot, holdok, birodalmok*.

2. Az úgynevezett ékvesztők az ékezetet többnyire megtartják a tárgyesetben és többes-számban, pl.: *nyárat, számarat, pohárt, kosárt, cserépet, fővényt; sárok, számarok, pohárok; de: madarat, madarak*. A birtokragozásnál szintén megmarad az ékezet, pl.: *pohárát, kosárát*.

3. A *-v* végű nevek (névszótók) közül kettős ragozásúak: *darúk és darvak, szók és szavak*.

A *tó* név tárgyesete csak: *tót*, többese pedig csak: *tók*.

4. Az *-ú, -ü* végű melléknevek a többes ragot többnyire hangzó nélkül veszik fel, mint: *szomorúk, héjúk (= héjúak), erkölcsük (erkölcsüek), idejük (idejüek), értékük (értéküek), akaratuk (akaratúak); de méltóságúak*. Pr. 149.

5. *Eger*-nek tárgyesete: *Egret K. 542; berek*-nek többese: *berekek; eper*-nek tárgyesete: *eperjet*.

6. *ír* (salbe) kettős ragozású: sem *írek* sem szelenczéjek; szemgyógyító *írral*. Pr. 378. Ugyanígy találjuk Matkónál is (Nyelvőr. II, 222. l.).

B) A viszonyos ragozás.

A viszonyos ragozásnál figyelemre méltók a következő sajátosságok.

1. *-ba -be* és *-ban -ben* nincsenek szorosán megkülönböztetve. Bár általában a *hova?* kérdésre közönségesen *-ba -be* áll, a *hol?* kérdésre pedig *-ban -ben*; de néha, különösen szólásmódokban, egyik a másik helyett áll, pl.: *fülében rágom, nyargalóban bocsájt, árúban bocsájt*. Pr. 356.

2. *-ból -ből, -ról -ről* és *-tól -től* váltakozik *-búl -bül, -rül -rül* és *-túl -tül*-vel.

3. *-t* mint helyrag fordul elő ezen esetekben: *Egert* (Egerben), *Csatárt* (Csatáron). K. 247.

4. *-vá, -vé* helyrag ezen szóban: *Váraddá* (Váradra): *Váraddá* szakad az út.

5. *-úl -ül* rag megelőző *j* betűvel járúl a névhez, ha ez magánhangzón végződik, mint: *vakmerőjűl, példájűl*.

Sajátságos mind alakilag, mind értelemre nézve ezen kifejezés: *atyűl anyűl* egy velem = ugyanazon atyja és anyja, van velem, vagy: *atyára és anyára* nézve egy velem. Pr. 128.

6. *-n* gyakran az *o* hangzóval járúl a névhez *a* helyett, mint: *bizonyoson, okoson*; — sajátságos: *szomjúhon*, holott a melléknév mindig *szomjú* alakban fordul elő.

7. A régi *-lan -len* rag (L. Nyelvőr I, 368. 1.) Pázmánynál is előfordul néha, pl.: *lappangólan, érölen, vágolan, versengölen*.¹⁾ Látni való, hogy mind ezen esetekben a rag az igenévhez járult s módhatározó értelme van. — Előfordul *holtomiglan* is; de itt már pleonastice járult a rag a már viszonyragos névhez s nincs értelemmódosító ereje. Ehhez hasonló *ideiglen*: hosszú *ideiglen* való.

8. *-leg* rag igen ritkán fordul elő; csak ezen esetekben találtam: *elegyesleg, közösleg*. Ezen rag is módhatározót képez. (V. ö. Nyelvőr. VII, 534. 1.)

II. A birtokragozás.

A birtokragozásnál előforduló sajátságok a következők.

1. Az egybirtokú egyes 3 személyi rag a felhangú neveknél többnyire *i*, mint: *kerti, ítéleti, réti, hiti, böcsületi, tűzi*. Néha azonban ugyanazon szó majd *i*, majd *e* ragot vesz fel, mint:

¹⁾ Lásd az igehatározókról szóló fejezetet.

képit és képét, kertü és kerte. — Ugyanezen birtokrag gyakran *j* nélkül járúl a névhez, mint: *földe, sebe, úta, taga*; máskor ismét *j*-t használ, hol azt ma elejtjük, pl.: *bajnakja*.

2. Az egybirtokú több 3. személybeli birtokragos alak a név többes alakjával többnyire egyenlő, mint a következő példákon látható: *vigasságok* (-uk), *dücsösségek* (-ük), *bátorságok* (-uk), *betegségek* (-ük), *közök* (-ük): A kalmárok éjjel-nappal arrúl gondolkodnak, mint öregbítsék *kincseket*, mint szaporítsák *jóságokat*. Pr. 799. | A régi szentek életét is eszünkbe juttassuk, hogy *jóságokat* kövessük, *eseteket* pedig vigyázással távoztassuk. Pr. 837. — A különbség csak oly szavaknál van meg, melyek a többes ragot *a*-val veszik fel, mint: *javok, házok, szájok*; kiknek *hasok* istenek.

3. A több birtokú név a birtokragokat többnyire *a, e* nélkül veszi fel, mint: *tanítványim, ajándékid, cselekedeti, birodalma határi* | *várasit* és *tartományit* meg-veszik | ha *leányid* vannak | ezekre minden ember megtanítcsa *gyermekit*. Pr. 191; de: *házai, sebei*.

4. Az *enyim* birtokos névmásnak többese: *enyimek* (*enyéim* nem fordul elő): Ismérem az *enyimeket*, engemet-is ismérnek az *enyimek*. Pr. 597. | *Enyimek* minden lelkek. Pr. 1061.

5. A *magam* visszatérő névmás után álló birtokos név majd első, majd 3. személyi ragot vesz föl, pl.: Miképpen lehetek *a magam* tulajdon *tetczésemben* bátorságos? K. 100. | Mint bocsátkozhassam *a magam tetczésére*? K. 100.

6. Kettős birtokragozásúak: *szájam* és *szám*. Az én gonosz számnak adosságát fizeted. Pr. 494. — *szóm* és *szavam, búva* (sein kummer), *bújában*; *szüm* és *szívem, adója* és *adaja*. — *Gyapjú* és *borjú* birtokraggal: *gyapja, borja*. Pr. 602 és 603.

7. Birtokragos igealakokkal is találkozunk, pl.: Sokan *virrattára* halasztották gyónásokat, és *virattát* nem érték. Pr. 887. *Hazudtát* mongya. *Aluttában, imettünkben* (= ébren létünkben); *járta, kelte, jötte, mente*. *Biró láttára* (= előtt) Pr. 1042. *Világon éltünkben*. Pr. 1043.

III. A melléknevek fokozása.

1. A középfokot egy *b*-vel képezi, a hol csak a kiejtés engedi, pl.: *magasb, erősb, alacsomb, temérdegb*.

2. Néha a középfokot a felső fok helyett használja, pl.: Szent Pál nyilván írja, hogy ő *Sanctorum minimus* a keresztényének közt *alacsony* és *kiseb*. Pr. 54. | *Nagyob* dolgunk az Isten országának keresése Pr. 944. | A testi fogyatkozások között *nehéz* és *szomorú* a vakság. Pr. 365. | Isten úgy adta a világot vetekeések alá, hogy Istennek *kiseb* alkotmányát által nem láthattya az emberi értelem. Pr. 379. | Példák találhatók még Pr. 30, 195, 369, 784.

3. Sajátságos superlativust találunk ezen kifejezésben: *szamárnai számár*. A Calvinisták a Lutherista tanítókat *szamárnai számárnak* nevezik. Kal. 289. Ehhez hasonló a ma is használatos: *embernyi ember*.

4. Ezen összetett szóban *által-út* (directa via) fokozva találjuk az *által* szót: Nincs a bolondságra *általab* út. Pr. 779. Itt az *által* szó valószínűleg melléknév. Ilyennek találja Komáromy is Matkónál. (Nyelvőr II. k.)

5. Szabályosan bár, de a mai szokástól eltérőleg találjuk ezen superlativusokat: *legelső* és *legutolsó*. Pr. 264.

6. Adverbialis superlativusok: *méltábban* Pr. 155. (méltánból) és *idejében* (ebből: idejében). Pr. 140; *útóban* (utóban). Kal. 195.

7. A régi *-ságos -séges*-féle superlativus (V. ö. Nyelvőr I, 367. l.) Pázmánynál már nem fordul elő; mert ő már ezen melléknéveket fokozza, pl.: Soha sem volt az Emberi nemzetnek *dűcsőségeseb* Innepe. Pr. 664.

Az idegen nevek.

Már a helyesírásról szóló fejezetben megjegyeztük, hogy azon idegen neveket, melyek a nép előtt ismeretlenek s ennél fogva nem magyarosodtak, az illető görög vagy latin orthographia szerint írja és használja.

A bibliai neveket és szentek neveit nagy részt úgy használja, mint a mai nyelv és irodalom. A szentek neveire nézve csak ezen eltéréseket találjuk: *Jeronimus* (Hieronymus, ma: Jeromos), *Apollin* (Apollonia, népiesen: Póli), *Vernyike* (Veronica). Városok és népek neveire nézve következő eltéréseket jegyezhetünk fel: *Constantinápoly* (mindig így), *Athenás*, ragozva: *Athenásba*, *Athenás-*

béli. Látni való, hogy ezen esetben az *accusativus* az átvett szó, éppen úgy, mint a *paradicsom* szóban a *paradisum*. — *Franczúz* (francia), *Franczúz-ország* (Franciaország), *Velenczések* (Velenceiek).

Idegen nevekből mellékneveket többnyire *-béli* képzővel alkot, mint: *Roma-béli* (és *római*), *Galata-béliek*, *Ephesum-béliek*, *Corinthus-béliek* stb.

Az igehatározók.

Az igehatározókat három csoportra osztjuk idő, hely és mód szerint. A sorozatból látható, minő képző ragokat használ s mennyiben tér el a mai használattól.

I. Időhatározók.

<i>Akkor.</i>	<i>későn-nemmen</i> : későn (későcsékén).
<i>annak-utánna.</i>	<i>keveset tart</i> : kevés ideig tart.
<i>az-után.</i>	<i>sokat</i> : sokáig, pl.: A betegség sokat nem tart, ha nehéz.
<i>az-ólta.</i>	<i>leg-utol</i> : legutoljára, legvégre.
<i>delest és dellyest</i> : délben.	<i>meg</i> : megint, ismét, pl.: A mit egyszer tanít, azt <i>meg</i> felforgattya.
<i>egy-elsőben</i> : egyelőre.	<i>megént</i> : megint, ismét.
<i>eléb</i> : előbb.	<i>mindjárt és mindjárást.</i>
<i>elein és eleinten.</i>	<i>minapiban</i> : minapában, nuper.
<i>elève</i> : eleve, előre, elsőben.	<i>mindeneknek-elötte</i> : mindenekelőtt.
<i>elkésőre</i> : későbbben.	<i>olykor</i> : olyankor, tali tempore, pl.: <i>olykor</i> született Christus, mikor...
<i>ez-után és ennek-utánna.</i>	<i>osztán</i> : azután.
<i>gyakran és gyakorta.</i>	<i>ottan</i> : azonnal.
<i>hében-hóban</i> : néha.	<i>rövid nap</i> utánam várlak.
<i>heted-szaka</i> : héten át.	<i>többig</i> ezer esztendőnél.
<i>idejébben</i> : előbb, prius.	<i>útólban</i> : utóbban.
<i>idét és idétt</i> : vlkinek idejében, korában, pl.: Sz. Agoston <i>idét</i> : Sz. Agoston idejében.	<i>útólra</i> : utóljára.
<i>idő-jártára és üdő-jártára</i> : idő folytán.	
<i>ifjantan</i> : ifjú korban.	
<i>innen-tova</i> : ezentúl.	
<i>ismeg</i> : ismét,	

üdö- nap-előt: idő előtt, váratlanul, repente.

valaha: aliquando.

valamikor: aliquando. Ezen szó

időköti is valahányszor (quotiescunque) helyett.

végezetre: végre.

vélve és vélte: elvétve, ritkán.

virratta-felé: virradat felé.

II. Helyhatározók.

Egyebünnen: máshonnan.

egyébüvé: máshová.

eggyüt: egy helyen. *Eggyüt* azt mongya sz. Pál.

eggyünnen-másúvá: egyik helyről a másikra.

eleibe, eleikbe.

felibe: fölé. Feje *felibe*.

hellyel-hellyel.

közép-aránt: középen.

másutt.

másúvá.

másunnan.

megé: mögé.

messzünnen.

néhult: néhol.

ot-kin.

sohol és sokult.

sohová.

szerén-szerte: szerteszt.

szerte-szerént: u. a.

valahol: alicubi és ubicunque, pl.: *valahol* fő tanító-iskolák voltak, mindenütt...

III. Módhatározók.

Akár-mint: akárhogyan.

azon-képpen.

elégségest: eleget.

heában és hejába.

imígyen.

ingyen: gratis, umsonst; *ingyen-sem*: nedum, nequidem, geschweige (M. A.); végre *pedig* értelemben is használja Pázmány, pl.: *Ingyen* nem is említi = *pedig* nem is említi.

késön: lassan, késve, pl.: Az emberek *késön* építnek, de hamar rontják a szép épületeket. Pr. 5.

kétség-nélkül: sine dubio (sine dubio értelemben a mai *kétség-kivül* Pázmánynál soha sem fordul elő, hanem csak ily szerkezetben található: *kétség-kivül* vettett dolog = *extra* dubium positum est.)

köz-közül: közönségesen.

külömben: másként, aliter. Szent Károly *külömben* nem olvasta a Sz. Írást, hanem süveg-vetve. Ezen szót *jobban* (melius) értelemben nem használja.

maga-kinnyén: önként.

mindenestül: egészen.

nagy-okoson: igen okosan.

nagy-részre: nagyobb részt.

rendel: rendre.

szaporán: folyvást. *Szaporán* szenvedet Christus. Pr. 599.

szinte: prorsus, utique, plane, mere. M. A. (*szintén* alakban csak kétszer találtam. M. A. szótára is csak a *szinte* alakot ismeri).

szükséges-képpen: szükségképpen.

teliden-teli: egészen teli.

vesztég és veszteg: *veszteg* nem állhatunk.

Igenevekkel két sajátságos módon alkot módhatározókat.

1. A *-va -ve* végű (módhatározó) igenevet az azonos ige eleibe helyezi, hogy a cselekvés erejét fokozza, pl.: *túdva tud* (= bizonyosan tud), *fútva fút*, *keresve kereste* (igen kereste). Ritkán fordul elő ezen eset s úgy látszik latinismus (sciendo scit, quaerendo quaesivit), vagy igazabban *hebraismus*, minthogy a Szent-írás latin fordításában található.

2. A múlt idejű igenéből *-n (-on, -en, -ön)* raggal képez határozót, s ez az azonos ige előtt a cselekvés folytonosságát fejezi ki, pl.: *irtón ir*, *menten megy*, *újítton újít*, *járton járt*. — Győrme-gyében ma is járatos az efféle mondás; többször hallottam: *gyüt-tön gyün* a nyakamra.

Meg kell még említenünk a *képpen* névutóval és *-ül -ül* raggal képzett következő módhatározókat: *két-képpen* (soha *kétféle-képpen*), *sok-képpen*, *csúdálatos-képpen*, *szükséges-képpen*; — *csúdálatosúl*, *hatalmasúl* (= hatalommal): ha én *hatalmasúl* el-veszem a másét. Pr. 827.

Módhatározót képez még a *-lan -len* raggal, mint: *lappangólan* (lappangva), *bámúlólan* (Ne légyünk *bámúlólan* álmélkodók. Pr. 861.), *érőlen* visel Pr. 1118. (= már már elér), *versengőlen*; a halál kezébe kaszát *vágólan* irván (vágó alakban). Fel. Magy.

Az igehatározókra nézve még megjegyzendő:

a) hogy néha a ragozatlan melléknév is igehatározóképpen fordul elő, pl.: Ne háborgasson senki *törvénytelen*. (A jámborok) *szünetlen* és *fáradhatatlan* dicsérik az Istent. *Nagy* okos ember (= nagyon okos). *Alútlan* tölté az éjszakát;

b) néha a tárgyragos név képezi a határozót, pl.: *keveset tart* (= kevés ideig). A betegség *sokat* nem tart, ha nehéz Pr. 1054. Ezer *esztendőt* nem tart. Pr. 882.

c) Sajátságosak a „nemmen“ szóval képzett határozók. A *nemmen* szónak értelme M. A. szerint: instar, propemodum, gleich, beinahe. Egyébképpen nem fordul elő, mint képzett igehatározó után, pl.: *későn-nemmen* Pr. 336, *közel-nemmen*, *lágyan-nemmen* K. 471. Valószínűleg diminutív értelmet ad a határozónak.

Névutók.

A névutókat nagyobb részben a mai szokás szerint használja; azonban méltók a feljegyzésre a következő sajátságok.

Alatt: igenévvel összekötve személyragokat vesz föl, mint: *alatta-való*, *alattok-valók*.

által: néha időviszonyban ragozatlan név mellé járul, pl.: *esztendő-által* = *esztendőn által*.

előtt: összetételben: *előtte-járó*, *előttünk-járó*. Néha a *helyett* névutó értelmét veszi fel, pl.: Isten a Juda nemzettségéből származot oroszlánt verte a *kölköcskék-előt* (leonem prae catulis). Valószínűleg latinismus.

képest: gyakran a mai *szerint* értelmében fordul elő, pl.: *Christus szavához-képest* boldognak tartyuk.

kivül: többnyire ragozatlan név mellé járul, mint: *Isten-kivül*, *ház-kivül*, *veszedelem-kivül* stb. Ritkábban található ragozott név mellett, pl.: *Szent Jánoson-kivül*, *bűnön-kivül*.

miatt (néha: *miá*): közönségesen *propter* értelemben használja; de néhányszor *által* (per, durch) jelentésben is található, pl.: *kard-miatt* veszének.

végett: ezen névutót sohasem használja *miatt* helyett (mint manap sok író). Nála *végett* az ő nevével mindig célhatározó, *miatt* pedig okhatározó.

A számnevek.

1. A sarkszámokra nézve nem tapasztalható egyéb eltérés, mint hogy a *millió* szót (mely csak kétszer fordul elő) körülírja ily módon: *tízszer száz-ezer*, vagy: *tízszer való száz-ezer*, *hússzor való száz-ezer*.

2. A sorszámokat is a mai szokás szerint használja; csak *második* és *harmadik* helyett áll néha: *más*, *másod* és *harmad*, pl.: Egy az — *más* az — *harmad* az. K. 671.

3. A számhatározóknál csak ezen sajátságokat találjuk: *elsőszőr*, *elsőszőr* és *elsőben*; *másszor* és *másodszor*.

Az idő meghatározásánál Pázmány sokszor a sarkszámokat használja a sorszámok helyett, pl.: Szent Máté Urunk születése után *negyven-egy* esztendőben írta az Evangeliumot — sz. Márk *negyven-öt* esztendőben, sz. Lukács *ötven-nyolcz* esztendőben Pr. 382. Mátúsalem Világ kezdeti-után *három-száz hatvan-két* esztendőben született. Pr. 381.

A névmások.

I. A személy-névmásokat úgy használja, mint a mai nyelv:

<i>én, te, ő</i>	<i>mi, ti, ők.</i>
<i>nékem, néked, néki</i>	<i>nékünk, néktek, nekik.</i>
<i>engem, téged, őt</i>	<i>minket, titeket, őket.</i>
<i>engemet, tégedet, őtet.</i>	<i>bennünket.</i>

Megjegyzendő, hogy *engemet*, *tégedet*, *őtet* ritkábban fordul elő. A *bennünket* alak, melyet némely íróink mint jogosulatlant szeretnének kiküszöbölni, szintén előfordul, ámbár ritkábban, pl.: A Szent-Írás az apostoli Traditiók meg-tartására kötelez *bennünket*. Kal. 567. Ugyan így található még K. 593 és 900.

II. A mutató névmások:

<i>ez, ezen</i>	<i>az, azon.</i>
<i>ennek</i>	<i>annak</i>
<i>ezt, ezent.</i>	<i>azt, azont.</i>

Látni való, hogy *ezen* és *azon* a tárgyragot is felveszik (*ezent*, *azont*). De nem csak a tárgyragot, hanem egyéb viszonyragokat is felvesznek, pl.: *azonból* (= abból), *azonban-hagyni* (= abbanhagyni) *ezen-felett*, *ezen-előtt*.

III. A visszatérő a személy-névmással következő összetételekben fordul elő:

<i>én-magam</i>	<i>te-magad</i>	<i>ő-maga</i>
<i>énnen-magam</i>	<i>ténnen-magad</i>	<i>önnön-maga</i>
<i>mi-magunk</i>	<i>ti-magatok</i>	<i>ő-magok.</i>

Mint látható, *önnön* csak az egyes-számi 3. személyhez

járul; a 3. személyi többes is csak *ő-magok*, nem pedig *ők-magok* sem *önnön-magok*, pl.: Dicsekednek *ő-magok* a Szentek. Pr. 725. *Ő-magok* (a pásztorok) csak a juhok hasznát várják.

IV. A viszonyos névmások: *a' ki, a' melly, a' mi, ki, melly* egyeznek a maiakkal. Használatukról a mondattani részben leszen szó. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a határozatlan *valaki* és *valamely* igen gyakran relativum gyanánt áll.

V. Kérdő névmások: *ki? kicsoda? mi? micsoda, mellyik?* többese: *mellyikek?*

Correlativ névmások: *melly?* (= mily, milyen? ezeket nem használja), *minemü? micsodás? illy, illyen* (ezt ritkán használja), *olly* (néha: *oly*), *ollyan* (ez ritkán fordul elő). | *mennyi? ennyi, mennyin? ennyin, hányadik? mennyiszor? mennyiszert? hányszor?* (ez igen ritkán fordul elő): *annyiszor*.

VI. Határozatlan névmások.

egyéb: személyre és dologra egyaránt használja, pl.: Könyvemet *egyéb* nem értheti, hanem a' ki én-töllem tanulnya értelmét írásomnak. Pr. 392.

eggyik, eggyikünk — másink (másikunk nem fordul elő) pl.: *Eggyikünk szenteb másinknál.*

eggyink — másink Isten-előt annyit ér *eggyink* mint *másink*.
külömb (= más): *Külömbet* mond (mást mond).

ki-ki.

más, másik (ez utóbbi igen ritkán fordul elő); *más* többnyire személyre vonatkozik.

minden (= mindenki; ezt nem használja) pl.: *minden* tudgya és *mindenek* tudgyák.

mindenik.

minnyájan.

néhány és néhányan.

némelly.

sok, sokan és sokak (ez utóbbi igen ritka); ennek ellentéte: *kevés, kevesen, kevesek.*

valaki, egy valaki, valamelly, valamellyik, valamennyi és valamennyin.

akár ki, akár melly, akár mi.

bár ki, bár melly, bár mi.

Az igék.

Szólunk I. az ige képzéséről, II. az igeidőkről, III. az ige ragozásáról, IV. az igenevekről.

I. Az ige képzése.

Az eredeti igék többnyire megegyeznek a maiakkal, csak néha akadunk más hangzóra. Azonban az igék továbbképzésénél s a denominalis képzéseknél találunk figyelemre méltó sajátosságokat, melyekről itt rend szerint megemlékezni helyén valónak találok. Mind az eredeti, mind a képzett igék eltérései, valamint az elavúlt igék is, feltalálhatók a szótári részben.

A) A szenvedő alak képzése.

A szenvedő alakot általában a mai szokás szerint képezi *-at -et* és *-tat -tet* képzőragokkal; de található nála, ámbar ritkán,

a) *-ódik -ődik* képző is, pl.: Oly iszonyú kinokkal *büntetődnék* az ördögök. Ha valakitül *megbántódnék*. Az is *ki-tudódik* Christus szavaiból.

b) Néhányszor előfordul kétszeresen képzett szenvedő alak is, mint ezekben: *legeltetődik, kezdetődik*.

B) A míveltető alakok.

a) *-at -et* és *-tat -tet* míveltető képzőkkel általában úgy alkot igéket, mint a mai nyelv; de eltérők a mai használattól a következő míveltető alakok: *fájtat* (fájást okoz, lässt schmerz empfinden), *folytat* (= folyat), *fogyat* (= fogyaszt), *múlat* (múlaszt), *türtet* (türet), *úntat* (únat).

b) *-ít* képzővel Pázmánynál is többnyire denominalis képzéseket találunk, mint: *féjérít, nedvesít, erősít*; de megjegyzendő, hogy a mai *-ít* képző helyett néha *-at* és *-tat* képzőt használ, pl.: *állat* (= állít), *meg-futamtat* (megfutamít) *száraztat* (szárit), *újtat* (újít).

c) *-ot -öt*, vagy igazabban *-t* míveltető képző is előfordul nála, mint kortársainál is (v. ö. Nyelvőr V, 221. l.), pl.: *nyúgotni* (= nyugtatni), *büzhötni* (= bűdösíteni). A te tested bűdösségek mű-helye, mely *meg-büzhöti*, valamit magába vészen (Pr. 63.).

alutni (altatni, zsibbasztani). A torpedó nevű hal *meg-aluttya* kezünket¹⁾ K. 18.

d) *-ol* míveltető képző áll *-ít* helyett ezen igékben: *másol* (másít), *meg-vásol* (megvásít), *rútol* (rútít, gyaláz).

e) A régi *-ajt -ejt* (míveltető) képző Pázmánynál már csak a mai használat szerint fordul elő; a régi *alajt* ige önála már: *alít* (= vél, gondol).

f) *-lal -lel* míveltető képzőt találunk ezen igékben: *fagylal*, *fázlal*, *meg-döglel* (fertőztet, inficiare).

g) *-szt* míveltető képzőt többnyire a mai esetekben használ, mint: *fáraszt*, *támaszt*, *szalaszt*, *rekeszt*, *terjeszt*; de a mai *múlaszt* és *fogyaszt* helyett: *múlat* és *fogyat* fordul elő nála.

C) A ható alak képzése

-hat -het képzővel történik, mint ma. Mint kivételes (csonkított) képzést felemlítjük ezen két alakot: *haraghatik* (haragudhatik) és *alhatik*.

D) Denominalis képzések.

a) Szokatlanok manap, nem ugyan képzésre, de használatra nézve a következők: *istenkedik*, *pápálkodik*, *királykodik*, *csemetézik*; *istenel* (= istennek tart), *tolvajol* (= lop).

b) *-sz (-esz, -osz)* képzőt találunk *-d (-ed -od)* helyett a benmaradó működést jelentő igéknél, mint: *fejéreszik*, *feketeszik*, *tévelyeszik*. Egyéb esetekben a mai szokás szerint *-d*-vel képez, pl.: *hivesedik*, stb.

c) *-z* képző helyett *-l* a képző ezen igéknél: *étszakál*, *rendel*, *ollól*, *ösztonöl*, *hálól*.

d) *-ül -ül* képző helyett *ikes* képzést használ ezen igéknél: *békéllik* (= békül), *csoportozik* (csoportosúl), *nőszik* (nöstül), *sérszik* (sérül). Ez utóbbi nem denominalis ige ugyan, de képzésre nézve hasonló az előbbiekhöz.

E) Az ikes igék.

Az ikes igékre nézve Pázmány a következőkben tér el a mai szokástól:

¹⁾ Az *alutni* alakhoz hasonlót közöl a Nyelvőr (VII, 84. l.). A torpedó . . . az embernek kezét menten *elgyalutja*, úgy hogy ideig tsak alig érzi.

a) A következő igéket, melyek manap iktelenek, ő következetesen ikésen használja: *botorkázik, lángallik, lehellik, lépik, iprikállik, vacsorállik, pökik, zabállik*; továbbá: *avik* (avúl), *csemetézik, csoportozik, meg-békéllik, nőszik, párállik* (párolog), *sérszik* (sértül), *szivárkozik*;

b) a mai ikés igék közül hármát iktelenül használ: *asz* (aszik), *úsz* (úszik), *álmod* K. 489;

c) a mai irodalomban vegyesen, azaz majd ikésen, majd iktelenül használt igék közül a következőket csak iktelenül használja: *bomol, buggyan, búj, hazud, külömböz, omol, oszol, romol, rokkan, vész*.

d) Vegyesen csak ezen ige fordul elő: *foly, folyik, folyamik*.

A ragozás szigorúan a Révai-féle szabály szerint történik.

Az igekötők.

Az ige képzéséről szólván meg kell emlékeznünk az úgy nevezett igekötőkről is, melyek az ige eredeti értelmét különféle-képpen módosítják.

Az igekötőket illetőleg Pázmány a mai szokástól némileg eltér, mint a következő példákon látható.

<i>be-adni</i> : feladni, vádolni. A sá-	<i>meg-békéllik</i> ; kibékül (ezt nem
tán (halálkor) <i>be-adgya</i> a sze-	használja).
gény lelkeket. Pr. 970.	<i>meg-csabit</i> : elcsábít.
<i>el-győzni</i> : meggyőzni.	<i>meg-érni</i> : beérni. <i>Meg-érte</i> velle
<i>el-gyülöltet</i> : meggyülöltet.	= beérte vele.
<i>el-hágni</i> : túlhágni.	<i>meg-búsul</i> : elbúsúlja magát.
<i>fel-fogad</i> : megfogad, ígér. A	<i>meg-enged</i> : elenged.
torkos ember <i>fel-fogadhattya</i> ,	<i>meg-oltani</i> : eloltani.
hogy a tobzódást el-hadgya.	<i>meg-olvasni</i> : elolvasni.
K. 582.	<i>meg-tapasztalni</i> : tapasztalni, ki-
<i>fel-dőzsöl</i> : eldőzsöl.	tapasztalni.
<i>fel-tisztelni</i> : megtisztelni.	<i>meg-tetszik</i> : kitetszik.
<i>meg-áldozni</i> : feláldozni.	<i>meg-venni</i> (a várust): bevenni

Látni való ezen példákból, hogy *meg* és *el* vannak egymással legtöbbször felcserélve s hogy a *meg* igekötőt gyakrabban használja, mint a mai irodalom.

Megjegyzendő még az igekötőkről általában, hogy azokat

Pázmány mind az igéknél, mind az ezektől képzett neveknél gyakran elhagyja, a nélkül, hogy a szavak értelmén csorbát ejtene, mint a következő példák mutatják :

A vénség szünetlen betegség, melyben szemeink *homályosodnak*, hallásunk *siketedik*, illetésünk *nehézül*. Szomjúhozta a bűnösök *térését*. Pr. 175. Urunk *jövése*-előt. Ha abban tapasztaltunk a haláltúl, örökké *kárhozunk*. Sok javaiddal *áldottál*. Valami kívánatit üdvösségünk *nyerésére*, kegyelmesen meg-adgya Isten. Ez az Istennek *foghatatlan* és *böcsülhetlen* kegyelmessége.

II. Az igeidők.

Pázmány azon igeidőket használja, melyeket a korabeli s nálánál régibb írók használtak. Nevezetesen előfordúlnak nála 1. *jelen idő* (praesens : folyó cselekvés), 2. *történeti múlt* (aoristus), 3. *folyamatos múlt* (imperfect.), 4. *múlt* (perfectum : befejezett cselekvés), 5. *rég múlt* (plusquamperfectum), 6. *jövő* (futurum : beálló cselekvés), 7. *jövő múlt* (futurum exactum), vagy helyesebben : *végzett jövő*.

Mínthogy azonban az igeidők elnevezésére nézve nyelvünkben még nincsen végleg megállapított egyetértés, azért lássunk egy schemát, a melyből (a latin aequivalensek hozzáadásával) világosabban láthatjuk Pázmány igeidőinek alakjait.

1. *mondok* (= dico).
2. *mondok vala* (= dicebam).
3. *mondok volt* (?).
4. *mondék* (= dixi, görög: εἶπον).
5. *mondtam* (= dixi).
6. *mondtam vala v. volt* (= dixeram).
7. *mondok, mondani fogok* (ez igen ritka) (= dicam).
8. *mondandok* (igen ritkán) (= dixero).

Ezen időalakok közül a 3., 7. és 8. bővebb magyarázatra szorúlnak.

I. A 3. szám alatt jelzett *mondok volt* alak, úgy látszik, Pázmánynak oly sajátos időalakja, mely más írónál nem fordul elő. Legalább Szarvas Gábor a Magyar igeidőkről írt beható munkájában nem emlékezik meg róla. Pázmány ezen időalakot csak *háromszor* használja a következő helyeken: «Majd ám, a jövőidőket áhítván, a jelen-vaióktúl *meg-fogom volt* magamat». Kal. 234. |

«Ha ezek (a jó cselekedetek) ugyan haszontalanok az üdvösségre: majd ám heába-való terhet *veszek volt* vállamra, és Isten nevében *osztogatom volt* javaimat». Kal. 724.

Látni való, hogy ezen időalakot akkor használja, midőn valamely állításnak képtelenségét ironice akarja föltüntetni. Valjon azonban ezen időalak múlt-e vagy jövő, nem merem egész határozottsággal eldönteni. A „*volt*“ segítő ige múlt időre mutat ugyan; de a „*majd*“ meg jövő jelentésű. A jövő idő mellett látszik tanuszkodni a mai használat is; mert ma, a „*volt*“ elhagyásával, egyszerűen így mondanók: majd ám *meg-fogom* magamat — majd ám . . . *terhet veszek* magamra . . . és *osztogatom* javaimat.

II. A 7. pont alatt jelzett *mondok* és *mondani fogok* igealakokra nézve a következőket kell megjegyeznünk.

a) A jövő idő kifejezésére Pázmány, mint a népies nyelv ma is, rend szerint a jelen időt használja. Ezt pedig nem csak akkor teszi, mikor maga beszél, hanem akkor is, midőn fordít, pl.: *illuminabit abscondita tenebrarum et manifestabit consilia cordium* — nála így van fordítva: világossá *téski* a setétségben elrejtett dolgokat és *kinyilatkoztattya* a szűveknek magában tartott tanácsit | *Quid iudicaturus faciet, qui iudicandus hoc fecit?* = mit *mivel*, mikor *ítél*, ha ezt cseleketta, mikor *ítéltetett?*

b) A *mondani fogok* alak a Kalaúzbán mintegy húszszor, a Predikációkban pedig összesen csak ötször fordul elő: Kal: 284, 350, 381, 452, 532, 554, 668 stb.; Pr.: 973, 1051, 476, 492, 847. Ebből látható, hogy Pázmány is igazolja Szarvas Gábornak azon kijelentését, hogy a *fogni* segítő igével képzett jövő a 16-dik és 17-dik században csak keletkezően volt (v. ö. Szarvas, Magyar igeidők. 277.).

c) Használja néha, ámbár igen ritkán, az *-andó -endő* végzetű igenevet is *lenni* segítő igével a jövő idő kifejezésére, pl.: *Christus szeme-előt viselvén a nagy örömet, melyre menendő volt a világi kínok-által* (Pr. 884) = *considerans gaudium, quod accepturus erat.*

d) A szenvedő jövő *-va, -ve* végű igenévvel és *lenni* segítő igével gyakori nála, pl.: *a' mit megkötöztök, kötve lészen* (erit *ligatum*) *mennyekben* is.

III. A *mondandok* alakra nézve először azt jegyzem meg, hogy ezt Pázmány igen ritkán használja; említett két nagy művében összesen csak hétszer találtam. Másodszor, a mi fő dolog,

hogy egyszer sem fordul elő egyszerű jövő értelemben, hanem mindig a latin *futurum exactum* nak felel meg. Lássuk az illető helyeket: Akkor elégszik meg, mikor az Isten dicsőségét *látangya* (= *cum viderit gloriam Dei*). Kal. 5. | Ha én el nem megyek, hozzátok nem jó a Vigasztaló; de ha *elmenendek*, elküldöm ötet (*si autem abiero, mittam eum vobis*). Pr. 671. | Olyan a halál, mint a basiliscus, melyről írja szent Ambrus, hogy a' ki ötet eléb lattyta, nem árt annak; de megöli, a' kit eléb *látand* (= *quem prius viderit*). Pr. 976. Külömben nem hiszen, hanem ha csudákat *látand* (= *nisi viderit signa*). Pr. 1036. Lásd továbbá Kal. 121. és 664. 807.

Ezen időalak használata is igazolja Szarvas Gábor kutatásainak eredményét (v. ö. Magyar igeidők. 267.), ki régi íróinkból világosan kimutatja, hogy ezeknél a *mondandok* időalak mindig a latin *futurum exactum* nak felel meg. Kár volt tehát ezen időalakot az egyszerű jövő jelölésére lefoglalni, s még nagyobb kár helyébe egy új *futurum exactum* ot (*mondandottam*) alkotni.

III. Az ige ragozása.

Az igeragozás egészen a Révai-féle szabályok szerint történik.

Ezen szabályok közül a jelen időbeli egyes második személyre vonatkozót szükségesnek találok kiemelni, minthogy újabb nyelvtaníróink közül néhányan a sziszegőn végződő igéknél az *-sz* személyragot helytelenítik. Pázmánynál Révai szabályát találjuk. Az *iktelen* igéknél mindig *-sz* a második személy ragja. Mikor azonban az ige két mássalhangzóval végződik (a mit Révai *concurus duriornak* nevez), az *-sz* személyrag előző magánhangzóval járúl a tőhöz. Ezen szabály alól a *sziszegőn végződők sincsenek kivéve*. Soha sem mondja Pázmány *olvasol, keresöl, leszöl*, hanem mindig: *olvassz vagy olvasasz, keressz, léssesz v. léssz*. Ugyan így találjuk kortársainál is (v. ö. Nyelvőr. II, 223. l.).¹⁾

¹⁾ Méltónak találok a feljegyzésre, hogy ez a Révai-féle szabály a sopronmegyei népnyelvben ma is szigorú következetességgel fennáll. Ott mindig csak így hallani: mit *keressz*? mit *olvassz*? mit *hoszzsz*? (= hozasz), mit *nyuszzsz*? (nyuzasz), mit *futkoszzsz*? (futkozasz) stb. Még az ismeretes népdal is: «Nézz rózsám a szemembe, mit *olvasol* belőle» — ott így szól: . . . mit *olvass ki* belülle.

Az igeragozásnál tapasztalható sajátosságai és eltérései a következők.

1. Jelen idő (jelentő mód).

Az úgynevezett *sz-enyésztlők* közül a következőknél *-en, -on* ragot találunk az egyes 3. személyben: *híszén, lészén, tészén, vészén, viszen*. Ide tartoznak még: *méggyen, vagon, vonszon*; de ezek mellett néha *megy* és *van* is fordul elő.

A *hívni* igének 3. személye: *hí*; *jönni* igéjé: *jő* és *jű*.

2. A történeti múlt.

Az *sz-enyésztlőknek* az egyes 3. személyben *n*-ragos összevont alakjuk van, mint: *hűn* (hive, credebat) és *hín* Pr. 839, *lén* és *lön*, *vén* (veve), *vín* (vive). Néha az 1. személyben is, mint: *lők* (levék), *tők*, *vöm* (vevém). — Megjegyzendők: *cseleküvém, haraguék, vének* (=vevének).

3. A múlt idő.

A többes 3. személy gyakran a régi *-anak -enek* raggal áll, pl.: *mondottanak, jöttek*.

Figyelemre méltók: *hijt* (=hivott), *ett* (evett), *itt* (ivott); *lött* és *lett*, *töttek* és *tettek*.

4. Jelen idő, kötő mód.

Itt a *tenni* igének egy sajátosságos összevont alakját kell fel-
említenünk: *metszek* és *mettszek?* = mit tegyek (mit teszek);
medgyünk? = mit tegyünk? Pr. 238.

5. Történeti múlt, kötő vagy ohajtó mód.

Néha, ámbár ritkán, a régi ragozással találkozunk, mint: ha
azt *irnája* sz. Pál (=irná), K. 595; *olvasnójok* (olvasnók) K. 596,
meg-vetnőjök, tanulhatnáják (tanulhatnak), *hosszabbodnéjék, tetszené-
jék, menekedhetnéjék*.

6. Parancsoló mód.

Néhányszor a következő régi parancsoló alakokat használja:
adhatsz a mestert! (a latin «da magistrum» van így fordítva)
Pr. 858 | *halhadsza* Pr. 202. = halljad | *tekinhetsze* = tekintsd.
Pr. 922.

IV. Az igenevek.

1. Az infinitivus következő igéknél népies alakban fordul elő: *bírnia* és *bírnya*, *hinnia* (credere), *innya* (bibere), *irnia* és *irnya*, *vínia* = vívni (pugnare).

2. A jelen időbeli igenév nem csak cselekvő értelmű név és jelző, mint egyéb nyelvekben, hanem gyakran helyet jelentő név gyanánt is szerepel; és pedig részint önállóan, mint: *fogadó, fürdő, úszató*; részint pedig a «hely» szóval vagy egyéb helyet jelentő névvel egybekapcsolva, mint: *lakó-hely, fekvő-hely, alvó-szoba, író-szoba, vágó-híd*.

3. A múlt időbeli igenév, mind a cselekvő, mind a szenvedő, gyakori nála. A mai szokástól annyiban tér el, hogy gyakrabban használja a szenvedő igenevet, mint a mai irodalom, pl.: Isten tisztességére *igyesítettett* akarat (ma: *egyenesített*), *szaggattatott* győlekezet, *vezéreltetett* győlekezet, *gyarapított* tudomány, *jegyeztetett* dolog, *dagasztatott* kenyér stb.

4. Az *-andó, -endő* végű igenév. Ezt közönségesen jövő időbeli igenévnek nevezik nyelvten-íróink; pedig nem egészen illik reá ezen elnevezés, minthogy többször fejez ki jelen időt, hogysen jövőt.

a) Ezen igenév többnyire a működésnek vagy bizonyos állapotnak folytonosságát jelenti, pl.: *állandó* egészség, *eredendő* bűn (mely Ádám-tól folyton ered minden emberre), *forgandó* szerencse, *múlendő* élet, *kelendő* árú, pénz; *várandó* asszony (ki szülését várja — a nép manap is használja), *illendő* maga-viselet.

b) A nem ritka esetek közé tartozik, hogy ezen igenév jövő időt jelent, mint: Ha Isten ezekkel (a javakkal) áldotta a *veszendőket* (haec bona dedit perituris) | a *lejendő* dolgok (res futurae) | A hit a *reménlendő* dolgoknak állattya. K. 458. (substantia sperandarum rerum).

Jövő értelme van néha a *lenni* segítő igével, pl.: onnan *lészen eljövendő* itílni eleveneket és hóltakat (inde venturus est). Az ő halálok oly halál, melyre *menendők* voltak. Pr. 599. (iturerant).

5. A *-va, -ve* végű igenevet úgy használja, mint a mai irodalom, t. i. módhatározóul, pl.: *tudva* vagyon nállam is. Néha azonban, ámbár igen ritkán, melléknévi minőségben is fordul elő s felveszi a többes-ragot, pl.: feslett erkölcsökkel *rakvák* voltak | Torkig *rakvák* minden rütságokkal. K. 997.

6. A *-ván, -vén* végű igenevet szintén a mai szokás szerint használja, t. i. idő- és okhatározóul. Az ide vágó példák láthatók a szókötési részben.

A kötőszók.

A kötőszók Pázmánynál kevés eltéréssel a maiak, mint a következő sorozatból látható.

1. A kapcsoló kötőszók (conjunctiones copulativae) a következők: *és* (rövidítve ritkán használja), *is*, *szinte*, *mind* — *'s mind* (a második *mind* előtt többnyire *'s* áll) *sem* — *sem*, *se* — *se*.

A népies *meg* nem fordul elő.

2. Az elválasztó kötőszók (c. disjunctivae): *vagy* — *vagy*, *akár* — *akár*.

3. Az ellentétes kötőszók (c. adversativae): *de*, *hanem*, *még-is*, *ellenben*, *külömben*, *pedig* (néha: *penig*), *sőt*, *a' ki nagyobb* (=sőt mi több), *mind-az-által* és *mind-azon-által*, *nem csak* — *hanem*, *nem csak* — *de*.

4. Hasonlító kötőszók (c. comparativae): *úgy*, *úgy* — *mint*, *úgy* — *a' hogy*, *miképpen* — *azon-képpen*, *mennél* — *annál*, *mentül* — *annál*, *inkáb* — *hogy-sem*.

5. Megengedő kötőszók (c. concessivae): *maga* = *noha* (a *noha* ritkábban fordul elő), *bár*, *ám* (*ám lássad*), *ám bár* (ha perleni akarsz, *ám bár* perely: csak tedd-le a gyűlölséget), *ugyan*.

6. Föltételes kötőszók (c. conditionales): *ha*, (*ha csak*, *hanem-ha*), *ha* — *úgy*, *bár*.

7. Következtető kötőszók (c. consecutivae): *azért*, *az-okáért*, *annak-okáért*, *a' kiért*, *a' miért*, *ennél-fogva*, *minek-okáért*, *mivel-azért*, *holot-azért*, *tehát*, *úgy* — *hogy*, *annyira* — *hogy*.

8. Okkötők (c. causales): *mert*, *mivel*, *hogy* (ritkábban), *mint-hogy*, *mivel-hogy*. Megjegyzendő, hogy a *miután* (mely Pázmánynál nem is létezik) vagy *minek-utána* soha sem fordul elő mint okkötő, hanem kivétel nélkül időkötő.

9. Célkötők (c. finales): *hogy*, *hogy* — *ne* (*nehogy* egyszer sem fordul elő). A *hogy* kötőszóra nézve jól megjegyzendő, hogy e helyett soha sem áll *miszerint* vagy *mikép*, sem célhatározó, sem főnévi mellékmondatokban. A *miszerint* elő sem fordul Pázmánynál; a *mikép* csak *miképpen* alakban található, és pedig mint kérdő-szó, vagy pedig mint hasonlító kötőszó.

10. Időkötők (c. temporales):

a) egyidejűséget jelentők: *mikor*, *midőn* (ritkán fordul elő), *hogy* (ritkán), *míg*, *a' meddig*, *valamíg*, *valameddig*, *valamikor*

(= valahányszor), *mihelyt, mihelyest, mihelyen* és *mihellyen, mihelyt* — *ottan, a' mint* ;

b) előidejűséget jelentők: *minek-utánna* (*miután* egyszer sem fordul elő), *miulta* és *miólta* ;

c) útóidejűséget jelentők: *minek-előtte, a' míg, a' meddig, valamíg.*

MÁSODIK RÉSZ.

A) A szokötés.

Ezen szakaszban a következő fejezeteket tárgyaljuk: I. a szóegyeztetést, II. a névelő és névmások használatát, III. a birtokviszonyt, IV. a szóvonzatot, V. a tárgyas ragozást, VI. az igeidők használatát, VII. az igemódok, VIII. az igenevek használatát, IX. a «kell» használatát, X. a tagadást és tiltást.

I. A szóegyeztetés.

Pázmány általában a mai szokás szerint egyeztet; de vannak sajátságai is, különösen a számnevek és mennyiséget jelentő nevek használatát illetőleg.

Valjon a számnevek és mennyiség-jelentő-szók jelzettjei egyes vagy többes számban használandók-e: erre nézve ingadozó feleletet nyerünk régi nyelvészeinktől. Míg Erdösi János (1536) és Pereszlényi Pál (1682) az egyes-szám jogosultsága mellett küzdenek, addig Katona István (1615) és Szönyi Nagy István (1695) a többes-szám mellett kardoskodnak. Végre Molnár Albert (1610), Kövesdi Pál (1686) s még Révai is, mind a két szám, használatát egyaránt jónak tartják (v. ö. Joannovics György fejtegetését: M. Nyelvőr. III, 293. l.). Ha Pázmány nyelvét tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy nála

a) a számnév jelzettje többnyire egyes-számban áll, pl.: *Három erős kötele* vagyon a világnak. Pr. 735. | *Foganatosb ez a négy dolog* | *A mi pásztorunk négy dolgot* számlál Pr. 753 | *Két dolgot* kíván Isten tőlünk. Találkozunk azonban, ámbár ritkábban,

a többes-számmal is, mint: *Négy* kivált-képpen-való nagy *okai* vannak | (Sz. Péter és sz. Pál apostolt nevezhettyük) a Fő-pap mellén fényeskedő *tizen-két* drága *kövek-között* ama' két csudalatos *köveknek*. Pr. 1204.

b) A számnév jelzettjére vonatkozó relativum egyes, majd többes számban áll: Foganatosb ez a *négy dolog*, *mellyet* rendel elő-hozok. | *Három* erős *ketele* vagyon a világnak, *mellyel* fogva tartya az emberek akarattyát Pr. 735. | A mi pásztorunk *négy dolgot* számlál, *mellyel* irgalmasságát mutatta. Pr. 753. || (Sz. Péter és sz. Pál apostolt nevezhettyük) . . . ama' két arany *Cherubin-nak*, *mellyek* egy-mást nézték, . . . vagy ama' két nevezetes *oszlopnak*, *mellyekben* helyhezette Salamon az Isten Templomának ékességét . . . vagy ama' két csudalatos *köveknek*, *mellyeket* Isten igazság tanításának nevezet. Pr. 1204.

c) A mennyiséget jelentő nevek (határozatlan számnévek és számnévmások) jelzettjei majd egyes, majd többes-számban állanak, mint: Isten *minden* felséges *méltóságot* magában foglal | *Sok óráig* tartott a kereszt kínnya (Jákobnak) || *egy-néhány kevés napocskáknak* látszottak a *sok esztendők* forgási Pr. 733 | *Sok* szent emberek példái vannak előttünk | *Három-féle* nagy *kínokat* szenvedet Christus.

Sok, mint önálló főnév, néha többes relativumot kíván, pl.: *Sokat* kérünk, *mellyek* meg nem adatnak, K. 955; de: *Sokat* szabad cselekednünk, *a' mirül* parancsolat nem adatott. K. 993.

d) Sajátságos egyeztetések a következők: Minden örömmel éppen *telik* leszünk — *Telik* a régi Históriák K. 1024. — (A *tele* név rendesen felveszi a többes ragot; úgy látszik, hogy a *telve* igenévből rövidült) | (A Máhomed paradicsomában lévő leányoknak) *szemek nagyok*, mint *egy-egy tyúk-monyok*. K. 544. | Ez oly nép, mely . . . minden nemzeteket meg-győzöt; mert az ő *Istének* harczott *érette*. Pr. 854. e helyett: *érettük* | Bűnnek sem tartják az emberek *nagy része* az ilyen ítéleteket. Pr. 865. | *Heá-nosok* a ti *munkátok* — *Kardok és nyilak* az ő *fogok*. Pr. 291. — Az ő *javok* *ollyanok* — *Mindenek miénk*. Pr. 111.

e) Oly mondatokban, melyek a *lenni* segítő igével birtokolást fejeznek ki, a birtok-szónak személy ragja néha nem egyez meg számban a birtokos-szóval, pl.: Sokkal nagyob *bátorsága* vagyon a Christus hajójában *lévőknek*. Pr. 278. — | A *cselekedeteknek* erősséb

szava vagy a szüvek hajtására, hogy-sem a nyelveknek. | A gazdagoknak nagyobb szüksége vagy a szegényekre. Pr. 264.

II. A névelő és névmások használata.

1. A határozott névelő (articulus) Pázmány első műveiben következetesen „az“, még mássalhangzón kezdődő név előtt is. Utóbbi műveiben azonban a z-t mássalhangzó előtt elejti s hiányjelt tesz az a mellé.

a) Néha nem használja a névelőt ott, hol azt ma használni szoktuk. Különösen elhagyja azt példabeszédekben és axioma-szerű mondatokban, pl.: Minden botnak végén feje | Ember tervez, Isten végez. | Istenben minden jót talál ember. | Az Isten keresetiben való fáradság nyugalom, kárvallás haszon, szenvedés öröm Pr. 187.

b) Névelőt használ ott, hol ma azt nem használjuk. Nevezetesen a tulajdonneveket találjuk igen gyakran névelővel, mint: A' szent Pál mondása szerint — a' szent Ágoston szavai — a' szent Jeronymus tanítása.

2. Határozatlan névelőül használatos nála az egy, éppen úgy, mint a mai irodalomban, pl.: Egy nézés sokszor egy veszély. Pr. 351. — egy pogányról olvastam. Van erre példa minden lapon.

Határozatlan névelőképpen állanak még: némely (némely szerecsen népről olvasom), egy némely, bizonyos, egy bizonyos, valamely.

3. A mutató névmás gyakran előfordul többes-számban, midőn több eseményre vagy kijelentésre mutat, pl.: ezeket meg-gondolván — azokat helyben hagyván — ezeket értvén. Általában a mutató névmás kezelésében szembetűnő a latinos használat.

4. A relativ névmást következőképpen használja:

a) A' ki (és ki) majd mindig személyes főnévre vonatkozik; csak nagy ritkán áll a' mi helyett: a' kin nagyon csudálkozom (= a min), kiért (= a miért), a' ki nagyobb (= a mi nagyobb = sőt mi több). Jaj! ki sokan vannak (= mily sokan).

b) a' mi (és mi) mindig a mutató névmásra vonatkozik, de főnévre soha. (Másként áll a dolog napjainkban. Legjobb íróink is, mint Eötvös, Toldi, Jókai, ezen relativumot éppen úgy vonatkoztatják dologi főnévre, mint a „mely“-et).

c) *A' mely* (és *mely*) rendszeren dologi főnévre vonatkozik. Néhányszor azonban *a' ki* és *a' mi* helyett is áll, pl.: azon asszony, *a mely* — azon leány, *a' mely* . . — Tiltya Isten a faragot képeket, hogy ezeket isteni tisztelettel illessük; *mellyet* mi nem cseleke-szünk. K. 1029.

«A setét hajnal-csillag- után bujdosó Luteristák vezetője» (Bécs 1627) ezimű könyvének végén a sajtóhibák között ez áll: *kikrül*, *corrige: melylyekről*. A kijavítandó hely pedig ez: Csak azokat a bűnöket kel elő-számlálni, *kikrül* ember emlékezik.

5. A kérdő névmásoknál csak a következő eltérést tapasztaljuk: *Ki* neved? áll következetesen *mi* neved? helyett.

6. *Valaki* és *valamely* határozatlan névmások igen gyakran állanak *a' ki* és *a' mely* relativumok helyett, pl.: *Valakiben* nincs az a lélek, *mellyet* Christus ad, az nem Istené.

A többi példát lásd a mondatkötésben.

III. A birtokviszony.

A birtokviszonyt Pázmány nagyobb részt úgy alkotja, mint a mai irodalom. Ő már szakít a régi szokással, a mennyiben a birtokszóhoz járuló személyragot gyakran már nem egyezteteli számban a birtokossal; továbbá a birtokosnál a *-nek* rag is többször elmarad, mint a régibb írónál. De lássuk a dolgot részle-tenkint.

A) Az egyszeres birtokviszony.

I. Egy birtokos egy vagy több birtokkal.

Mikor egy a birtokos egyes vagy többes birtokkal, a birtokszóhoz járuló személyrag a birtokossal számban mindig megegyez; a birtokos pedig majd *-nek* raggal áll, majd meg *-nek* nélkül: Immár az *Isten könyvéből* reájok-raktam | Az *Isten parancsolattya-szerént* | Mindeneket a *temetés pompájára* költvén | Az *ember napjai* közöt- is, egy nincs, mely *keserűség keresztivel* nem terhelhetnék | Az ember magában viseli *romlandósága okait* | Isten vigad a bűnös *ember térésén* || Ezekkel akarta ismértetni *feltámadásának igazságát* | Végünk: az örök *életnek elnyerése* | Örök *kárhözatnak veszedelmére* futnak. kik szeretik a világot | Ez az emberi *gyarláságnak fogyatkozása* | Ezeket tellyes *életének folyásában* előtte viselte | Minek-utánna az *Istennek győzedelmes bajnoka*, a *Sidó népnek* fényes

csillaga, a tökéletességnek eleven tüköre, szent Dávid, Hazájának és nemzetiségének szabadulásáért Góliát-tal meg-harcolván. P. 560.

II. Több birtokos egy vagy több birtokkal.

Mikor több a birtokos, a birtok-szóhoz járuló személyrag többnyire nem egyez meg vele számban; a *-nek* rag a birtokosnál többször elmarad, mint nem, pl.: *Ezeknek* (a pogány isteneknek) *dicséretivel* és *gonoszságok éneklésével* telnek a *pöcták könyvei* | Nehezen fordította szemét a maga *fogyatkozásának szemlélésére* | A szemmel látott *gazdagságok és értékek kergetése* | Hogy ezt a szent *Atyák vigaságát* gerjesztené. Pr. 563 | A *Szentek' tömlőczébe* maga akart menni. Pr. 562 | Isten szőlőt a *Próféták szájával*. Pr. 382 | A szent Írás lelki *betegségek orvossága* | Külső *javaink gyapját* örömet pasztorunk öltözetire adgyuk; belső *ájtatosságunk* tejével néki áldozunk; *cselekedetink bárányival* néki kedveskedünk. Pr. 752.

Azonban elég gyakran a személyrag számban is megegyez a birtokossal. Ilyen esetben a birtokos majd mindig személyt jelentő név s többnyire *-nek* raggal áll, pl.: De ne kövessük *azoknak kábáságokat*. Pr. 141. | Nézd ezeknek a sz. *Mágusoknak ájtatosságokat*. Pr. 186. | Ki-tollya tehát az ördög *rabjainak szemeket* | Nem akarom elő-hozni *egyebeknek bolond vélekedéseket* | Hogy meg-mutassuk szeretetünket azokhoz, *kiknek képeket* tartjuk | Nem szükség a *pápasták el-hanyallott igyeket* stömpölyökkel támogatni. — A *-nek* rag néha olykor is kitéve, mikor a birtoknak is ilyen ragja van, pl.: Christus Urunkat szent Pál az *Atya-Istennek képének* nevezi | Utolsó része a penitenciának elégtétel, melyet Keresztelő János a *penitenciának illendő gyümölcseinek* nevez. Pr. 428. — Hasonló példák minden lapon találhatók.

B) A kétszeres és többszörös birtokviszony.

A kétszeres birtokviszonynál a birtok-szók személyragjai szintén nem egyeznek mindig számban a birtokosaikkal. A *-nek* rag a második birtokosnál gyakran ki van téve, de sokszor el is marad. Példák: Hirrel sem hallanók a *Novangelicusok tudományának zengését*. K. 1021. | Az újonan megtértek *botránkoztatásának távoztatása*ért. K. 1029—30. | Ha a Christus *nyelvének* tanítása nem elégséges | Ennyi sok ezer ember *üdvösségének megnyerésére* || A melegség el-szárazsnya a *természet nedvessége* gyökerét. Pr. 944. |

Illetlen az Isten *ország*a keresését hátra-hadni | Azzal nem kisbebedik Urunk *közbenjárása* böcsületi. K. 974. | A pártosok tulajdon *nyelvek* vallása szérént is sz. Bernárd, és sok több barátok szentek voltak. K. 1021. | Ezeket a szent Atyák Isten *tisztessége* lopóinak nevezik. Pr. 764.

Ellenben néha akkor is *-nek* raggal áll a (második) birtokos, mikor birtoka is ugyanezen ragot veszi fel, pl.: Sz. Pál az Isten fia születését Isten *kegyelmességének* szentséges *titkának* nevezi. Pr. 103.

Találkozunk néha több szörös birtokviszonnyal is. Ilyen esetben az utolsó birtokos *-nek* raggal áll; néha azonban két birtokos is felveszi ezen ragot; pl.: Másik *okát a Christus sebei tartásának* azt adgyák a Doctorok. Pr. 580. | Az útálatos bálványok *gyökerének* *kigyomlálásának* kivánsága. (Kal. 1613. Appendix, öt levél.)

A „*magam*“ visszatérő névmással mint birtokossal a birtokszó személyragja számban néha megegyez, néha meg nem, pl.: A *magok szájak* vétkéért kárhoznak. Pr. 794 | A' kik *magok nyavalláját* meg-ismérték. — Megjegyzendő, hogy az előbbi példa kivételes, az utóbbi pedig rendes.

IV. A szóvonzat.

Szóvonzat dolgában Pázmány sokban eltér a mai használattól úgyannyira, hogy eredeti phrasisai mellett különösen az ő szóvonzatánál fogva van nyelvének sajátságos képe.

1. Több oly igét, melyeket ma intransitive, viszonyragos névvel, használunk, ő transitive tárgyraggal használ, mint:

el-hatni: A hamis vallás az egész világot elhatotta (= elhatott az egész világra) | *el-hitetni* vkit: *El-hitetik az embereket*, hogy mi . . K. 407. | *érni*: *Annyit ért* a kevéssel, mint más a sokkal (= addig beérte). Pr. 713. | *futni*: Eléggé futá a békeséget. K. 823. | *keseregni*: Nem *kesergetted kín-szenvedésedet* — *Kesergé ellenségét*. Pr. 512. | *könnyebbíteni*: Hogy a beteget *könnyebbítsék* (a doctorok). Pr. 876. | *meg-arányozza a czélt* (irányoz a czélra) | *meg-féri az ellenséget* | *meg-hiszik egymást* (hisznek egymásnak) | *meg-lakolta tettét* (= meglakolt tettéért). K. 1005. | *meg-nyargallya körül a várat*. Pr. 399. | *ordítá balgatagságát* (Esau) | *segíteni vkit*: Ha *egyebeket segítettél*, *segítcsed magadat* — *Szegénységét* más-képpen nem

segíthette. Pr. 210. | *reája-szállá* *Constánczinápolyt* (megszállá). K. 539. | *tanácsolni* vkit: A' mely szülék feslettek, tanítták és *tanácsollják fiokat a gonoszra*. Pr. 195. | *tartani* (durare): Nem *tart* ezer *esztendő*t betegséged. Pr. 882. | *tréfálni* vkit: *Tréfálták*, csufolták *ötet*.

2. Az infinitivus helyett gyakran az igei főnevet használja tárgy- vagy viszonyraggal, pl.: Inkább *akarná holtát*, *hogys*em halálos *bünbeestét* (inkább *akarna meghálni* stb.). Pr. 198. | Nem tudom, ki volna, a' ki *szégyenlené* annyának *engedelmességét* (annyának engedelmeskedni). Pr. 213. | *Kivánnják az ő látását*. | *Meg-szünnünk a bünöktül*. | *Ha vonakodnak a te vacsorádra menetelben*. Pr. 734. | *Azt parancsollya, hogy kényszerítsük az ő házába menetelre a késedemeseket*. Pr. 734. | *Nincs erejek a kísértet győzödelmére*. Pr. 735.

Egyéb sajátságai Pázmány szóvezetékének többnyire a viszonyragok különbségében állanak, mint az alább következő sorozatból eléggé kitűnik.

Leggyakrabban áll-*ben* rag a mai -*ből* helyett, mint: Több *maradot a kenyérb*en — Kevesebbet nem *hal* (= hall) az én *szómb*an — A *rosszában* egy-néhányat fellyül *reá-ád* a tözsér — Az első *harczban* 22 ezeret *levágának* az *Israél fiaiban* — Saul az *Amalekiták javaiban*, a' mi szép és jó volt, *magának tartá* — Achan *Jericho prédájában* *elrejte* hol-mi aprólékot. Ilyen példák minden lapon található.

adni valamin = vmire: Azt akarják (az újítók), hogy egy *babot* ne *adgyunk* a *Szent Atyákon* (atyákra). K. 812.

adni valamin = vmiért: *Min adgya?* (= mennyiért). Kész *lévén kevésben* is *adni* (*eladni* a mai használat szerint fordul elő, pl.: Judás 30 ezüst *pénzért* eladá Christust). Pr. 490.

ajándekon adni: ajándekül adni.

ártalmas vmihez = vmire: *Ártalmasok az igazsághoz*.

áll vmiben = vmin: Ha egy *haja-szála* jól nem *áll fejében*. Pr. 196.

bírni vmit és vmivel: Minek-előtte Péter *Antiochiába* menne, nem *birt* egy-*vala*-mely *váras*i *püspökséget* K. 800. | *Szent Hilarion*ról írja sz. *Jeronimus*, hogy számtalan *kalastromot birt*. Pr. 377. || A magunk *testével* sem *bírunk* | A' végre *teremtette* Isten az embert, hogy *birjon* a *tenger halaival*, az *egek madaraival* és minden *földi*

állatokkal | A gazdagság nem különben övék, mint a betegségek, *mellyekkel* nem *birnak*, hanem kinoztatnak. Bezzeg az Isten szolgálí nem így *birják a gazdagságot*. Pr. 1131.

bízik vkihez = *vkiben* | *bizza magát* = *bízik magában* | *bizodalom vmiben* = *vmihez*: Akkor lehet *bizodalomunk* a boldogság *elnyerésében*. Pr. 171.

boszúnak boszúját állani: Így állya *boszúját* Isten az atyákon tett *boszúnak*. Pr. 212.

böcsülleni vmin: harmincz ezüst *garason* böcsüllötték őtet. Pr. 490.

csalni vkin = *vkít*: A hizelkedő *csalni* akar *rajtunk* (benünk). Pr. 934.

dajkálkodik vkinek. Királyok és királynék *dajkálkodnak* az Anyaszentegyház *pásztorinak*. Pr. 922.

dicsérni vkit vmivel = *vmiről*: Jákobot is azon *egy-ügyűséggel* *dicsérte* Isten.

éppíteni vmin = *vmire*: Jövendő *ki-téréseken* *éppítik* reménségeket. Pr. 172. | *Magok gond-viselésén* *éppítik* reménségeket. Pr. 946.

enni vmiben = *vmiből*: *Ha esztek ezen gyümölcsben*.

érteni vmin vmit = *vmi alatt vmit*: A *bűnön bünt kel érteni*. | A régi szentek az Anyaszentegyházat *értik* a fájdalommal szülő *aszszonyon*, a melegen sütő *napon* világi háborúságok *jegyztetnek*. Pr. 279. (mindig így használja; *alatt* vagy *által* névutóval egyszer sem fordul elő).

érteni vmiben = *vmiből*: Semmit *abban* nem értettek.

érkezni vmihez = *vmire*: Nem *érkeztek* (a szentek) egyebek *cselekedetinek rostálásához*. Pr. 872.

esedezni vkinek: *Esedezünk Istenünknek*.

esedezni vmin = *vmiért*: Micsoda dűcsösség az, *mellyen esedezik sz. Pál?* Pr. 591.

esküdni vmin = *vmire*: Mikor oly *dolgon* *eskűszik* ember, *mellyet bűn-nélkül bé nem tellyesíthet*. K. 1042.

felelni vmire = *vmiről*: *Arra nem felelek*.

fizetésben igérni: Engedelmünk *fizetésében* örök életet *igér* Isten.

függ vmin = *vmitől*: *Okosságán függenek*.

függ vmiből = *vmitől*: *Ebből füg* (ettől függ). — Ennek a kérdésnek *fejtéséből* füg az üdvösség.

függ vmiben = áll vmiben: *Ebben a négy dologban függ az ifúságnak jó nevelése.* Pr. 193. | A lelki környűlmetelés mindenestül *abban függ.* Pr. 158. Előfordúl a mai használat szerint is: *Ettől függ egész életünk rendelése.* Pr. 837.

fülében sügni = fülébe sügni.

gyönyörködik vmin: *Semniken nem gyönyörködik.*

hallgatni vkihez és vkitől = vkire: *Hallgassunk az egyházi pásztorokhoz. A test kötelessége az, hogy a lélektől halgasson.* Pr. 877.

hatalmat át vkinek vmin = vmi fölött: *Feleségének nagy hatalmat adott magán.* Pr. 245.

helybe hozni = helyre hozni.

hirrel hallani = hírből: *Hirrel sem hallanók a Nováangelicusok predikálását.*

idővel nagyob = időre (nézve) nagyobb. Pr. 855.

igaz vkinek = vkihez: *Hogy igaz lenne férjének.* Pr. 238. (latinismus: fidelis marito).

igéri magát vmire: *Arra igérted magadat.*

inni vkinek egészségéért: *Igyunk Császáruink egészségéért, hadaink győzödelméért.* Pr. 222.

jó vkinek = vkihez: *Isten két-képpen jó nekünk.* Pr. 167.

jút vmiben = vmiből: *Jút nektek is a szenvedésben.* Pr. 133. *A' kinek jút az ő kovászokban.*

jutalmat ígér vminek: *Jutalmot ígér fáradságunknak (= fáradságunkért).*

kérni vmin = vmire: *Azon kérem Istenemet.*

könyörögni vmin = vmiért: *Szent Jóbbal azon könyörögtek.*

könyörülni vkiben = vkin: *A' kikben könyörült Isten.* K. 479. (A mai használat szerint is fordul elő).

kötelezi magát vmihez = vmire: *Christus Szent Annának engedelmességéhez kötelezte magát.* Pr. 204.

közölni vkinek vmit = vkivel vmit: *Nekünk-is nagy örömök kincsét közölte a máj szent Innep* Pr. 670. — *Ha . . . emberi természetnek közöltetnének a mindenhatóság és mindenüt valóság.* K. 868. Előfordúl a mai használat szerint is, mint: *Az Istenség közöltetnék az emberi természettel).* K. 868.

lázat kap = lábra kap. K. 142 és 819.

láthatatlan az emberi szemtől = szemnek.

lehetetlen vkitül = vkinek: Semmi nem lehetetlen Istentül. De Istentül lehetséges. K. 33.

lopogat vmiben = vmiből: Judás *el-lopogatot a költő-pénzben*. Pr. 706.

meg-érni a vétékben = rajtérni a vétken.

meg-tanít vmiről = vmire: Arrúl-is meg-tanítcs. K. 998.

meg-veretni vkit vkitől = vki által: Az ellenségtül meg vereté őket. Pr. 298.

módot úd vmiben = vmire: Módot úd a szabadulásban. Pr. 176.

örülni vlmín: Vala-mely jón örülhetünk.

örvendezni vkinek = vkivel: Örvendeznek néki (= vele). Pr. 754.

öltözni vmiben és vmibe: Testben öltözöt és testbe öltözöt.

reménség vmiről = vmihez: Nincs mód és reménség üdvösségéről. Pr. 220.

szívet visel vkihez: A ki igaz szívet visel Christushoz (= Christus iránt). Pr. 707.

tudni vmiben = vmiről: Isten tud dolgainkban.

tudni vmihez = érteni vmihez: Nem tudnak a grammaticához.

tudakozni vmin = vmiről: Azon tudakozának. Pr. 797.

törödni vmin = vmivel: Nem törődöt azon. Ne törödyenek rajta. Pr. 274.

tünni vmivé: Világosság angyalává tünteti magát az ördög. Mi Isten csudája tehát, hogy... mi bálványozókká tününk? K. 1029. | Az ördög angyallá tünik. Pr. 840.

utat talál vmiben = vmihez vagy vmire: Utat talál véghezvitelében.

választani vmiben: Válaszsz a kettőben. K. 570.

véget vetni vmiben = vminek: Véget kel vetnünk tanításunkban, (majd minden predikáció végén).

vesztében hagyni: Ha ezek a szent jámborok mindeneket vesztében hagyván honnyokból ki-bújdostak. Pr. 187.

világra lenni: Vallyon miért lettünk e világra?

Az itt elsorolt példákön kívül még számos szóvonzati esetet találhatni a szótári részben a szólásmódok között. Hogy milyen sokoldalú Pázmány a szóvonzat dolgában, lássuk egy példából. Kedves szava a *vetni* ige, melylyel a következő szólásmódokat képezi: Bizodalmát *veti az Istenben* — örömét *veti valamiben* — *asztalt vet = terít* — *barátságot vet = köt* — *kezesekeket vet = állít* —

frigyet vet = köt — *pecsétet vete* Isten Abrahámnak testére — *vakot vet* a szerencse = megcsal — *reá vetni vkire* = valakit okozni: *én reám ne vess* = engem ne okozz — *okát vetni vmire* = okozni valamit: Ha üdönk-előt meghalunk, *okát a bünre veti* a sz. Irás — *véget vet vmiben* — *eleibe vet* = eleibe tesz — *vesd meg magadat* = erőltess meg magadat — *határt vet* vminek — *veszedelemre veti* életét — *fontba vet* = megfontol — *próbára veti* magát.

V. A tárgyas ragozás.

Nyelvünknek azon sajátága, hogy az ige, midőn a mondat tárgya meg van határozva, külön személyragokat vesz föl, Pázmánynál is meg van tartva, úgy hogy kevés eltérést tapasztalunk e részben.

Azon esetek, midőn határozatlan tárgy mellett tárgyas ragozás áll, a következők: Miképpen *akár-mely* rosz vad *fát* is gyümölcs-termővé *téski* a belé-öltatot ágacska: úgy az Isten igéje üdvösségnek gyümölcsözőjévé *téski* a bünös lelket. Pr. 450—451. | *A' kiket* (Isten) szeret és gyógyítással *akarja* jobbitani, azokat ostorozza. Pr. 884. | A virágok oly különböző szép eleven színekbe öltöztek, *mellyeket* Salamonnak minden bölcsesége *fel nem találta*. Pr. 946. | Isten csak azt a jót böcsüllí emberben, *mellyet* szabad-akarva *cselekszi*. Pr. 314.

Sajátságosak a következő esetek: Az özvegy a' hoz megy, a' kihez *akarja*. Pr. 145. | A ki a Romai Pápnak társaságát *tartya*, a keresztyén Ecclesiával *tartya*. K. 783. | Calvinus sem tagadgya, hogy sz. Ágoston e dologban mivelünk *tartotta*. K. 945. (Ezen kifejezés: *vkivel tartani*, mindig tárgyas ragozással fordul elő).

VI. Az igeidők használata.

Az igeidőket Pázmánynál nagyobb részt azon elvek szerint találjuk alkalmazva, melyeket Szarvas Gábor «Magyar igeidők» czimű munkájában kifejtett. Találunk ugyan eltéréseket is; de ezek sokkal csekélyebb számúak, hogysen az általános használat szabályos voltát megdönthetnék.

Nem találjuk szükségesnek e helyt minden egyes igeidő használatára nézve példákat felhozni. Különösen a jelen (praesens) és jövő idő (futurum I. és exactum) alkalmazását illetőleg kevés meg-

jegyezni valónk van, minthogy a jelen időt a mai szokás szerint használja, a jövőt pedig nagyon is kivételesen.

Már «az igeidők» című fejezetben kimutattuk, hogy Pázmány a jövő kifejezésére rendszeren a jelen idejű igealakot használja s hogy a körülírt jövő (*mondani fogok*) csak igen ritkán fordul elő műveiben. Azt is kimutattuk, hogy a futurum exactumnak megfelelő „*mondandok*“ időalak csak kétszer található a Kalaúzbán és Predikációkban. Az ott mondottakhoz itt még csak annyit kell hozzá adnunk, hogy a futurum exactum helyett is rendszeren a jelen időt használja, pl.: Mikor *láttyátok* a pusztaság útálatosságát (*cum videritis abominationem desolutionis*).

Annál több följegyezni valót nyújtanak a múlt idők, melyeket következő pontok alatt tárgyalunk: 1. történeti múlt, 2. értesítő múlt (*praeteritum perfectum*), 3. folyamatos múlt (*imperfectum*), 4. végzett múlt (*plusquamperfectum*).

1. A történeti múlt (mondék).

Mikor történet dolgokat beszél el, rendszeren a történeti múltat használja:

Szép dolgot ír Julius Capitolinus: Mikor Adrianus császár segítő-társat akara választani, látá, hogy Arrius Antoninus vén Ipát kezével támogatva hozza a Tanácsba: annyira *gyönyörködék* ebben, hogy mingyárt Antoninust társává *fogadá*; és hogy halála után Császár lenne, *elvégezé*. Pr: 209. || Diodorus Siculus írja, hogy ő-idejében egy Királynak három fia *marada*: és, mikor az Országban nem alkothatnának, Ariofarnes-nevű szomszéd Királyra *bizák* dolgokat, hogy a kit ő rendel (elegerit), azé légyen az Ország és Királyság. Ariofarnes nem tudván, mellyik ezek-közzül alkalmasb a méltóságra: végre az Isten... szokatlan tanácsot *önte* az Ariofarnes szüvébe. *Ki-ásatá* a meg-holt király testét koporsójából; és egy kő-fal-mellé *állatá*. A király fiakat előszóllítván, mindenik kezébe íjat nyilat *ada*; és azt *mondá*, hogy rendel löjenek: a ki Attyának szüvét talállya, az lészen Király. Pr. 208. || Nem mód-nélkül beszéllet ama Spanyol Barát, ki, látván hogy Németországban sokszor a részegségrül vádollyák vala magokat a gyónásban, nem tudván mi légyen a részegség, meg *akará* próbálni: és addig *ivék*, hogy fejébe *méne* a bor. Forogni *kezde* a ház véllé, nem *kezdé* birnyia az ina, kettözni *kezdének* mindenenk szemel-ölt,

gőzölögni kezdte feje; és csak alig méne az ágyba, *el-aluvék*. Pr. 230.¹⁾ || A Moábiták Asszony-emberek-által *meg-csalák* és . . . pogány istenek tiszteletire *vivék* a Sidókat. Jáson, hogy hitetlenségre vonná az Isten népét, azon *kezdé* dolgát, hogy a fajtalanságnak szabadságot *ada*, sőt iskolát *nyita*; mert jól *tudta*, hogy stb. Pr. 345. || Mikor Isten Abrahámnak látható képben *meg-jelenék*, mely-előt *le-borula* Abrahám; Mikor Isaias az Istennek látható képét királyi székben *tisztelé*; Mikor Dániel szép öreg Vén ember képében . . . *imádá* az Istent; Mikor sz. János az Angyalnak képe előtt földre *borúla*: vallyon ezek akkor Bálványt *imádtak-e*; mivel, a mit szemeikkel *láttak* és a mi előtt *le-borultak*, az csak levegő-égből csinált kép *volt?* Pr. 481.

Ezen két utóbbi példából látható egyszersmind a különbség, a történeti és értesítő mult között. Míg az előbbivel történeti eseményeket fest, addig az utóbbival ítéletet mond ki, oktat. Azonban a történeti múltat nem találjuk mindig következetesen alkalmazva, mint a következő két egészen analog példa mutatja: Mikor az Isten szekrényét Obededom házához *vivék*, minden isteni áldásokkal *meg-telék* az ő háza: mikor pedig a Filisteusok templomába *helyhezteték*, keserves csapások *szállának* reájok. Pr. 714—15. || Mikor Istennek kedvét *keresték* a Sidók, az Isten szekrénye Jericho falait *le-dőjtötte* előttök: de mikor vétekbe esvén táborokba *vivék*, nagyobb romlások *lén* belőlle. Pr. 715.

Hasonló következetlenséget mutat a következő példa is: Dicséri sz. Anselmus Abrahámot, hogy oly serény és szorgalmatos *vólt* a Jövevények-körül-való forgolódásban. Szent Jeronymus azon álmélikodik, hogy Istennek egy *szavára* *hazáját, házát*, ismerőit *el-hagyá*, és idegen földre bujdosék. Pr. 207.

A ritkább esetek közé tartozik, hogy a történeti mult áll, midőn a szerző maga nyilatkozik, pl.; Nem *elégedék* ezzel Isten: hanem az Égből *megkiáltotta*, hogy ítélet leszen. Pr. 3. | Nem *elégedék* Isten, hogy természetbe *plántálta*, és törvényben *iratta* az Atyák Anyák tiszteletit: hanem drága szép ígéretekkel *áldotta* a fiak engedelmisségét. Pr. 206.

Az elbeszélésen kívül leggyakrabban használja a történeti

¹⁾ Lásd a Kalauzt 536—543, hol a török birodalom terjedésének történetét írja le.

múltat az *idői* mellékmondatokban, különösen az egyidejűséget jelentő „*mikor*“ kötőszóval; pl.: Mikor Jairus leányát *fel-támasztá*, azt *hagyá* szüleinek. — Mikor a hetven Sidó vének Ptolomaeus királynak *meg-mutaták* az Isten könyvét. Pr. 383. — Mikor Jákob szarándokságából haza *tére*, virratta-felé küzködni *kezde* véle egy Angyal — Mikor Josue *meg-állatá* a napot, azt *mongya* a Sz. Irás, hogy azért *let* ez, mert az ember szavának *engedet* Isten. Pr. 644. Ilyen példák minden lapon találhatók.

Előfordúl a tört. múlt okadó mellékmondatokban is, mint: Hanno, látván Hannibálnak gyermeki erkölcsét, azt *adá tanácsul*, hogy félelemben nevellyék. De mivel szót nem *fogadának*, ő miatta *lén* pusztúlása a városnak. Pr. 202.

2. Az értesítő múlt (praeteritum perfectum.)

Az értesítő múltat főképpen akkor használja, mikor maga nyilatkozik, oktat vagy ítél, pl.:

Voltak oly Tanító-mesterek, kik azt *kivánták* Tanítványoktól, hogy Iskolájokban egy-néhány esztendeig csendesz halgatásban lennének . . . Ilyen *vólt* Pythágoras; ki hét esztendeig nem *szenvedte*, hogy szóllanának Tanítványi: hanem azt *akarta*, hogy ennyi esztendők forgásában csak halgatnák az ő tanítását . . . De a világi Bölcesek között oly Tanítót nem *hallottam*, ki Tanító-szé-*kiben* . . . semmit sem szóllott volna: hanem egyedül a Mennyei Tanítóról olvasom, hogy ezt *cselekedte*. Pr. 203. || De ha nagy Hitek *vólt* a Szent Királyoknak, mikor . . . idegen Országba *mentenek* új királyt keresni: mennyivel nagyobb *vólt*, mikor Jeruzsalembe *kérdezték* őtet! *El-hitték* a Szent Királyok, hogy ha nekik, a kik idegen földön meszsze *laktanak*, és a Mesiás jövetelét nem *várták*, *megjelentette* Isten az új király születését: sokkal inkább azoknak *meg-jelentette*, kiknek *ígértetet*, és a kik *várták* őtet. Pr. 184. || Második setétség a Sidókban az *vólt*, hogy útba *igazitották* a Mágusokat, hol keressék Christust; magokat pedig nem *tanították*: mert egy lépést sem *tettek* a Christus keresésére; és így azt ők, honnyokban meg nem *ismérték*, a kit ő-nállok a meszszünnen *jöttek* adó-fizetéssel *tiszteltek*. Pr. 182. || Noha pedig Isten nem *irta* maga újával a Sz. Irást: de oly emberekkel *iratta*, kik Szent Lélek igazításából *szóllottak*: és olyanok *vóltak* Isten kezében, mint

az Író kezében a penna: sőt, a mint sok helyen mongya a Szent Lélek, Isten szájai *voltanak*. Pr. 382.

Az értesítő múlt néha történeti események elősorolásánál is áll, — mikor nem egész összefüggő történetet beszél el, hanem rövid eseményeket sorol egymás mellé többnyire kötőszók nélkül. Ilyenkor élénk az előadás s a latin praesens historicum-ra emlékeztet, pl.:

A szállás-előt egész esztendeig Jerusalemet felet tűzes kard *látcot*: Húsvét napján étszaka oly fényesség *volt* fél óráig a Templom- és Oltár-körül, mint nappal: Fényes nappal az égen szekerek és roppant seregek *látzottak*. A papok Pünkösöd napján virrattal előt a Templomba menvén nagy indulást *hallottak* a Szentegyházban . . . Egy Jesus-nevű közember, a Váras szállása-előt, úczákrúl úczákra járván, csak azt *kiáltotta*: Jaj Jaj Jeruzsalemnek. És noha úgy *el-verték* sokszor, hogy a csontjai *ki-látzottak*: de sem *sirt*, sem *könyörgöt* senkinek, hanem minden ütésre csak azt *kiáltotta*: Jaj Jerusalemmek. Senkinek keményen nem *szóllot* a verésekért; senkire nem *panaszolkodot*; a ki enni *adot*, meg nem *köszönte*: hanem a Váras szállása-előt, Hét esztendeig és öt hólnapig, úczánként csak azon Jajt *kiáltotta*. A szállás-után egykor azt *kiáltotta*: Jaj immár nékem is, azon szó-közben, a Római Vitézektül behagyittatot kö agyon *ütötte*, és mingyárt *meg-hólt*. Pr. 845. || Ki tudná meg-irnyia, mely veszedelmes *volt* az Osius Cordubensis esete? Ez, a Nagy Constantinus Császár tanítója és vezetője *volt*. Ezt a Császár édes Apja-gyanánt *szerette*, és Apjának *hítta*. Ez, az első Nicaenum Concilium-ban a Római Pápa Képe-béli *volt*: A Sardica . . . várasában egyházi Gyöléseket *tartot*: Kilenczven esztendő-koráig sok munkával az egész Keresztyénséget *bé-járta*; az igaz hitet *óltalmazta*. Mikor immár Száz esztendő-höz közelgetne: a Szerémi gaz Gyölekezetben a Sz. Háromságot *meg-tagadta*: a Nicea-béli vallást *meg-átkozta*: veszedelmes példájának erejével sok Püspököt és nagy részét a Keresztyénségnek Sz. Háromság-tagadóvá *tette*. Pr. 858.

Hogy az értesítő múlt történeti elbeszélésekben a mellék események és közbeszótt magyarázatok jelölésére szolgál; hogy továbbá igen gyakori a főnévi és relativ mondatokban: arra, úgy hiszem, nem szükséges példákat idézni.

3. A folyamatos múlt (imperfectum).

A folyamatos múltat Pázmány, aránylag a többi múlt időhöz, keveset használja. Igaza van Szarvas Gábornak, midőn többször idézett művében (291. l.) azt állítja, hogy a latin imperfectum tágabb körű, mint a magyar folyamatos múlt, a mi abból is eléggé kitűnik, hogy a latin imperfectumot többször találjuk történeti múlttal fordítva, mint folyamatossal.

A folyamatos múlttal Pázmány tartósságot, folyamatosságot (s néha ismétlést) fejez ki, pl.: Nem akará (Dávid) meg-szomorítani a fiát Ámmont, mert igen *szereti vala* (mellette áll latinúl: quoniam diligebat cum) | Moyses pedig *imádkozik vala* (mellette áll: Moyses autem orabat). Pr. 644. | Ama Spanyol Barát látván, hogy Németországban *sokszor a részegségről vádolják vala* magokat a gyónásban . . . Pr. 230. (Itt ismétlés van kifejezve). | Lacedémon városában meg-tilták az Archilochus verseit, mert fajtalanságra *indíthatták vala* az ifiakat. Pr. 200. | Azért úgy *gondolkodik vala*, hogy igaz elég, ha hétszer meg-bocsáttatik vétke a gonosz-tévőnek. Pr. 176.

4. A végzett múlt (plusquamperfectum).

A végzett múlt többnyire mellékmondatokban áll s előidejűséget fejez ki a múltban; pl.: A Lacedémon tanácsa egy gyermeket *meg-ölete*, mivel játékban a fecske fiak szemét *szokta vala* kivájni. Pr. 202. | Ezechias méltán *töré-el* az érc-kígyót, mivel ezt a Sidók bálványá *fordították vala*. Kal. 1029. | Mikor áll Sz. Barnabas testét *fel-találák* Cyprusban: mellyén *találák* a Sz. Máté Evangeliumát, mellyet maga kezével *irt vala*. Pr. 383. | A menynei tűz és szél-vész mind *el-hánta*, valamit az építéshez *készítettek volt*. Pr. 849.

Azonban a végzett múlt néha főmondatokban is előfordúl s így használata teljesen azonos a latin plusquamperfectum-éval, pl.: *Elfutot vólt* a gonosz szolga igaz Urátúl. Pr. 1063. | *Jól kezdtek vala*, de gonoszul *végezék-el*. | *Hallotta vala* Christus Urunktúl, hogy . . . | *Meg-parancsolta vala* Isten az ő-népének, hogy üres kézzel ne mennyen senki ő-eleibe. Pr. 186.

VII. Az igemódok használata.

Noha készségesen megvalljuk, hogy Pázmány az igemódokat jó részt magyarosan használja; de azt sem tagadhatjuk, hogy éppen e pontban leggyakoribbak és legkirivőbbak latinismusai. Az igemódok latinos használata minden idegenségek között talán leginkább belefészkelte magát nyelvünkbe. Nem csak Pázmánynál és kortársainál találkozunk az igemódok latinos használatával, hanem még ma nap sem tudott íróink nagy része ezen latin nyügtől szabadúlni.

Elfogadva Simonyinak felosztását (Magyar Nyelvtan I. 20. l.) nyelvünkben az állításnak három módját különböztetjük meg: 1. jelentő módot (modus indicativus), 2. a fölszólító módot (modus conjunctivus és imperativus, minthogy a magyarban a kettő között okszerűleg nem is tehetünk különbséget), és 3. a föltétes módot (modus conjunctivus és optativus, vagy igazabban: modus conditionatus).

A jelentő mód minden időn végig használatos; a fölszólító mód csak a jelen időben (*írjak*); a föltétes pedig a következő három alakban: *írnék* (scriberem; időbeli értékét tekintve jövőt fejez ki), *írtam legyen* (scripserim, időbeli értéke múlt) és *írtam volna* (scripsissem, végzett múlt).

Előre bocsátva, hogy az „*írtam legyen*“ alak igen ritkán fordul elő¹⁾ s ekkor is a latin «*scripserim*»-nek felel meg, Pázmány eltéréseit a következő pontokba foglaljuk: a) jelentő mód helyett föltétes mód áll, b) jelentő mód helyett fölszólító mód áll, c) fölszólító mód helyett föltétes módot használ.

a) Jelentő mód helyett föltételes mód áll (conjunctivus imperfecti és plusquamperfecti) főleg

a) időhatározó mellékmondatokban, mint: Egy Pogányrúl olvastam: hogy, *mikor* ellenségétől meggyőzetvén... rabbá *esett volna*; egyetlen egy fiát pedig kardra *hánták* és *le-konzolták volna*, sem jajt nem kiáltott... Pr. 484. | *Mikor* azért ilyen félelemmel *meg-indúlt volna* Jesus, azt hagyá tanítványinak. Pr. 489. | *Minek-utánna* bársonyba *öltöztették volna* a mi

¹⁾ A Kalaúzban csak ötször találtam: 173, 223, 406, 763, 1066.

királyunkat, a tréfáról keserves mulatságra menének. Pr. 502. | *Minek utánna* az Istennek győzedelmes Bajnaka, sz. Dávid, . . . diadalmason *vissza-tért volna*: . . . seregekkel mentek eleibe. Pr. 560. | *Mikor* Constantius meg *akarná* ismérni, (hogy) kikhez bízhatnék: megparancsolá . . . K. 1050. | *Mikor* immár száz esztendőhöz *közelgetne* (Osius), mikor fáratságinak jutalma előtte *vólna*: a Szent Háromságot meg-tagadta. Pr. 858. | *Mikor* Judás közel *jőne*, nem rejtézek el Christus. Pr. 490.

β) Föltétes mód áll gyakran a következőményes és módhatározó, sőt néha tárgyi mellékmondatokban is, pl.: A mi kegyelmes Istenünk-is úgy el-feleltkezett volt juhairúl, hogy mind egyig farkas torkába *vesznének* K. 806. (= veszének). | Ez pedig az egyesülés nem úgy lett, hogy az emberiség isteni személlé *változnék*, hanem úgy, hogy az emberi természet a Fiu Istennek személy-szerént-való tulajdonságát *venné*, és azzal egyetemben egy személyt *szerzene*. K. 868. | Szent Gergely-is régi szokásnak írja, hogy a szent helyeken szent képeket *írnának*. (= írnak: quod imagines pingerent). K. 1027.

b) Jelentő mód helyett fölszólító mód ritkábban áll, és pedig utóidejűséget jelentő mondatokban: *Minek-előtte* tanúságunk második részéhez *kezgyünk* (= kezdünk). Pr. 220. | *Minek-előtte* az Ecclesiának jeleit *megmutassuk* (= megmutatjuk). Kal. 737.

c) Fölszólító mód helyett föltételes mód igen gyakran áll, nevezetesen véghatározó és célzatos mondatokban, pl.: Szent István arra választaték az Apostoloktól, hogy az özvegy aszszonyokra gondot *viselne*. Pr. 118. | El-küldé Angyalit, hogy hirt *tenne* a pásztoroknak és jelt *adna*, mellyen *még-ismérnék* és . . . *tisztelnék* őtet. Pr. 179. | A Szentek tömlőczébe maga akart menni, hogy eleget *tenne* a Profecziának. Pr. 562. | Codrus az ellenség közibe rugaszkodék, hogy nyereséget *szerzene* hazájának. Pr. 521.

Sajátságos a következő két példa: Nincs oly kicsiny vétek, mely nagyvá ne *nevedgyék*, ha ki nem vagdaltatik (= nevednek.) | Oly dolgot kell esküvéssel erősíteni, mellyel Isten és az Igazság meg ne *bántassék*. (= bántatik.) K. 1039.

Végül megemlítem, hogy a mondatkötésben még sok idevágó példa található.

VIII. Az igenevek használata.

Előre bocsátván, hogy a jelen és múlt időbeli igenevek mint jelzők és főnevek nem kívánnak külön tárgyalást, itt csak 1. az infinitivusról, 2. a *-ván* végű, 3. a *-va* végű és 4. az *-andó* végű igenevekről szólunk.

1. Az infinitivus használata.

Az infinitivust nagyobb részt úgy használja, mint a mai irodalom; de tapasztalunk eltéréseket is, úgy mint:

a) néha az infinitivus azon személynek ragját veszi föl, melyben az őt vonzó cselekvő ige áll, pl.: Nem *akarom elő-számlálnom* — nem *akarom kirekesztenem* — a'hoz *akarom szabnom magamat*. Pr. 457. — *szolgálnom igyekezem*.

Ezen esetek ritkébbak, közönségesen az *akarni* igével is így szerkeszt: Azt nem *akarom tagadni* — azt nem *merném mondan* — nem *akarok* abban üdőt tölteni.

b) Az infinitivus majd személyraggal áll, majd meg a nélkül, mint:

Hamisság arra törvényt *tenned*, a' ki birodalmaid alatt nincsen. Pr. 871. | Nem szükség azoknak kábaságokat *előszámlálnunk*. | Ha éhezik ellenségünk, *enni* adgyunk. Pr. 892. (Részletebben több példával lásd e pontot a következő fejezetben a „*kell*“ tárgyalásánál.)

c) Néha az infinitivust (a mai szokás ellenére) felbontja, azaz, mondattá változtatja, mint: *Tartoznak a birák, hogy megítéllyék a gonosz-tévőket* (= a gonosz-tévőket megítélni). Pr. 866. | Noha *nehéz, hogy* valakit . . . jóságos erkölcsökre *vigyünk*. Pr. 929.

d) Néha az infinitivust főnévvel helyettesíti, pl.: *Kivánnya az Isten színe látását*. | Sokkal *job ott-létem*, hogy-sem világi *életem* (= jobb ott lennem, hogy-sem a világon élnem). Pr. 888. | Ha *vonakodnak a te vacsorádra menetelben*. Pr. 734.

e) Gyakran használja az infinitivust *latinosan*, kiváltképpen a *mondok* ige mellett, pl.: Hamissan vádol minket Calvinus, hogy a Szent Írás méltóságát az Ecclesiától *mondgyuk* lenni (= dicimus esse). K. 329. | Nem jó számtartók, kik *nevekedni mondgyák* esztendőnket (= *crescere dicunt*). Pr. 961. | Abban ellenkeznek (a

Lutheristák), hogy a kenyér és bor természetit nem *ítélik el-változni*, hanem éppen *maradni*. K. 872. | Valamikor Christus miérettünk *adatni mondatik*, azt jegyzi (= dari dicitur). K. 907. | Christus *akarta jelen lenni* Mózeset (= voluit praesentem esse). Pr. 411. | Nem *akará* dücsőségét a sokaság-előt *lenni* (= noluit gloriam suam fieri). Pr. 410.

2. A *-ván* végű igenév használata.

Azon kérdésre, hogy minő időt fejez ki ezen igenév, azt kell felelnünk, hogy majd jelent, majd meg múltat. Ugyanis ha latin aequivalenseit tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy néha participium praesentis, vagy gerundium felel meg neki; máskor ismét *quam* és *postquam*-mal kötött múlt idejű mellékmondat. Múlt idejű jelentésben legjobban megegyez vele a görög participium aoristi.

Mínthogy ezen igenév egész mondat helyett áll, megjegyzendő, hogy csak kétféle mellékmondatot helyettesít, t. i. idő- és ok határozó mellékmondatot. Lássuk a példákat:

Szent Pál, okát *adván*, miért emeltetett ily nagy dücsösségre, Christus, ezt a pokolra-való szállást adgya fő okúl. Pr. 562. (Itt az *adván* igenév ezen mellékmondatot helyettesíti: midőn okát *adja*) | *Látván* (Jesus) a sok ezer Atyák lelkeit, mellyeket *fel-szabadítván* fogságokból, dücsösségében részesíte: Kimondhatatlanul örült. Pr. 563. (Ezen példában mind a két igenév múlt időt fejez ki: Midőn Jesus *látá* — mellyeket, miután *fel-szabadított*) | Judás, a halált szabadulásnak *tartván* a szü-mardosáshoz-képest, fel-akasztá magát. Pr. 588. (Itt a *tartván* ezen mondatnak felel meg: *mivel* a halált szabadulásnak *tartá*). | A' ki Istentül fél; örül, vigad, *tudván*, hogy minden jókkal bévesek, a' kik Istent félik. (Itt a *tudván* = *mert tudja*, hogy . .).

Ezen igenév néha szenvedő alakban is fordul elő, mint: Koporsóba *tétevé*n ki-szaggatá a halál fulankját. (Itt a *tétevé*n = *mikor koporsóba tétegett*.)

3. A *-va* végű igenév használata.

Ezen igenév természeténél fogva módhatározó. Bármily viszonyban álljon is, mindig ezen kérdésnek felel meg: *hogyan?* *mily módon?* A latinban majd gerundium, majd meg cselekvő vagy szenvedő igenév felel meg neki:

Mikor ezeket mennyei lelkesedésben *merülve* énekelné Boldog Aszony (gaudiis immersa) | *Kiáltva* bocsátá ki lelkét (clamans exspiravit) | *Dicselkedve* felelt (gloriando) — Jó kedvel és *akarva* (volens) fel-válalta terhünket. — Veszedelmet *keresve* kerestem (quaerendo quaesivi). — *Próbálva* tudta (probando scivit).

Midőn ezen igenév *lenni* segítő igével áll, a latinban és görögben (s egyéb nyelvekben is) szenvedő múlt felel meg neki. De ily szerkezetben is észrevehető rajta a módhatározó érték:

Tudva vagyon nállam is: notum etiam mihi (hogyan vagyon nálam? *tudva*) | A' mit meg-kötözzs a földön, meg léssen *kötvé* mennyekben is (erit ligatum).

Az igenevekről szóló fejezetben már megjegyeztem, hogy ezen igenév néha fölveszi a többes ragot is s ekkor mintegy melléknévi jellemet ölt.

4. Az *-andó* végű igenév használata.

Ezen igenévre nézve röviden csak annyit jegyezhetünk meg, hogy ezt Pázmány mindig melléknévi minőségben használja (V. ö. az igenévről szóló fejezetet).

Manap ezen igenévben néha a „*kell*“ személytelen ige rejlik, pl.: *megjegyzendő* = meg kell jegyezni: es muss bemerkt werden. Nem ritkán célhatározó mondatot helyettesít, pl.: oda ment, *megtudandó*, valjon úgy van-e? Pázmány azonban így nem használja.

IX. A „*kell*“ használata.

A „*kell*“ személytelen ige Pázmánynál többnyire „*kel*“ alakban használatos. Előfordul szenvedő alakja „*kelletik*“ is, ámbár igen ritkán.

Ezen igét Pázmány nem használja következetesen, mert az általa vonzott igenév (infinitivus) majd személyragokkal áll, majd meg azok nélkül. Különösen igen sokszor elmarad a 3-dik személy ragja. Lássuk példáokban:

Azon kapunk, a' mit semmire *kellene* böcsüllenünk. | Ha azért ellenségünktől őrizkedünk; mentül inkább *iszonyodnunk* és *futnunk kel* a büntül? | Meg *kel* ettül a világtül *válnunk* | Ha életünk folyását jól akarjuk rendelni, először azt *kel tudnunk* | Ő-nekik (a papoknak) a tökéletes erkölcsökkel isteni hasonlatosságot *kel viselni*. Pr.

914. | Kettőnek nem elég (a szív), hanem éppen vagy Istennek *kel adnotok*, vagy ördögnek. Pr. 808. | Mélyen által értette sz. Bernárd, mint *kel* eszünkben *tartanunk*, mi-végre teremtettünk; mint *kel* minden *cselekedetünket* egyedül Istenre *igazítani*. (Ezen utóbbi példán látható, hogy egy mondatcsoportban is, ugyanazon viszonyok között, egyik igenév ragozva áll: *tartanunk*, a másik pedig ragozatlanul: *igazítani*) || Embernek sem *kel tartani*, a' ki Isten kedvében nincsen | Ki-ért az Isten-előt számot *kelletik adni* | A fecske és gólya tudgya idejét, mikor és hová *kel* a hideg vagy meleg-előt *menni*. Pr. 743. | A' ki hajón jár, *tudni kel* a partot, melyre evez. Pr. 757. | A' ki Istennek szorgalmatosan akar szolgálni, minden dolgaiban úgy *kel* magát *viselni*, mintha az-után mingyárt ki *kellene mulni* a világból. Pr. 805. | A papnak úgy *kel mutogatni* az emberek vétkét | Miképpen a tengerből folynak a vizek, de ismét vissza *kel térni*, hogy újobban folyhassanak: azonképpen . . . Pr. 941. | Mikor szinte az Égből kénköves *tűznek kelle esni*, meg-emlékezek Isten Abrahamról. Pr. 301.

Az erdélyies „*kell hogy tudja*“-féle szerkezet (melyet Király Pál a Nyelvrörben méltán nevez gallicismusnak: *il faut que*) Pázmánynál nem fordul elő.

X. A tagadás és tiltás.

A tagadás és tiltás kifejezése syntaxisunkban azon pontok közé tartozik, melyek még eddig nincsenek kelleg megállapítva. Ingadozást és következetlenséget tapasztalunk e tekintetben íróinknál és grammatikusainknál egyaránt. Pázmány e pontban is nagyon következetes s nézetem szerint ő van hivatva, hogy e tekintetben tanító mesterünk legyen.

Mielőtt a tulajdonképpen való tagadás tárgyalásához fogunk, föl kell említenünk az állításnak egy különös nemét. Ez pedig — nevezzük így —

A tagadva állítás.

Ezen sajátság, mely Erdélyben ma is otthonos, abban áll, hogy tagadó természetű szókkal állít. Ez többnyire oly mellékmondatokban fordul elő, melyek tagadó főmondatoktól függenek. A következő példák világossá teszik a dolgot:

Christus *sem* akarja, hogy *senki* csak magának földi vagy

mennyei jókat kérjen Istentől. Pr. 902. (Világos, hogy itt a *senki*, *valaki* helyett áll). | *Nem* akarom, hogy én-töllem értse *senki* (=valaki). K. 516. | Sőt a személyről és állatról *nem* tudom, hogy a sz. Irás *sohult* emlékeznék oly értelemmel, a' minémüvel ezekkel a szókkal élünk (*sohult*=valahol). K. 562. | *Nem* szenvedte, hogy *sohult* bátorságosan maradhasson (*sohult* = valahol). | *Nem* tartozom azzal, hogy *senki* szavait oltalmazzam (*senki* =valaki). | *Nem* szükség, hogy titeket *senki* tanítson. K. 100. | Az újítók tanításaszerént *lehetetlen*, hogy a törvénynek eleget tegyünk *semmiben* (=valamiben). K. 227. | Calvinus-szerént Isten malasztjával *sem* lehet, hogy *senki* a törvényt meg-tartsa. K. 228. | A következő példában állító mondat után is tagadó állítás van a mellékmondatban: Sámuel azt akará, hogy a király törvényt lásson reá, ha *soha senkitől* ajándékot kívánt (=ha valaha valakitől). Pr. 357.

Sajátságos a következő példa is: *Lehetetlen*, hogy *se* pokoltól és örök kárhozattól, *se* Isten haragjától félhessen, a' ki magával elhiteti, hogy ő bizonyosan üdvözül. (Itt a *se* — *se*, *akár* — *akár* helyett áll).

A) A tagadás.

A tulajdonképpen való tagadás „*nem*“ (és *nincs*) szócskával történik. Tagadni kétféleképpen lehet, föltétlenül és föltétlesen.

A mi a föltétlen tagadást (*negatio absoluta*) illeti, erre nézve nincs mit följegyeznünk; e pontban Pázmány a mai írókkal egy nyomon jár. Ertér azonban a mai általánosabb szokástól a föltételes tagadásban. A különbség Pázmány és a mai írók között abban áll, hogy ő mindig *nem*-mel tagad, holott mai írónk közönségesen *ne* szócskával élnek mint tagadóval is.

A *nem* szócska föltételes tagadásban mindig föltételes módú igével áll; vagyis — a régibb nyelvtani elnevezéseket használva — csak félmúlttal és régmúlttal fordul elő a kötő módban éppen oly következetesen, mint a *ne* tiltó szócska fölszólitó móddal (vagyis: jelen idővel kötő módban).

a) A föltételes tagadás.

Föltételes tagadást többnyire oly összetett mondatban találunk, melyben tagadó vagy pedig kérdő főmondatra szintén tagadó mellékmondat vonatkozik. Egyszerű mondatokban is fordul elő a föltételes tagadás, kivált kérdő mondatokban. Lássuk a példákat:

Nincs oly rossz kert, melyben valami hasznos fű *nem volna*; nincs oly rossz könyv, melyben semmi jó *nem találtatnék*. Pr. Előszó. VII. | Semmi jó nincs, mely alkalmatlansággal elegyítve *nem volna*. Pr. 730. | Senki sincs, ki *nem volna* . . . | Kicsoda oly jövevény az Isteni dolgokban, hogy *nem tudná*? | Lehetetlen, hogy buzgó szeretetire *nem gerjednénk*, ha . . . Pr. 94. | Ő-rajta nem múlik, hogy szükséges segítséget *nem adna*, csak mi akarjuk venni. Pr. 167. | Ha oly orvos támadna, ki bizonyosan mondhatná, hogy soha meg nem hal, a' kit ő orvosol: vallyon ki *nem kívánkoznék* e'hez? ki *nem akarna* ennek kedvébe jutni? Pr. 454. | Ki látott oly méltóságra jutott embert, ki nagyobra *nem kívánkozott* és *igyekezet volna*? Pr. 323.¹⁾

b) Tagadás *míg*-gel kötött mondatban.

Míg-gel (donec) kötött időhatározó mellékmondatokban, melyek állító főmondattól függenek, a *nem* tagadó szócska néha előfordul, néha meg elmarad, pl.: Addig kellett a hóhér kezében lenni, *míg* adósságát *meg nem fizeti*. Pr. 1047. | A Medve . . . goromba kölykeit addig nyalogattya, *míg* valami formát *nem ad* nékik. Pr. 193. | És meg-haragudván az Ura, adá ötet a hóhérok-nak, *míg* az egész adósságot *meg-fizetné* (= donec redderet universum debitum) | (A három királyok) mind addig keresték, *míg fel-találták* Christust. Pr. 187.

c) Tagadás *sem*-mel.

A *sem* (=is nem) tagadó szót illetőleg a következőket kell megjegyeznünk:

a) az egyszeres *sem*-et sok esetben úgy használja, mint a mai irodalom, pl.: Azt *sem* tudgya, hány foga van. | Azt *sem* tudgyák, töké vagy túrós éték.

β) A *sem* leggyakrabban *is nem* helyett áll. Ez oly esetekben történik, midőn az *is*, mely egy föltétes mondathoz tartozik, a

¹⁾ Meg kell említenem, hogy egy pár esetben a *nem* fölszólító móddal áll, mint: Lehetséges az, hogy *nem* tellyességgel a gyönyörűségért *együnk*: *nem* mind addig *együnk*, *míg* a gyönyörűség volna. — A szolga vígan, és *nem* vonakodva *fáradgyon* ura dolgában. Pr. 274. — *Nem* így, Atyám-fiai; *nem* így *cselekedgyünk*. Pr. 653. (Ezek föltétlen tagadások ugyan; de azért *ne*-nek kellene állania). Az ilyen esetek, hogy a *nem* fölszólító móddal áll, a ritkaságok közé tartoznak s Pázmány szabályát, mely száz és száz esetben érvényesül, meg nem dönthetik.

főmondat *nem* tagadó szócskájával szomszédságba kerül. Ez pedig úgy lehet, ha a föltétes mellékmondat előtte áll a főmondatnak; pl.: «De ha nap-estig szóllanék, *sem* győzném elő-számlálni». Pr. 807. (Ezt ma közönségesen így mondjuk: De ha nap-estig szólanék *is*, *nem* győzném előszámlálni. Ha a főmondatot első helyre teszszük, a *sem* fölbomlik *is nem*-re: *Nem* győzném előszámlálni, ha nap-estig szólanék *is*). | «Ha mind a világ gyalázna, *sem* gondolnék véle». | Tamás azt mongya; hogy, ha szemével láttya Christust, ha véle beszél, véle észik iszik, *sem* hiszi, hogy feltámadot. Pr. 580. | Ha a mennyei Angyalok búzgó szerelme bennünk volna, *sem* adhatnánk méltó hálákat.

Még egy mondatban *is sem*-be olvad az *is nem*, pl.: A Sz. Irás *sem* egy helyen mondgya (= a sz. Irás *is nem* egy helyen mondja).

Hogy mennyire szereti az *is nem*-et egybeolvasztani, még jobban bizonyítja azon sajtáság, hogy az „*ugyan is*“ állító szónak *is*-je *nem* mellett evvel összeolvad, pl.: Mert *ugyan sem* egyébért hozot Christus tüzes törvényt: hanem hogy szívünket . . . felgerjesztené. Pr. 998. (= Mert *ugyan is nem* egyébért. . .) | Mert *ugyan sem* illik a'hoz a nagy palota, kinek ezennel hat-lábní sírba kel tétetni: mert *ugyan sem* méltó, hogy senki abban kevéldedgyék, a' mivel Istentül büntetődött Pr. 107.

γ) Sokszor *is — nem* áll *sem* helyett, azaz, mikor az *is* távol esik a *nem*-től, nem olvasztja őket egybe, holott ma egybevonjuk; pl.: Magok *is* az új tanítók *nem* tagadhattyák (= magok az új tanítók *sem* tagadhatják) | Christus azt igéri, hogy a pokol kapui *is* azt meg *nem* győzik (= hogy a pokol kapui *sem* győzik azt meg).

δ) *is* áll *sem* helyett mindig, mikor ma kétszeres tagadás van a mondatban. Midőn valamit különös nyomatékkal akarunk tagadni, kettős tagadást használunk; t. i. *nem*-mel tagadjuk az ígét, *sem*-mel pedig azon mondatrészt, melyet ki akarunk emelni, pl.: Ezt *nem* tudja még atyám *sem* — Ezt *nem* mondom meg legjobb barátomnak *sem*. — Pázmány ilyen esetben csak *egyszer* tagad, az ígéné, a nyomatékkal kiemelendő mondatrészt pedig *is*-sel állítja, pl.:

Ebben, azt itílem, *nem* akadoznak az újítók *is*. K. 200. | Eszekbe juttattyák, hogy Isten *sem* akarta rontani még amaz igen bűnös Sodoma lakosít-*is*. Pr. 869. | *Nem* feszítettek akár-mely

nagy vétekért-is. | *Nem* láthat világosság-nélkül az egészséges szem-is. Pr. 366. | *Nem* hitte maga-is, a mit predikállot. K. 106. | *Nem* hisznek magoknak is. K. 720.

Ha a kiemelendő mondatrészt eleibe teszszük az igének, megszűnik a kettős tagadás, az ige mellől a *nem* elesik, pl.: maga *sem* hitte — magoknak *sem* hisznek. Pázmánynál azonban az ige hátrább helyezésével az *is* a *nem* mellé kerül: maga *is nem* hitte, s így összeolvad s lesz önála is: maga *sem* hitte.

d) Tagadás *sem—sem*-mel.

a) Kétszeres vagy többszörös *sem*-mel összevont mondatban tagadunk. Ilyenkor a *sem* mint második tagadó szerepel a *nem* mellett. A *nem* az ígét tagadja, a *sem—sem* pedig az összevont mondat külön álló részeiben valamely mondattagot (alanyt, tárgyat, határozót vagy az állítmányt is, ha ez név). Összevont tagadó mondatban tehát *nem*-mel mindig *sem—sem* áll viszonyban (a *sem*-ek képezik mintegy satelleseit), *nem* pedig *se-se*, mely a *ne* tiltónak viszonyosa. Példák:

Nincs Istennek *sem* job, *sem* bal keze Pr. 669. | *Sem* templomok, *sem* papi fejedelmek, *sem* áldozattyok *nincs* a Sídóknak. Pr. 852. | *Sem* gyakrab, *sem* hosszszab, *sem* veszedelmesb harczolásunk *nincsen*, mint a bújaság ellen. Pr. 342. | Az újítók hitinek fundamentomi-szerént oly szabadoson élhetnének (az emberek), mint-ha *sem* pokol, *sem* meny-ország, *sem* Isten, *sem* ördög *nem* volna. K. 227. | Mikor a gonoszságra vetemedet váras *sem* Christus köny-húllatásával *nem* lágyúlna; *sem* Istennek hosszszú várásával *nem* jobbúlna. Pr. 846. | (Ilyenkor ember) *sem* függőben *nem* hagyhattya választását, *sem* a pokol úttját *nem* választhattya. Pr. 334.

β) *sem — sem* áll mindig *se nem — se nem* helyett (vagy *sem nem — sem nem* helyett), pl.:

Noha úgy elverték sokszor, hogy csontyai kilátezottak: *se* *sem* sirt, *sem* könyörgöt senkinek. Pr. 845. (ma így mondjuk: *se* *nem* sirt, *se* *nem* könyörgött). | Meg-ége a templom, melynél csudálatosb épületet *sem* látot, *sem* hallot ember. Pr. 848. | Valaki minden napját úgy rendeli, mint-ha az volna tellyes élete, *sem* fél, *sem* kíván semmit felettéb. Pr. 594.

B) A tiltás.

A tiltás szót itt tágabb értelemben vesszük, kiterjesztvén mind azon esetekre, melyekben a *ne* és ennek viszonyosa *se* és *se* — *se* előfordul.

A *ne* csak egy igemóddal áll, a fölszólítóval (régii elnevezés szerint: kötő és parancsoló móddal). Ezen fölszólító móddal oly elválaszthatatlan rokonságban van, mint a *nem* tagadó szócska (föltétes tagadásnál) a föltétes móddal.

a) Az egyszerű tiltás *ne* szócskával úgy történik, mint manap; pl.: *Ne* hidgye senki, hogy ellensége *ne* találkozzék. Pr. 119. | Egyik parancsolat tilalmazza, hogy ellenségünket *ne* gyűlöljük. Pr. 119. | Nem tiltja Isten, hogy gyalázatunkat és boszunkat *ne* keressük törvényes bíránk-előt. Pr. 125. | *Ne* csak *ne* lásson, de *ne* hallyon illetlen szókat a leány. Pr. 1099. | Ki *ne* csudálkozzék azon?

b) Többszörös tiltásnál a *ne* szócskával *se*, és *se*—*se* áll viszonyban (oly módon, mint a *nem*-mel *sem* — *sem*); pl.: Juliánus el-fogá a Keresztyényeket, hogy *ne* tanulják, *se* tanítsák a böles tudományokat. Pr. 283. | *Se* szépségekben, *se* úrok szerelmében *ne* bízzanak az aszszonyok. Pr. 245. | Oly álhatatos akarattal cselekedgye (ember) a jót, hogy *se* gonosz *se* jó szerencsétül, *se* szegény, *se* gazdag állapotúl . . . a jóságtúl el *ne* vonyattassék. Pr. 307. | *Se* emberi tekintet, *se* király félelme, *se* úti veszedelem, *se* fáratságos költség, *se* egyéb akadék meg *ne* tartóztasson a kereséstől. Pr. 187.

E pontot illetőleg is találunk néhány — de aránylag igen kevés kivételt, mint: A részeg méltó volna, hogy senki véle *ne* ennék, *se* nyájaskodnék. (Itt a *se* föltétes móddal áll.) Pr. 232. | *Sem* emberi félelem és gyalázat, *sem* ördögi incselkedés és csalogatás, *sem* világi hizelkedés és hatalmaskodás el *ne* vonnyon Istenünkűl. (Itt *sem* áll *se* helyett.) Pr. 334.

c) Végül megjegyzendő, hogy oly mondatokban, melyek specialiter óhajtást fejeznek ki, a tiltó *ne* óhajtó móddal áll, pl.: Adná Isten, ezt példákkal *ne* próbálnók. Pr. 1109—10. | De bár semmi külső nyavalyánk *ne* vólna. Pr. 1120. | A gonosz-tevő azt akarná, hogy *se* tömlöcz, *se* pokol *ne* vólna. K. 505.

B) A mondatkötés.

Mint hogy Pázmány a főmondatok egymás mellé rendelésében nem különbözik a mai szokástól, ennél fogva a kapcsolt, választó, ellentétes és következtető mondatokról nem szükség külön szólnunk. De annál több mondani valónk van a mellékmondatokról, a melyeknél igen sok latinismust tapasztalunk. A legszembeötlőbb eltéréseket a következő pontokba foglaljuk:

I. A tárgyi mellékmondat; II. a jelző mondat; III. a határozó mondatok; IV. a föltétes mondat; V. a kérdő mondat.

Szólunk végre ezen szakasz végén VI. a szórendről és VII. az idegenségekről.

I. A tárgyi mellékmondat.

A tárgyi mellékmondatokról azt kell megjegyeznünk, hogy ezek mindig *hogy* kötőszóval állanak (soha *miszerint*- vagy *mikép*-vel) ¹⁾. Az igemód azonban sokszor latinosan a föltétes, mint:

Szent Gergely is régi szokásnak írja, *hogy* a szent helyeken szent képeket *írnának*. K. 1027. | Panopion szolgája, midőn látná, *hogy* úrát ágyában meg *akarnák* ölni, ki-bocsátá őt az ajtón. Pr. 521. | Vóltak oly tanítók, kik azt kivánták Tanítványoktól, *hogy* Iskolájokban egy-néhány esztendeig csöndes halgatásban *lennének*. Pr. 203. | Pythagorás hét esztendeig nem szenvedte, *hogy* *szóllanának* Tanítványi, hanem azt akarta, *hogy* ennyi esztendők forgásában csak *halgatnák* az ő tanításit. Pr. 203.

II. A jelző mondatok.

1. A jelző vagy melléknévi mondatok használatát illetőleg azon sajátságot kell kiemelnünk, hogy ezekkel a főmondat igen gyakran összeolvad, oly formán, hogy a főmondat egy része a mellékmondat vonzottjává lesz. Ezen eset akkor áll be, midőn a főmondat valamelyik része mellett a mutató névmás mint jelző áll, mely jelző mondatot vonz maga után. Ilyenkor a mutató névmás elmarad s helyét a vonatkozó névmás foglalja el, mely

¹⁾ Alanyi mellékmondatoknál is *hogy* a kötőszó. A manap használt *miszerint* és *mikép* Pázmánynál egyszer sem fordulnak elő mint kötőszók.

azonban a jelzett főnevet magával vonzza azon esetben, melyet a relativ mondat igéje kíván. Példák:

„*A' mely tanítványt szeretet Jesus, titkoslátása kezdetin nyolczszor nevezi Angyaloknak az egyházi embereket.*» Pr. 914. (E helyett: *Azon tanítvány, kit Jesus szeretett, titkos-látása kezdetin stb.*) | „*A mely halotrúl a mái Evangelium emlékezik, idejének virágzó szépségében, ifjúságának erejében volt.*» (visszaállítva: *Azon halott, kirúl a mái stb.*) | „*Valami-némü ígéretekkel kötötte magát Isten, hogy az Anyaszentegyház-ellen az ördög gyözödelmet nem véssen, . . . azok mind el-olvadnak, ha . . .*» K. 459. (visszaállítva: *Mind azon ígéretek, melylyekkel kötötte magát Isten, hogy stb.*) | «*Mit mongyunk Sapriciusrúl? kit mikor a keresztyén hitért megfogtak volna, álhatatosan marada az igazságban.*» Pr. 863—4. (= *ki, mikor őt a ker. hitért megfogták.*) | *De a' mely szolgálattal kedvet találunk Istennél, lelki munkákat kíván az leg-főképpen.* Pr. 878. (= *De azon szolgálat, melylyel kedvet találunk Istennél, stb.*) | „*A' mely kínokat a Júdás árultatása készítet Christusnak, azokat Urunk Attyátül adot pohárnak nevezi.*» Pr. 884. (= *Azon kínokat, melyeket stb.*)

2. Második sajátsága abban áll, hogy az *a ki* és *a mely* vonatkozó névmások helyett többnyire a *valaki* és *valamely* határozatlan névmásokat használja. Ez olyankor történik, midőn a vonatkozó névmás magán (nem mint jelző) álló mutató névmásra vonatkozik. A mutató névmás ilyen esetekben többnyire el van hallgatva (mint egyéb nyelvekben is, pl.: ille, qui = qui; derjenige, welcher = wer):

Valaki gyűlöli fele-barátyját, lelki setéségben vagyon (= *Az, a ki* gyűlöli stb.). Pr. 119—120. | Lelki halálban vagyon, *valaki* nem szereti fele-barátyját. Pr. 123. | Szeressed az Istent; mert *valaki* őtet szereti, azt ő-is szereti. | A választástül neveztetik . . . haereticusnak, *valaki* a hit dolgában meg-veti az Ecclesia tanítását. K. 1034. | *Valaki* világi gyönyörűséget keres, lelke-szaggató és szíve-rágó férget szerez. Pr. 324. | A mennyei tűz és szélvész mind el-hánta, *valamit* az éppítéshez készítettek volt. Pr. 849. | *Valamely* bíró örül az ajándéknak, igazat nem ítélhet.

Ezekhez hasonló példák minden lapon találhatóak.

III. A határozó mondatok.

A határozó mondatokról következő sorban szólunk: 1. az időhatározó, 2. a helyhatározó, 3. az okhatározó, 4. a célhatározó, 5. a következményes, 6. a hasonlító mondatokról.

1. Az időhatározó mondatok.

Az időviszonyt jelölő mondatokat Pázmány részint magyarosan, részint latinosan, azaz föltétes móddal köti, mint a következő példák mutatják:

Magyarosan kötött mondatok.

Egyidejűséget jelentők: „*Mikor* a hetven Sidó Vének Ptolemaeus királynak *meg-mutaták* az Isten könyvét: azt mongya József, hogy a király *sirt* örömeiben.“ Pr. 383. | *Mikor* a sz. Barnabás testét . . . *fel-találák* Cyprusban: mellyén *találák* a sz. Máté Evangeliumát. Pr. 383. | *Mikor* a Jairus leányát *fel-támasztá*, azt *hagyá* szüleinek. | *Mihent* a Váras-alá *érkezek* Titus, egy-néhány erős csatákon kárt *valla* népében. Pr. 846. | Bálák ajándékkal *vevé* reá Balaamot, *hogy* az Isten népét *meg akará* átkozni (hogy = midőn). Pr. 357.

Előidejűséget jelentők: *Minék-utánna* a maga ruhájába *öltözteté*k Christust . . . : vállára *adák* a nagy keresztet. Pr. 506. | *Minék-utánna* Istennek *ajándékoztuk* akaratumkat . . . *kivántatik*, hogy más úton járjunk. Pr. 188.

Utóidejűséget jelentők: *Minék-előtte* a várast *meg-vette* Titus, tanácsot *tartott*. Pr. 848. | Senkinek ot (Meny-országban) helye készen nem vólt, *minék-előtte* Christus oda nem *ment*. Pr. 671. (Megjegyzendő, hogy a két utóbbi példa a ritkaságok közé tartozik; a Predikációkban alig fordul többször elő).

Latinosan kötött mondatok.

Egyidejűséget jelentők: *Mikor* Judás . . . közel *jöne*, nem *rejtezek* el Christus (= quum adpropinquaret). Pr. 490. | *Mikor* azért ilyen félelemmel *meg-indúlt* vólna Jesus, azt *hagyá* tanítványinak. Pr. 489. | *Mikor* fárattig *taglották* vólna Christust, . . . *el-oldák* az oszloptúl. Pr. 501. | *Mikor* Constantius *meg akarná* ismérni, kikhez *bizhatnék*: *meg-parancsolá* . . . K. 1050.

Előidejűséget jelentők: *Minék-utánna* bársonyba *öltöztették* vólna a mi királyunkat, a tréfárúl *keserves mulatságra menének*.

Pr. 502. | *Minek-utánna* az Istennek győzedelmes Bajnaka, sz. Dávid, . . . diadalmason *visszatért-vólna*: . . . seregekkel *mentek* eleibe. Pr. 560.

Utóidejűséget jelentők: *Minek-előtte* tanuságunk második részéhez kezgyünk (= priusquam incipiamus). Pr. 220. | *Minek-előtte* az Ecclesianak jeleit *meg mutassuk* (= priusquam ostendamus). Kal. 737. — (Jegyzet. Ezen latinus használat igen gyakori).

Nem mulaszthatom el, hogy e helyt meg ne jegyezzem, hogy az időhatározó mondatoknak ezen latinus használatával még ma-nap is igen gyakran találkozunk, még pedig legjobb íróinknál és szónokainknál is.

2. A helyhatározó mondatok.

A helyhatározó mondatok használatát illetőleg nem tapasztalunk eltérést a mai szokástól; pl.: Igy vagyon a gonoszok dolga; *ot* félnek, *a' hol* félni nem kellene; *ot* futnak, *a hol* nem kergetik: *ot* rettegnek, *a' hol* bizakodni kellene. Pr. 181. | *Oda* hajl szive, *a' hová* néz szeme. Pr. 1103. | *Ot* fáj, *a hol* tapogattya. Pr. 861.

3. Az okhatározó mondatok.

Az okhatározó mondatoknál ezen kötőszókat használja: *mert*, *mivel*, *mivel-hogy*, *minthogy* és *hogy* (de soha *miután*).

Itt csak arra nézve hozok fel néhány példát, hogy a *hogy* is okkötő; pl.: Azért kel szeretni fele-barátunkat, *hogy* igaz; vagy azért, hogy igaz légyen (hogy = mivel). | Cham szolgává téteték, *hogy* attyát meg-csúfolta vala (= mivel attyát . . .) Pr. 210. | Em-lékezem rövideden az egész Sidó Nemzet romlásarúl, melybe azért estek, *hogy* látogatások napját meg nem ismerték. Pr. 844. Pr. 963.

4. A célhatározó mondatok.

A célhatározó mondatokra nézve azt kell megjegyeznünk, hogy 1-ször a kötőszó mindig *hogy* (soha *miszerint* vagy *mikép*); 2-ször *hogy* igeidő és igemód tekintetében részint magyarosan köt (fölszólító móddal = jelen idővel kötő módban); részint latinosan (föltétes móddal = félmúlttal kötő módban).

Magyaros használatú mondatok:

Számláld-elé gonoszságodat, *hogy megigazuly*. Pr. 427. | *Hogy* a világi alkalmatosságokat annyira *ne böcsülljük*, ... a mi Istenünk igen meg-könnyebbité a világi nyomorúságokat. Pr. 101. | *Hogy* a szemérem *meg ne tartóztasson*, eszünkbe jusson, hogy ... Pr. 427—8. | *Hogy* a penitencia tellyes *légyen*: a Gyöntő-atyá tartozik büntetést adni. Pr. 428. | *Hogy* annál-is nagyobb csudánk *légyen* ezen: két dolgot kel meg-gondolnunk. Pr. 408.

Latinos használatú mondatok: Vitellius ... *hogy* gyomrát *üresíténé*, egy-néhányszor okádot napjában. Pr. 432. | Panopion szolgálja le-konzoltatá magát, *hogy meg-mentené* úrát. Pr. 521. | Isten Sámuelét az Isai házába küldé, *hogy* egyet fiai közül királyságra *kenne*. Pr. 855. | Sz. István arra választaték az Apostoloktól, *hogy* az özvegy aszszonyokra gondot *viselne*. Pr. 118. | A Szentek tömlöczébe maga akart menni; *hogy* ebben-is eleget *tenne* a Profecziának. Pr. 562.

Jegyzetek: 1. Oly czélzatos mondatokban, melyekben félelem vagy valamitől tartás van kifejezve, s melyekben *ma nehogy* kötőszót szoktunk használni, Pázmánynál mindig *hogy*—*ne* áll (soha *nehogy*): Fussunk hamar, *hogy* reánk *ne* szakadgyon a förödő. Pr. 133. | Én testemet szolgálat-alá fogom, *hogy* talám Isten-től *el ne vettessem* (= *ne forte reprobis efficiar*). K. 956.

2. Néha latinosan jelző mondatot használ célhatározó helyett, mint: Nicodémus száz font Mirrát és Aloet vásárlot, *mellyel* az Urunk holt testét *meg-kenné* (= *hogy* azzal ... *meg kenje*). Pr. 188.

5. A következőményes mondatok.

Következményes mondatokban a kötőszó mindig *hogy*, az igemód többnyire jelentő; de néha latinosan föltétes; pl.:

Ugy fél (a gyermek), *hogy* csak *ki nem üti* a nehézség. | Anynyi halat fogot (Péter), *hogy* ... hajója csak *el nem merült*. Pr. 756. | Ugy el-verték sokszor, *hogy* a csontyai *kilátczottak*. Pr. 845. | A mi kegyelmes Istenünk-is úgy el-feletkezet volt juhairól, *hogy* mind egyyig farkas torkába *vesznének* (latinus). K. 806.

6. A hasonlító mondatok.

Pázmány hasonlító mondatai abban különböznek a maiaktól, hogy más kötőszókat használ. Különösen szembeötlő, hogy a

mint kötőszót igen ritkán használja. A következő pontokból megismerhetjük Pázmány eljárását.

a) A főmondat középfokú neve után a mellékmondatban a hasonlító kötőszó többnyire *hogy-sem*, igen ritkán *mint*; pl.: *Jobb nekem a földet meg-vetnem, hogy-sem Meny-országot el-vesztem.* | A hegyeket *gyakrabban* üti a meny-kő, *hogy-sem* a tér-földet. Pr. 83. | *Inkáb* meg-hallunk, *hogy-sem* vétkezzünk. | *Tartozunk* mindenünket elveszteni *inkáb*, *hogy-sem* vétkezni. Pr. 363.

b) Midőn tagadó főmondatban az *egyéb* határozatlan névmás áll, a mellékmondat kötője mindig *hanem*; pl.: A bűn *nem egyéb*, *hanem* Isten parancsolattjának meg-szegése. Pr. 700. | *Nem egyebek* a szók is, *hanem* jelek. K. 1023. | A bálvány *nem egyéb*, *hanem* hamis istenek hasonlatossága. | Az ifiak *alig* találnak *egyéb* vizsgáztatást, *hanem* hozzájuk hasonlók nyájaskodását. Pr. 928.

c) Egyéb hasonlítások *mennél—annál* és *mentül—annál* kötőszókkal történnek, pl.: *Mennél* valaki gyarlóbb és erőtlemb, *annál* könnyebben fog rajta a harag. Pr. 782. | *Mentül* valaki nagyobb szentségben ált, *annál* több és gyakrabban betegségekben kínlódott. Pr. 878—9.

d) Néha a *mint* kötőszó el is marad: A ki mást kényszerít bor-italra, *nem oly nagyot* vétkeznék, ha barátja testét fegyverével vagdalná: *mennyit* vétkezik, lelkét meg-ölvén a részegség-által (= *mint* a mennyit, *mint* a mekkorát). Pr. 220. | Ezer annyit *nem tud*, a mennyit *tud* (= *mint* a mennyit). Pr. 1167.

IV. A föltétes mondatok.

A föltétes mondatokat nagy részt a mai szokás szerint használja. Az igemód jelentő, ha a föltevés bizonyos; ellenben föltétes, ha a föltevés bizonytalan vagy lehetetlen; pl.:

Senki boldog nem lehet, *ha fél* és *retteg* állapottya el-vesztésén. | A tövisset, *ha* terjesztett tenyerünkön *tartjuk*, *nem* lyuggat, de *ha szorítjuk*, vért bocsát. Pr. 355. | *Ha* az isteni Bölcsesség meg *nem magyarázná*, micsoda az ártalmas Tövis, *ki hinne*, hogy Tövis a Gazdagság? Pr. 353. | *Ha* Istenünk szolgálattjára csak Testi munka *kivántatnék*, . . . egészségesen *tartana* Isten mindeneiket. | Utálatos a részegség, *bár* ugyan semmi egyéb vétek ebből ne eredne-is (bár = habár). Pr. 217. | Alázatosok *nem* lehetünk, *hanem-ha* a kissebítést csendesz szüvel tűrjük. Pr. 87.

Igen gyakoriak nála a *ha ki*-vel kezdődő föltételes mondatok, melyek a latin *si quis* (= *si aliquis*, ha valaki) módjára készültek s egyszerű jelző mondat helyett állanak; pl.: *Ha ki* méltó büntetést it nem szenved, Purgatoriumban ostoroztatik (ha *ki* = a *ki*). | *Ha ki* tréfás hazugságot mond, nem annyira vétkezik, mint stb. | *Ha ki* a Farisaeust és Publicanust a Templomban látta volna; *ha ki* mind kettőnek szavát hallotta volna: vallyon nem nagyobbra böcsüllötte volna-e a Farisaeust? Pr. 855.

V. A kérdő mondatok.

Az egyenes kérdésre nézve nem tapasztalunk eltérést a mai szokástól; azonban a mellékes vagy föltételes kérdéstilletőleg a következőket kell megjegyeznünk.

a) Föltétes kérdő mondatokban az *-e* kérdőszócska gyakran elmarad, pl.: Nem tudom, *ha* a Patriarkának győzhetetlen szívén, vagy a gyermek engedelmisségén *álméllkodgyam inkább?* (= *álméllkodgyam-e inkább*). Pr. 207. | Itélje meg, a kinek esze van, *ha jónak kel azt mondani*, a mivel Istent meg-győzi a halandó ember? (= *ha jonak kell-e azt mondani*). Pr. 1130. | Ők tegyenek itéletet, *ha* a Szent Irás-szerént *tanít* vagy az ellen? (ha *tanít-e*). K. 671.

b) Néha mellékes kérdő mondatot használ föltétes mondat helyett, pl.: *Fiaid vannak-e?* gyermek-korokban tanítasad és egyengessed őket (= *ha fiaid vannak*). Pr. 197. | *Fogyatkozot állapat volt-e*, egy pusztában éhezni? de az ördögöt meg-győzni, isteni felségnek jelensége. *Gyarló dolog-e* fáradni, éhezni, szomjuhozni? de isteni hatalom fénylet abban, hogy kevés kenyeret sokká szaporítot? (= *ha fogyatkozott állapat volt, éhezni — ha gyarló dolog fáradni*). Pr. 179.

VI. A szórend és mondatrend.

A szórend Pázmánynál általában egyezik a mai használattal; de mégis kiemelendőknek tartjuk a következő jelenségeket.

a) A birtok előtte áll a birtokos névnek, mikor a mondatbeli hangsúly a birtokon van; pl.: Heli tudta a *vétkét* fiainak. Pr. 192. | Azt-is agyon verte egy *oszlopa* a mostoha-anya koporsójának. Pr. 247. | Mikor a Szent Irás *gyökerét* és *fundamentumát*

akarja ismertetni valamely tekéletes jámborságnak. Pr. 335. | Minden hadakozó *fegyveri*, minden asztolok *edényi*, minden házi *ékességi* Salamonnak finom aranyból voltak. Pr. 850—1. | Nem csak arrúl kel gondolkodni, mint találja *kedvét* Istennek. | Meghallátok, Keresztyének, mely böcsülletes *méltósága*, mennyi csudálatos *haszna*, minemü felséges *ereje* vagyon a Mennyei Mustármagnak, a tekéletes Jóságnak. Pr. 376.

• b) A *pedig* és *azért* kötőszók mindig a mutató névmás mellett állanak, ha ez mint jelző áll valamely név mellett. (Mai szokás szerint a név után állanak); pl.: Ezek *pedig* a külső szorgalmatosságok az isteni dolgoktól meg nem tartóztatták. | Ez *pedig* az elégedés únakozás-nélkül léssen. | Ebben *pedig* a harcban ha veszünk, lelkünket vesztyük. | Ez *azért az exceptio* annyi. | Ez *azért a félelem méltón* ébreszti késedelmességünket. Pr. 338. | Ezt kel *azért az ál-orczát* levonni (= azért ezt az ál-orczát le kell vonni). K. 554.

c) Az *is* kötőszónak elhelyezésében *is* néha eltér a mai szokástól. Mikor a mutató vagy visszatérő névmás jelzőképpen áll, az *is* ezen névmások után következik; pl.: *Ez is* a fényes csillag le-esék az Egekből. Pr. 858. | Magára vette *ezt-is* a szomorúságot. | Kin *magu-is* Caifás csudálkozék. Pr. 496.

Sajátságosak a következő példák: Dávid ellene-támadot gonosz *fiát-is* Absolont tehetsége-szerént óltalmazta. Pr. 120. | Akármit kenny *mi-reánk-is* (= akármit kenny is mi reánk).

d) Az *is* kötőszó néha egészen el-marad; pl.: Ne csak keressük Istenünket, hanem ajándékokat mutassunk néki. Pr. 187. | A sz. Próféták *pedig* nem csak mennyei harmatnak, hanem Békeség fejedelmének nevezték Christust.

e) Hasonlításoknál a főmondatban az *inkáb* többnyire az utolsó helyet foglalja el s így szomszédtságába jut a *hogy-sem*-nek, melyen a mellékmondat kezdődik; pl.: A tyúk fiai oltalmáért meg-öletli magát *inkáb, hogy-sem* fiait oltalmazatlan hadgya. | Tartozunk mindenünket el-veszteni *inkáb, hogy-sem* vétkezni, Pr. 363. | Hogy Susánna gyalázatos halált akart szenvedni *inkáb, hogy-sem* vétkezni, oka az. Pr. 335.

f) Néha, a mai szokástól eltérőleg, az úgynevezett igekötőt nem választja el az igétől; pl.: Nem tudván mely órában *kiszó-líttatunk* a világból (= szólíttatunk ki a világból). | Ha job sze-

münk meg-botránkoztat, *ki-vájjuk* és *el-vevük*. (= vájjuk ki és vessük el). Pr. 159. | Azért *mongya* sz. Pál, hogy a világi szenvedésink nem *egybe-vethetők* a büntetéssel, melytől félünk. (= nem vethetők egybe). Pr. 163.

g) Hasonlító mondatokban, ha a határozatlan névmás *valaki* az alany, ez, a mai szokás ellenére, közvetlenül a *mennél* kötőszó után áll; pl.: *Mennél valaki* gyarlób és erőtlemb, annál könnyebben fog rajta a harag. Pr. 782. | *Mentül valaki* nagyobb szentségben ált, annál több és gyakrabban betegségekben kínlódott. Pr. 878—9.

h) A *csak nem* elhelyezése is sok esetben különbözik a mai szokástól; pl.: (A gyermek hol-mi apró marczonaságtól) úgy fél, hogy *csak* ki *nem* üti a nehézség: (hogy *csak* nem kiüti a nehézség). | Péter annyi halat fogott, hogy hajója *csak* el *nem* merült. (= *csak* nem elmerült). Pr. 756.

Sajátságos szórendi jelenséget találunk a következőkben: *Csak* *nem* *hasad* *ketté* feje (= *csak* *nem* *ketté* *hasad*). Pr. 220. *Csak* *nem* *halna* *szomjan* népe (= *szomjan* *halna*). K. 62. | Azokról sem kel szólnunk a Traditiókról. K. 567.

i) Végül meg kell emlékeznünk a *mondatrend*ről is. A mondatok elhelyezésében Pázmány keveset különbözik a mai szokástól; ritkán találkozunk ilyen jelenséggel, milyen a következő:

Mikor az *el-veszet* embert, *kegyelmébe végezé* *hogy* *vegye* az *Atya Isten* . . . (= *Mikor* az *Atya Isten* elvégezé, *hogy* *kegyelmébe* *veszi* az *el-veszett* embert . . .) K. 480.

Egy sajátságát azonban, mely igen gyakran ismétlődik, kiemelendőnek véljük. Ez pedig az, hogy tárgyi mellékmondatoknál a főmondatot közbeszurja, oly formán, hogy a mellékmondatnak azon részét, melyet kiemelni akar, a főmondat elé helyezi; pl.: *Nappal, írja Szent János, hogy környékeztetet az Ecclesia*. Pr. 279. | *Az apró csepegések, azt írja a Bölcs, hogy el-rontyák a nagy házat*. (Ezt ma így mondjuk: *Az apró csepegések — írja a Bölcs — elrontják a nagy házat*). | *A világ romlása előtt, azt mongya Szent János, hogy hétszer fájnak készülöt az Angyalok*. Pr. 6. (= *A világ romlása előtt — mondja sz. János — hétszer* stb.) | *Ezt a haragot, azt írja Szent János, hogy Isten hét csészében tartya*. Pr. 6. (= *Ezt a haragot — írja sz. János — Isten hét csészében tartja*).

Sajátságos ez a példa: *És nem csak az egész Sidóságra, vak-ságot mond Jeremiás, hogy száll a Krisztus jövedele-után, hanem Ezechiél azt írja . . . K. 678.*

VII. Idegenségek.

Idegenségek alatt értjük a latinismusokat és hebraismusokat, melyektől Pázmány nem tudott egészen menekülni, valamint kortársai sem. Ezen idegenségek azonban korántsem oly nagy számúak, hogy eredeti jó magyarságán észrevehető csorbát ütnének. Külömben a mi a latinismusokat illeti, ezek annyira belefészkeltek magokat írott nyelvünkbe, hogy tőlük máig sem tudtunk szabadulni. Hasonlítsuk csak össze Eötvös műveit Pázmányéival s azt találjuk, hogy az éppen olyan latinosan köti a mondatokat, mint Pázmány. Újabb íróinknál a latinismusokhoz hozzájárul még egy sereg germanismus, melyektől Pázmány és kortársai legalább mentek.

A) Latinismusok.

A legszembeötlőbb és leggyakoribb latinismusok a mondatkötésben fordulnak elő. Láttuk már az igemódok használatáról szóló fejezetben, továbbá az egész mondatkötésen át, hogy az igemód és igeidő alkalmazásában sokszor a latin nyelv szokását követi. Ezekről tehát másodszer is szólni fölöslegesnek tartván, még csak a szóvonzati latinismusokat kell felemlítenünk. Ezek száma igen csekély, mint az itt felsorolt esetek mutatják.

Aránylag gyakorabb eset az, hogy a *találni* igét szenvedő alakban latinosan használja; pl.: Nagyobb kárhozatunk lészen, ha a barmoknál *oktalambak találtatunk* (= oktalambaknak: si brutis insipientiores inveniamur). Kal. 13. | Ha ő-néki *híladatlanok találtatank*. Pr. 1066. | Mennél nagyob Szentek vóltak, annál *szorgalmatosbak találtattak* a hál'adásban. || *Mértékét* a jóságoknak az ember okosságát *ismérték* (= mértékéül: mensuram virtutis rationem agnoverunt.) Pr. 308. | *Gyakorollya a sakramentumokat* (= gyakran járul a szentségekhez: frequentat sacramenta.) Pr. 792.

B) Hebraismusok.

Ismert dolog, hogy a héber nyelvben melléknevek nincsenek s ezek értékét a mi nyelvünk birtokviszonyához hasonló szer-

kezet (status constructus) fejezi ki. Pl. : e helyett «gonosz fiú, filius iniquus», a héber azt mondja : «a gonoszság fia, filius iniquitalis». A görög és latin szentírás tele van ilyen hebraismusokkal, minthogy a fordítók a lehető leghívebben, betű szerint iparkodtak a héber szöveget visszaadni. A latin szentírás révén, mely az egyházi embereknek kézikönyvévé lett, átszivárogtak ezen hebraismusok az egyház latin nyelvébe is, úgy hogy a theologicus íróknál elég gyakran találhatók. Ebből az következett, hogy, midőn a latin képzettségű egyházi emberek anyanyelvükön írtak, nem tudtak a már vérükbe avott hebraismusoktól egészen szabadúlni.

Ilyen hebraismusokra bukkanunk imitt-amott Pázmány műveiben is, pl. : A mihez nem juthatnak (a világ-szeretők), az után szakad *kivánságok nyughatatlansága* (= nyughatatlan kivánságuk) Pr. 324. | Mikor nevededik a kisértet, öregbedik és sokasodik az ő *segítségének bévelkedése* (= az ő bévelkedő segítsége). Pr. 403. | Serkenti restségünket az ő *szolgálatának serénységére* (= serény szolgálatára). Pr. 336. | Ő-tőlők várta és vette Isten az *áldozatok* és egyéb Isteni *szolgálatok engedelmességét* (= engedelmes áldozatokat és . . . szolgálatokat). Pr. 852. | Az ő *szolgálatyának hívségében* meg ne fogyatkozzunk (= az ő hív szolgálatában). Pr. 471.

Dr. Kiss Ignác.

RÉVAI MAGYAR-UGOR NYELVHASONLÍTÁSA.

I.

Mindig érdekes, visszatekinteni valamely tudomány gyermekkorára, szemlélni az első bizonytalan, ingadozó lépéseket, melyekből később a biztos járás vált. A magyar-ugor összehasonlító nyelvészetnél e visszatekintés annál nagyobb érdekel bír, mert e tudomány már gyermekkorában oly művelővel dicsekedhetett, mint a milyen Révai Miklós volt, e nagy férfiú, ki egy félszázadnál tovább mintegy ködbe burkolva állt a nemzet előtt, s kit teljes valóságában csak nem rég óta ismerünk. A kép, melyet Bánóczy¹⁾ festett róla, terjedelmes és élénk színű, s azért az egész ember lefestésére aligha fog egyhamar valaki újra vállalkozni, s erre nincs is szükség; de a kép egyik-másik kisebb részének kijavítása, megnagyítása és élénkebb kiszínezése mindenesetre megérdemli a fáradságot, sőt itt-ott bizonyára szükséges is.

Mi is egy ilyen kis rész kiszélesítését, illetőleg kiszínezését vettük czélba ezen értekezésünkkel, melynek első részében Révairól mint magyar-ugor összehasonlító nyelvészről, s egyúttal természetesen e tudomány gyermekkoráról akarunk szólni.

Az „*Antiquitates*“ és az „*Elaboratior Grammatica*“ szerzője, hódolva a kor irányának, a héber-magyar nyelvrokonság híve és tanítója volt. Azomban éber figyelmét nem kerülhette el azon mozgalom, mely éppen az ő korában az éjszaki nyelvek körül megindult; nem kerülhette el különösen *Sajnovics Jánosnak*

¹⁾ Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1879.

„*Demonstratio*“-ja¹⁾), egy tudós jezsuita műve, ki csillagot ment vizsgálni a magas éjszakra, és hazatérve a magyar-ugor összehasonlító nyelvészet megalapítója lett. A «*Demonstratio*» oly mű, mely több méltánylást érdemel, mint a mennyiben eddig részesült, mert szerzőjének csillagász létére oly tiszta, világos fogalma volt már ez előtt egy századdal a nyelvrokonságról, milyennel nálunk számos művelt ember most sem dicsekedhetik. Sajnovics művéből kitűnik, ha nem mondja is ki egész határozottan, hogy ő a nyelvrokonságot nem a feltűnő, kézzelfogható hasonlóságban, hanem a törvényszerű különbözőségben kereste, s ez az, a mivel nálunk sokan nincsenek még tisztában. A magyarnak és lappnak nyelve — úgymond — rokon lehet, a nélkül, hogy egyik a másik szavát megértené; mert ha e kettő hajdanában egy nép volt is, annyi század óta teljesen el lévén egymástól választva, mind a lapp, mind a magyar nyelvnek nagyon meg kellett változnia; mert azt csak nem tehetjük föl, hogy mind a kettő megállapodott úgy, a hogy az egység korában volt, vagy hogy mind a kettő teljesen egyenlően fejlődött tovább, s ugyanazon változásokon ment át.

Sajnovics munkájának ezt a részét ma is ki lehetne adni minden lényegesebb változtatás nélkül, — oly világosan, értelmesen és helyesen fejtegeti a rokon nyelvek közti különbözőségek okait. De a többi részekben is igen sok jót találunk. Így pl. igen jellemző szerzőnkre nézve az, hogy ő, mint az előszóban világosan kijelenti, a képzők és ragok egyezését sokkal fontosabbnak tartotta, mint a szókinés azonosságát; s nem is szorítkozott az utóbbinak kimutatására, hanem egybevetette a lapp és magyar névragokat, birtokragokat, igeragokat, diminutiv és comparativ képzőket, szóval a két nyelv szoragozásának és szóképzésének egy részét is. Ebből látható, hogy Sajnovics előtt korához képest nagyon tisztán állt az összehasonlító nyelvész feladata, s ha sok speciális dologban tévedt is, ha túlbuzgalmában és lelkesedésében néha túlzott állításokra ragadtatta is magát, ez mind nem von le semmit abból az érdeméből, hogy utódainak utat, még pedig helyes utat mutatott.

És az út nem tetszett büszke apáinknak, kik nagyon restell-

¹⁾ *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Kopenhagae, 1770. — Másodsor: Tyrnaviae, 1771.

tek a szegényes éjszaki atyafiságot, és fölkiáltottak Barcsay Ábrámmal:

«Sajnovics jármától ójuk nemzetünket,
Ki Lappóniából lurezolja nyelvünket!»

S hány ilyen felkiáltás hangzott föl akkor minálunk! A megsértett nemzeti álbüszkeség fölajdulásai azonban nem riasztották vissza Gyarmathi Sámuelet, ki Sajnovics nyomdokaiba lépve, 1799-ben kiadta „*Affinitas*“¹⁾, mely nagyobb is, szélesebb körű is elődje művénel; mert Sajnovics csak a lapp nyelvvel, annak is csak éjszaki dialektusával foglalkozott, Gyarmathi pedig már felölelte az egész ugorságot, kivéve az osztyák nyelvet. Segédkönyve sokkal több volt, mint Sajnovicsnak, azért adatokban gazdagabb is; de az összehasonlító nyelvész feladatával és eljárási módjával nem volt annyira tisztában, mint amaz. Néha mintegy sejtélem-szerűleg eltalálta az igazat; s annyiban követte elődjét, hogy nem szorítkozott a szavak összehasonlítására, hanem a nyelvtani formákat is egybevetette, bár nem sok szerencsével. Általában sajtáságos ellentéteket mutat föl műve; egyszer jól látszik tudni, hogy az összehasonlításnál szét kell bontani a szót elemeire, s mindegyik elemecskét a neki megfelelővel kell összevetni, — más helyt pedig teljesen laikus módon jár el, s csupán a hangzás után indulva oly szóalakokat vet össze, melyekről minden szakismeret nélkül, pusztá józan észszel is tudhatta volna, hogy semmi közülük sem lehet egymáshoz. Így pl. összeveti a praesentst a praeteritummal, a singularist a pluralissal; a szavak jelentését rendesen nem veszi tekintetbe, s minden habozás nélkül állítja a lapp *urut* «organum musicum» mellé a m. *hurut*-ot, a finn *kova* «durus» mellé a m. *kova* szót. Az adatok fölhozásában sem jár el kellő lelkiismeretességgel; a magyar szavakat csüri-csavarja, változtatja, csak hogy hasonlítanak az állítólagos rokon szóhoz, s így igen nagy nála azon magyar szavak száma, melyek nem egyebek, mint pusztá fictiók. S teljes joggal tehetjük föl, hogy a rokon nyelvek szavaival is így járt el, ha szüksége volt rá; mert művében elég olyan szó van felhozva, melyet segédkönyveiben, legalább a nagyobbakban, a leggondosabb kutatás mellett sem tudtunk meg-

¹⁾ *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Gottingae, 1799.*

találni. Így tehát mindenki beláthatja, hogy Gyarmathi műve nemcsak mint tudományos munka áll mögötte a Sajnovicsénak, hanem még mint adatgyűjtemény sem megbízható.

Ez a két munka hitta föl Révai figyelmét éjszaki rokonainkra, vagy legalább ez a kettő győzte meg a magyar-ugor rokonságról. Hozzáfogott tehát e nyelvek tanulásához és megszerezte a megszerezhető segédkönyveket; mert mint másutt, úgy itt sem akart másod kézből dolgozni, nem akart pusztá másoló lenni.

Legtöbb segédkönyve volt a lapp nyelvre, nevezetesen a *Fiellström* és *Ganander-féle*¹⁾ nyelvtanok, s a *Lindahl-Öhrling* és *Leem-féle* szótárak.²⁾ A *Fiellström* nyelvtana a svéd-lapp dialektust tárgyalja, de tekintettel van a finnmarkira is; csak hogy sok benne az ellenmondás és a zavarosság. A szerző nincs tisztában a két dialektus közti különbségekkel, s innen van, hogy sokszor össze-zavarja a kettőt, úgy hogy pl. lpS. szóhoz lpF. ragot tesz, vagy megfordítva; s általában a lpF. dialektussal igen mostohán bánik. — Terjedelmesebb és speciálisabb ennél a *Ganander* nyelvtana, mely a svéd-lapp dialektushoz tartozó torneo-vidéki nyelvet ismerteti. — A szótárak közül a *Lindahl-Öhrling-féle* szintén a svéd-lapp dialektus szavait tartalmazza, egy kis nyelvtani bevezetéssel; a *Leem-féle* pedig finnmarki-lapp szótár.

A finn nyelvre vonatkozólag csak a *Vhael* kis nyelvtana³⁾ állt rendelkezésére, mely rövid hangtant, prosodiát és etymológiát tartalmaz. A hangtanban nevezetesen a hangzóilleszkedés törvényei, melyeket Révai is lenyomatott nyelvtanában; a ragozástánból pedig említésre méltó, hogy *Vhael* a finn alanyi és birtokragokat egyenesen névmásoknak mondja (44. l.) Különben e kis nyelvtan nagyon hiányos, a mi — korát tekintve — nem is lehet máskép.

Az észti dialektus bővebb ismeretét Révai a *Hupel* nyelv-

1) *Fiellström*, Petrus: «Grammatica Lapponica». Holmiae, 1738. — *Ganander*, Henricus: «Grammatica Lapponica». Holmiae, 1743.

2) *Lindahl*, Ericus et *Joannes Öhrling*: «Lexicon Lapponicum». Holmiae, 1780. — *Leemius*, Canutus: «Lexicon Lapponicum Bipartitum». Nidrosiae, 1768.

3) *Vhael*, Bartholdus G.: «Grammatica Fennica». Aboae, 1733.

tanából s a hozzácsatolt szótárból¹⁾ merítette. Ez a fősúlyt az elterjedtebb revali dialektusra helyezi, de mellette a dorpatit is elég bőven ismerteti. Meglehetősen terjedelmes munka, és elég rendszeres, ámbár inkább gyakorlati, mint tudományos czélből írta a szerző, mint maga is megvallja.

Ebből a nyolcz munkából merítette Révai mind azt, a mit az ugor nyelvekről tudott. Két nyelvhasznító kísérlet, két szótár és négy nyelvtan: ennyiből állt mind az, a mire támaszkodhatott; ez pedig édes kevés. Ezen kívül nem szabad felednünk, hogy olyan segédkönyvei, mondhatjuk forrásmunkái, milyenekből a hasonlító nyelvész dolgozni szokott, t. i. nyelvtanok és szótárak, csakis a lapp és finn nyelvre, s az utóbbinak egyik dialektusára, az észtre voltak²⁾; a többit csak Gyarmathinak kevés, hiányos és megbízhatatlan adataiból ismerhette, s innen van, hogy ő majdnem kizárólag csak a lapp, finn és észti nyelvre szorítkozik, s a többiből alig hoz fel egy-két adatocskát.

Már most, ha meggondoljuk, hogy az összehasonlító nyelvészet Révai korában még a külföldön is mily gyenge lábón állt; ha meggondoljuk, hogy neki mily csekély számú, hiányos és részben hibás segédkönyvek alapján kellett dolgoznia, minden biztos vezérely, útmutató minta nélkül: valóban nem csodálhatjuk, hogy műveiben nagy botlásokkal, tévedésekkel találkozunk; s annál nagyobb dicsőségére válik nagy szellemének, hogy mind e mellett sok olyast mutathat föl, a mit ma is helyesnek, elfogadhatónak kell mondanunk.

Kezdjük ismertetésünket Révai tévedéseinek elősorolásán, s azután térjünk át arra, a miben eltalálta a helyest.

Legtöbb botlása Révainak onnan származott, hogy a szavak

¹⁾ Hupel, August Wilhelm: «Ehstnische Sprachlehre.» Riga und Leipzig, 1780.

²⁾ Meg kell jegyeznünk, hogy Révai nem volt tisztában a finn és észti nyelv közti viszonytal, s az utóbbit mindig mint egészen külön nyelvet említi; Hupel szintén e nézetben volt, mert nyelvtanának 4. lapján ezeket írja: «Die ehstnische sprache scheint eine schwester der finnischen zu sein, denn sie hat mit derselben viele wörter und regeln gemein.» — Sajnovics művében idézve van ugyan Wottonius egy helye: «Linguae Esthicae et Letticae dialectos esse linguae Fennicae . . .» — de ezt, úgy látszik, Révai nem vette figyelembe.

és alakok egybevetésében nem volt semmi biztos alapja, melyre építhetett volna; mert nem ismerte, de nem is ismerhette még a különféle hangváltozásokat, s így nem tudhatta, hogy ennek vagy annak a magyar hangnak milyen felel meg a rokon nyelvekben. Már pedig ezen szilárd alap nélkül egy lépést sem lehet biztosan tenni a nyelvtudományban. Azt mint nyelvész nagyon jól tudta, hogy a magyar szavaknak megfelelő rokon nyelvi szavakban nem szabad mindig ugyanazon hangokat keresnie, mert hiszen akkor nem lehetne szó rokon nyelvekről, hanem csak egy és ugyanazon nyelvről; csak abban tévedett, — nem lévén biztos kalauza, hogy a hangváltozásokkal igen könnyen bánt el.

Lássunk erre nézve néhány példát. Révai fölismerte a magyar, lapp, finn és észtt comparativus-képző egyezését, s eredeti alaknak a m. *-bb-t* tartotta, s úgy származtatta belőle a finn képzőt, hogy az első *b*-ből *m* lett, a másodikból pedig *p*. (G. 215.)¹⁾ Azt természetesen nem tudhatta, hogy ily esetekben éppen a nasalisos alakot kell eredetibbnek tartanunk, s így nem az *-mp* származik eredetibb *-bb*-ből, hanem megfordítva. — Sokkal valóbszínűnek látszik, de azért mégsem helyes az a föltevése, hogy a második személybeli m. *-d* rag régebben *-t* volt, s így egyező a lp. *-d*, *-t*, finn *-t* és észtt *-d*, *-t* ragokkal (G. 320.) Ezen egybeállításán éppen nem lehet csodálkoznunk, mert első tekintetre csakugyan nagyon tetszetős; most már természetesen, miután megismertük az egyes nyelvek hangtani sajátságait, akadályok gördülnek lehetősége elé, melyek közül elég csak annyit említenünk, hogy a magyarban a *t* soha sem lágyult *d*-vé, a *d*-nek pedig a rokon nyelvekben közönségesen *nd*, és nem *d* v. *t* felel meg. — Szint ilyen plausibilis a második személybeli m. *-sz* ragnak (helyesebben képzőnek) eredeti *d* vagy *t*-ből származtatása (G. 322.), mire azt hozza föl Révai analogiául, hogy *cselekeszik* is *cselekedik*-ből keletkezett; azonban, mint az újabb kutatások kiderítették, ezen föltevés sem állhat meg, s erről alább majd bővebben fogunk szólni. — Kissé merészebb már az a föltevés, hogy a régi m. *heon* szó a finn *vain*, *vaan* s az észtt *vaid*, *vaide*-vel egyező, a mit úgy magyaráz szerzőnk, hogy a finn *v* a magyarban *h*-vá, az észtt *d* pedig *n*-vé lett (A. 154.) Hasonlóképen

¹⁾ G. = «Elaboratio Grammatica»; A. = «Antiquitates.» A számok a lapokat jelölik.

kissé merész a m. *meg*-nek származtatása az észtt *ning*, *nink*, *lp-maittai*, *maidak*-ból, melyek közül az észtt szavak alakja még csak össze volna egyeztethető a m. alakkal, de a lapp szavaké nagyon távol áll tőle. (L. alább a szóegyezések közt.) Külömben Révait nem lehet azzal vádolni, hogy minden alap nélkül állította ezen szavak egybetartozóságát, mert a *t : g* változásra analógiákat is keresett, s fölhozta ezeket: *söt* — *sög*, *ismét* — *ismég* (Sylvester gramm.) Hogy azonban ezek itt semmit sem nyomnak a latban, azt ő természetesen nem tudhatta. — De ennél már önkényesebb az a föltevés, hogy a m. *vagy*- és *val*- tövek eredetibb *vaj*, *vaj*, *vuj*-ból keletkeztek *j : gy* és *j : l* változás által (G. 836.); s még önkényesebb a finn translativusi *-ksi* ragnak a m. *-vá*, *-vé*-ből való levezetése ilyenképen: *-vá*, *-ví*, *-hi*, *-si*, *-xi* (*ksi*) (G. 212.)

De még egyszer ismételjük, hogy Révait az effélékért nem illetheti megrovás; mert akkor minálunk senkinek sem volt még sejtelve a hangváltozások rendszerességéről, s így igen természetes, hogy ő a hangok fejlődését esetről esetre csak úgy gondolom-formán volt kénytelen megállapítani; s itt még dicsérni való az a törekvése, hogy a mennyire lehetett, analógiákkal iparkodott igazolni föltevéseit.

A hangváltozásoknak és az egyes hangok rokon nyelvekbeli értékének nem ismeréséből származott természetesen az is, hogy a szavak egyeztetését pusztán a rokon hangzásra alapította, s a hangzás nem egyszer tévútra vezette. Ez azonban oly tévedés, melyért Révait megint nem szabad kárhoztatnunk, mert hiszen szilárd épületet nem lehet rakni ott, a hol nincs szilárd alap, ennek megteremtése pedig neki nem állott módjában. De lássuk most az egyes eseteket.

1. *Asszony*. Ezt a szót Révai (A. 252.) a lapp *nisson*, *nisu* szóval állítja össze Sajnovics nyomán, kinél (Demonstr. 79.) szintén előfordul már ezen egybeállítás. E szavak alakja nem tér el annyira, hogy egyezésüket előre is, minden vizsgálat nélkül, lehetlenségnek lehetne mondani, de a hangtörvények ismeretével mégis könnyű kimutatni, hogy nem egyezők. Igaz ugyan, hogy a lpS. *nisu*, *nisun* és a lpF. *nisson* «uxor, femina»-t jelent, s így értelme megfelel az *asszony* szóénak; továbbá az sem példátlan dolog, hogy szókezdő mássalhangzók elvesznek, s így föl lehetne tenni, hogy az *asszony* szó is mássalhangzós kezdetű volt eredeti-

leg; csak az a bökkenő, hogy szókezdő *n* elkopására bajosan találhatnánk példát, s így itt nincs analogia, melyre támaszkodni lehetne. Azért újabban nem is reflectáltak Révai ezen szóegyeztesítésére, és Budenz (Magyar-ugor összehasonlító szótár 392. l.) a *lp. nisi, nisun, nisson* szavakat a m. *nász* szóval állította össze; az *asszony* szót pedig Hunfalvy s később szintén Budenz a finn *akka* «asszony, feleség, öregasszony, aggnő» szóval (v. ö. Nyelvtud. Közlem. VI, 26.)

2) *Első*. Révai szerint ez a szó összefügg a lapp *alget* (inchoare) és az észtl *algama* (anfangen) igével (G. 280.) Igen plausibilis dolog, az *első* szót «kezdeni» jelentésű szavakkal rokonítani; de Révai föltevésének útjában áll egy akadály, melyet ő még nem vehetett észre, t. i. az, hogy az *első* szó magashangú, a másik kettő pedig mélyhangú. — Külömben azon szavakat, melyekkel újabban Budenz állította össze az *első*-t l. Szóegy. 742. (Ny. K. VII, 22.)

3. *Fél*. Már Sajnovics említette (Demonstr. 78.), hogy a *lp. veel* «frater» ugyanaz, mint a m. *fél* «frater», ebben: *feleim*. Ennek nyomán állítja össze Révai a *fél* szót a *lp. vâlja, vâl, velli*¹⁾ szavakkal, s ettől a «frater» jelentésű *fél*-től különválasztja a «dimidium» jelentésűt, mert ennek — ugymond — a *lp*-ban *pele* s az észtlben *pöl* felel meg. (A. 63.) Itt az első kérdés, mely fölmerül, az, hogy a magyarban csakugyan kétféle *fél* nomenünk van-e. Igaz, a «frater» és «dimidium» jelentés bajosan egyeztethető össze, s így első tekintetre szükségesnek látszik kétféle *fél*-nek megkülönböztetése; csak hogy nem ez a két jelentés áll ám itt szemközt. A régi Halotti Beszédbeli *feleym*-et ugyanis Molnár Albert és utána Kresznerics így fordítja. «proximi mei», s ez a jelentés szépen megfér a *fél*-nek egy másik jelentésével: «seite, oldal», mely szerint a *feleym* így magyarázható: «az én oldalamon, feleimen levők.» Egyébiránt a két jelentés összeférőségét nemcsak a magyarból, hanem a rokon nyelvekből is több példával lehet még bizonyítani (ld. Budenz, MUGSz. 508. l.) A mi a Révai felhozta rokon szavakat illeti, a *lp. pele* csakugyan megfelel a m. *fél*-nek, s ebből azután az is következik, hogy a *vâlja, vâl, velli* szavak nem

¹⁾ A Lindahl-Öhrling-féle szótárban ezen alakokat találjuk: *velj, velja, vâl, vâlja, vâl*.

tartozhatnak ide, bármennyire hasonlítanak is hangalakjukra nézve a *fél*-hez; nem tartozhatnak pedig azért, mert nem tekintethők a *pele* változatainak, tehát tőle egészen független, különböző szavak. Külömben a Révai korában még ismeretlen hangtani törvények is bizonyítják, hogy a *fél* és *lp. väl* stb. nem tartozhatnak együvé. Tudjuk ugyanis, hogy a szókezdő *m. f*-nek a rokon nyelvekben csak labialis explosiva, még pedig rendesen kemény (*p*, csak a *lpF*-ban *b*) szokott megfelelni, nem pedig labialis spirans, kivéve, ha valamely nyelvben, mint pl. a cseremiszenben, explosiva: spirans-váltakozás áll be. Másrészt a szókezdő lágy labialis spirans (*v*) valamennyi ugor nyelv sajátja, azért a *v* kezdetű rokon szavak megfelelői a magyarban is *v*-vel szoktak kezdődni, nem pedig *f*-vel. — Az észti *pöl*-, helyesebben *pöl*-ra nézve v. ö. Budenz, MUGSz. 490.

4. *Hajt*. Révainál (G. 710.) a *hajt* szó rokonaként föl van hozva az észti *ajama* «impellere, urgere, incitare», s a lapp *vuojet* «agere, pellere» ige. Ha csak fülünket kérdezzük meg, mint Révai tette, csakugyan valószínűnek tarthatjuk e szavak egybetartozóságát; de a hangtörvények ez esetben is mást vallanak, mert a szókezdő *m. h*-nak a rokon nyelvekben nem felelhet meg *v* vagy önhangzó. (A *hajt* rokonságát Budenz összeállítása szerint ld. MUGSz. 72.)

5. *Hajít*. Szerzőnk ezt a szót Gyarmathi nyomán a finn *heitan* (valószínűleg sajtóhiba *heitän* helyett) igével állítja össze (A. 266.), és talán hogy jobban szembe tűnjék a hasonlatosság, *hajít* helyett *haít*-ot ír. Első tekintetre csakugyan mindenki azonosnak tartaná a két igét, s értelmük is majdnem teljesen azonos; azért nem lehet csodálni, hogy Gyarmathi, s utána Révai kapcsolatba hozta a kettőt. Azonban, ha a dolog mélyére hatolunk, kiderül ezen föltevés tarthatatlansága. Révai szerint a *m. haít* = finn *heit*-; igen, csakhogy nem *haít*-, hanem *hajít*- a *m.* ige, s a *j*, melyet szerzőnk kihagyott, nem lényegtelen, euphonikus hang, hanem lényeges része az alapigének, a *haj*-nak, mely az <ít képző elhagyásával tisztán áll előttiünk. Ez a *haj*- pedig nem felel meg a finn *heitän*-beli *hei*-nek, mert *j*-je, mint a kétségkívül eredetibb *hagyít*-mutatja, *gy*-ből gyengült, ez a *gy* pedig eredetibb *d*-re mutat vissza.¹⁾ Külömben nem tartozik ránk a két ige igazi rokonságának

¹⁾ A *hagy*- ige *gy*-je vagy egyenesen az ugor *k_sd_s*- alapalak *d*-jéből

kimutatása: ezt megtalálhatja az olvasó Budenznél, MUgSz. 67. és 260. l.

6. *Halk*. Révai (A. 266.) a finn *häikytetän* «sedor» alakot, mely Gyarmathinál (Affin. 69.) *helyhettetem* alakkal van egyeztetve, a m. *halkittatom* másának tartja. Megint egy példa arra, hogy a rokon hangzás mily csalóka némelykor. Hogy ezt kimutathassuk, válaszszuk el a személyragokat és passivum-képzőket, melyeknek egyezése könnyen fölismerhető, s akkor a m. *halkító* (*halkít-*) tövel a finn *häikyttä-* áll szemben. Látni való, hogy mind a kettő képzett alak: az egyik *halk*, a másik *häikkä* alapszóból. Az előbbinek képzése elég világos; az *<ít* az ismeretes denominatív képző, mint ezekben: *szépit*, *nagyít* stb. A *häikyttä-* képzését azonban már nem ily könnyű megfejteni. A *-tt*-ről tudjuk, hogy deverbális igeképző; de micsoda az *-y*? Úgy látszik, mintha reflexiv képző volna, de ez névi alapszóhoz, milyen itt a *häikkä*, nem járúlhat, mert oly esetekben is, a hol ahhoz látszik járúlni (pl. *lisäy-* augeri: *lisä* augmentum), pontosabb vizsgálat után kiderül, hogy egy lappangásba jött denominatív igeképző előzi meg (*lisä*: *lisää* = *lisädä*- augere, s ebből lesz: *lisädy-*, *lisäy-*). De a *häikyttä*-ben az *y* előtt nem kereshetünk semmiféle denominatív képzőt, mert itt az *-y* oly közvetlenül járult a névszótóhoz, hogy ennek véghangzóját is kisorsította. Minek tartjuk tehát e képzést? — Segítségünkre jön a *häikyttä* nek egy másik és kétségkívül eredetibb alakja: *häikkittä-*, mely mindent megmagyaráz; itt ugyanis nem *-y* reflexiv, hanem *-i* denominatív képzővel van dolgunk, mely ugyanaz, mint a m. *<ít* (-,jt)-beli *-j*, és melynek *-tta*, *-ttä*-vel való kapcsolata (*<itta*, *<ittä*) a finnben igen közönséges. — A képzőkkel tehát tisztában vagyunk; lássuk már most az alapszókat. Megfelel-e a m. *halk* a finn *häikkä*-nek? A hangtani törvények erre nem-mel felelnek, mert nem is említve, hogy a két szó nem tartozik ugyanazon hangrendbe, csak annyit hozunk föl, hogy a m. szóközépi *l* vagy eredeti, vagy pedig *d*-ből fejlődött, de *i* (*j*) soha sem szokott neki megfelelni. Ez azonban csak az alak;

fejlődhetett, vagy lehetséges, sőt valószínű, hogy ezt a *d*-t a magyar nyelv is, mint a zürj.-votj. és vog., *l*-re változtatta, s akkor a *-gy*-t a *-d* frequent-képző gyengült alakjának kell tartanunk, s ez esetben a *hagy*- eredb. *hal-d*-ből való, mint a *vagy*- eredb. *val d*-ből.

még nagyobb eltérést mutat a két alapszó értelme. A m. *halk* anyyi mint «tardus, tacitus, lentus» (MA.), a finn *häikkä* pedig «strepitus, tumultus; lärm, gemurmel» (Renvall), s ezt a kétféle értelmezést bajos volna összeegyeztetni. Megjegyzendő, hogy Renvall a *häikkittä*- v. *häikyttä*- származékot így fordítja: «sedo v. cohibeo tumultuantes». (Egyébiránt a *halk* szóra nézve v. ö. Buzdenz, MUGSz. 130. l.)

7. *Heon*. Mint már fönnebb említettük, Révai (A. 154.) a Halotti Beszédben előforduló *heon* («tantum, dumtaxat, solum») szót a finn *vain*, *vaan*, s az észtt *void*, *vaide* szavakkal hozza kapcsolatba. Mielőtt ezen állítólagos rokonság iránt megkérdeznők a hangtani törvényeket, jöjjünk tisztába e szavak értelmével. A *heon* a HB.-ben kétszer fordul elő: «Es mend paradisumben uolov gimilciatul mundoa neki elnie. *Heon* tilutoa wt ig fa gimilcietvl...» — «Num *heon* mугanec. ge mend w foianec halalut evec.» Mind a két esetben, de kivált az utóbbiban, világos, hogy a *heon* annyi mint «csak». A finn *vain* értelme: «utrumne, numnam; quidem, tamen; gewiss, doch» (Renvall); *vaan*: «sed, vero, autem; aber, sondern» (u. o.), de «csak» értelemben is használatos; észtt *vaide* (*void*): «aber, nur, sondern» etc. (Hupel.) Látjuk tehát, hogy a *vaan* és *vaide* (*void*) értelme körülbelöl megegyeztethető a *heon*-ével, s minthogy ehhez hozzájárult némi alaki hasonlóság is, Révai nem ok nélkül keresett a szavak közt rokonságot. De a kérelhetetlen hangtani törvények ezt a föltevést is lehetetlennek nyilvánítják, kimondván, hogy a szókezdő magyar *h*-nak a rokonnyelvekben csak gutturalis explosiva vagy dentalis spirans felelhet meg, de *v* soha sem áll vele szemben. A többi hangalaki eltérésre nem is szükséges ezek után reflectálnunk.

8. *Hurit*. Gyarmathi (Affin. 67.) a m. *hurítom* «castigo» alaki és értelmi másának mondta a finn *kuritan* igét, s ezt átvette Révai is (A. 76.) Ez a szóegyeztetés éppen ellenkezője az előbbinek, mert itt a két szó hangalakra nézve csakugyan megegyez, úgy hogy e tekintetben nem volna akadály; de itt meg az értelem tiltakozik az összeegyeztetés ellen. Származására nézve a *kuritan* (*kuritta*-) szó a *kuri* névszótőhöz tartozik, s ebből <*itta* (<*i-tta*) denominativ igeképzővel van képezve, épp úgy mint: *liha* hús — *lihoitta*-, hízlatni, *pitkä* hosszú — *pitkittä*- hosszabbítani etc. Az <*itta*-nak a magyarban <*it* (*ajt*, *ojt* stb.) képző felel meg, mely

egy denominatív *-j (-g)* és egy causatív *-t*-ből van összetéve. Ha a *hurít*-sőt a *kuritta*-val egyezőnek vesszük, föl kell tennünk, hogy ugyanazon képzővel alakult, s így alapszava nem lehet más, mint egy * *hur* (*huro*) névszótő. De már most lássuk, hogy áll e két szó jelentése. A *kuritan* (*kuritta*-) Renvall szótára szerint «disciplina coërceo, castigo; in zucht halten, züchtigen»; *hurít* pedig = «opprobriat, acclamat» (MA.), s az Akadémia nagy szótára szerint: 1. «kiált, kurjant»; 2. «valakit nyers, erős, kemény hangon kurjogtatva lelármáz, hallgatásra kényszerít». Szélesebb értelemben: «szid, leszid, leszól, gyaláz». Melyik ezek közt az eredeti jelentés? — Minden esetre a «kiált, kurjant,» — ez pedig a «disciplina coërceo, castigo» értelemről meglehetősen távol esik. De még távolabb esik egymástól az alapszavak jelentése. A *kuri* névszót Renvall szótára így értelmezi: «1. modus agendi; art und weise sich zu betragen, zu handeln; sitte; 2. severus modus tractandi alios, disciplina, coërcitio, castigatio; behandlungsart, züchtigung». Nyilvánvaló, hogy a «severus modus tractandi alios» értelem csak szorosbulása az eredetibb «modus agendi» értelemnek. — Már most föltéve, hogy a m. *hurít* igének csakugyan egy * *huro* névszó képezi alapját, ennek jelentése nyilván nem lehetett egyéb, mint «kiáltás, kurjantás, lárma»; hogy pedig ez semmiképp sem egyeztethető meg a «modus agendi» értelemmel, nem szorúl bizonyításra. Az egészről az következik, hogy az alapszavak nem felelnek meg egymásnak, származékaik még kevésbé felelhetnek meg, s így a *kuritan*: *hurítom*-féle szóegyeztetést, bármily tetszetős is, nem fogadhatjuk el.

9. *Kemény*. Ennek a szónak alapszava Révai (G. 198.) szerint *ke*, mely «cum halitu obscuro» megvan az ész *kovva*, *kövva* «durus», *kivvi* «stein» és m. *köv* (*kő*) szavakban. A «kő» és «kemény» értelem igen könnyen összeegyeztethető, az igaz; de abból még nem következik, hogy a «követ» és «keményt» jelentő szavak is egyezők. A mélyhangú ész *kovva* (finn *kova*) szót éppen mélyhangúsága választja el a f. *kivi* és a m. *kő* szótól, s ha más ok nem volna, ez választaná el a *kemény*-től is. De van itt más nehézség is. Révai a *kemény* szót így tagolja szét: *ke-mény*, s az első szótagot egyezteteti a fennebbiekkal; azt azomban nem mondja, hogy mi az a *-mény*. — Ezt mi sem tudnók megmondani; de most már nem is így tagoljuk e szót: *ke-mény*, hanem így: *kemé-ny*;

az alapszó tehát *keme*, melynek megfelelője megvan a mordvinban és vogK.-ban; az *-ny* pedig diminutív képző. (V. ö. Budenz, MUGSz. 16.)

10. *Meg*. Révai (A. 218.) a *meg* kötőszót a következő szavakkal egyeztetni a rokon nyelvekből: finn *myös*, *nyöski*, észt *ning*, *nink*, lapp *maittai*, *maidak*. — A *meg* és a finn *myös*¹⁾ közt csakugyan van rokonság, tehát ezt Révai jól sejtette; de éppen ennek helyességéből következik azután a *meg* és észt *ning*, *nink*-féle rokonság tarthatatlansága, mert ezen észt szavak nem tartoznak össze a finn *myös*-vel, s így a m. *meg*-vel sem. Azonban azt meg kell vallanunk, hogy itt a hasonlóság és értelmi rokonság oly nagy, hogy még Révainál több adattal rendelkező nyelvészt is megtéveszthetett volna. — A lp. *maittai* és *maidak* ellenében (a melyben a lpF. *majda*, *majdaj* «szintén» szót ismerünk föl) föl kell hoznunk, hogy a m. *meg*-nek (mely *megint*, *megett* v. *mögött* stb. társaitól el nem választható), vagyis a *mege*, *mögö* tőnek a lappban *mange* felel meg; v. ö. Budenz, MUGSz. 633. l.

11. *-nyi*. A *-nyi*, eredetibb *-nyé*, Révai (G. 437.) szerint egyezik a finn *-ne* és észt *-me* végzettel. Fölhozza például a f. *mones* «quotus» szót, melyben szerinte megvan a *-nyi*-vel egyező *-ne*. Révai tévedését itt az okozta, hogy e szót csak nominativusi alakjában nézte, s úgy látszik, az *-s*-et nominativusi ragnak tekintette. Azonban most már tudjuk, hogy a *mones* szónak teljesebb alakja *monensi*, genitivusa: *monennen* (ebből: *monende-n*), tehát töve *monende*; ebben pedig az *-nde* (a nominativusban *-s*-vé rövidülve) sorszámnévképző. — A *-nyi*-re nézve újabban Budenz kimutatta, hogy nem egyéb, mint a *nyáj* szó. (MUGSz. 402.)

12. *Nyolcz* és *kilencz*. Révai éles szemével észrevette, hogy e két számnevünk összetétel, s nyelvtanában (G. 269.) a következőket mondja róluk. *Nyolcz* = vog. *nöllou*, *kilencz* = *ontollou*; vog. *lou*, *lov* = «tíz», tehát ezek így választhatók szét: *nöl-lou*, *ontol-lou*. Ebből azt következteti, hogy a m. *nyolcz* és *kilencz*-beli *cz* (nála *tz*) annyi mint *tíz*, és *nyol* = vog. *nöl*. A *nyol*- és *kilencz*-alapszavak magyarázatára ezeket hozza föl: lp. *nal*, *nala* «super, in, ab»; észt *näle* «penes, ad latus»; észt (revali) *küllis*, (dorpati)

¹⁾ A *myöski* (*myöskin*) összetétel: *myös-kin*; azért külön nem kell róla szólnunk.

küllen «penes, ad latus». Hogy azomban, úgymond, van különbség a *nüle* és *küllen* közt, mutatja a lapp *nal*-nak «super» jelentése; azért Révai szerint *nüle*, *näl*, *nal* = «supra penes, remote penes», és *küllen* = «prope penes». E szavak azután a magyarba is ilyen jelentéssel jöttek át, tehát *nyolc* = *nyol-tíz* = remote penes decem», és *kilenc* = *kilen-tíz* = «prope penes decem». — Egyébiránt észrevette Révai, hogy a magyarban, vogulban s az osztjákban olyan formán fejezik ki a nyolcat és kilencet, mint a latinban a felsőbb tízeseknél: «duo-de-viginti» és «un-de-viginti». Így van — mondja — a lappban, finnben és észtkben is; hasonlót gyanít a zürjén-votjákban és cseremiszbén is. A finn *kahdeksa* és *yhdeksä* alakokat úgy magyarázza, hogy bennük van a «kettő» és az «egy», a *sa*, *sä* particulával, melynek értelme: «de, (-ből)»; a «tíz» pedig alattomban értetődik.

Azt meg kell adnunk, hogy Révai fejtegetése szellemesnek elég szellemes; de mégsem állja a próbát. Egy az, hogy az egész a «prope penes» és «remote penes» finom megkülönböztetésén alapszik, ez pedig nem állhat meg. Igaz, hogy a lp. *nal* jelent «super»-t is ¹⁾, de ez épp úgy vonatkozhatik közvetlen közelségre, mint a *küllen*, mely Hupel szerint «neben, an der seite». De még ha elfogadnók is ezen finom megkülönböztetést, megdönti az egész okoskodást az, hogy a postpositiók ilyszerű használata teljesen szokatlan dolog. A másik nehézség abban a föltevésben rejlik, hogy a *c* nem egyéb, mint a *tíz* szó, mely föltevással újabban Hunfalvy Pálnál (NyK. IX. 21.) is találkozunk. Lehetetlenségnek nem mondhatni; de nem valószínű, hogy a hosszú hangzós *tíz* szó egyszerű *c* hanggá zsugorodott volna össze; különben gyanítjuk, hogy ezen föltevésre Révait főleg a *c*-nek *tz*-vel írása vezette. Nem szabad azután felednünk azt sem, hogy itt, mint a *kilencz* és *harmincz* szavak mutatják, voltaképen nem is egyszerű *cz*-vel, hanem *ncz*-vel van dolgunk.

Külömben Révai maga is ellenmondásba keveredik fennebbi fejtegetésével, azt mondván alább, hogy mi a nyolczast és kilenczest a rómaiak módjára kivonás alakjában fejezzük ki. Ez egészen helyes, csak a felhozott alakok magyarázatában téved, mert az

¹⁾ Nem tudjuk, hogy az észtk *nüle*-t hol vette Révai, mert Hupelben nem található.

yhdeksä és *kahdeksa* alakokban a *sa, sä* nem «de» jelentésű *particula*, s a «tíz»-et sem kell oda gondolni, mert az valósággal ott van. A *m. tíz*-nek ugyanis a zürj.-votjákban *das* felel meg, s ez, úgy látszik, a finnben * *deksa, deksä* alakban volt meg, s így a *kahdeksa, yhdeksä* ebből lehet összevonva: *kahdendeksa, yhden-deksä*. Egyébiránt a *nyolcz* és *kilencz* szóknak legújabb magyarázatát I. Budenznél (MUGSz. 420.)

13. Ön. Révai (G. 335.) ezt a névmási alakot a finn *hän* és *lapp son (sodn)* teljes másának tartja. Annyi tény, hogy rokonság van köztük, de azért nem teljesen azonosak. Mert mi az *ön*? nem egyéb, mint összerántott alakja az *önnön* szónak, melynek végső *-n*-je Budenz magyarázata szerint utolsó meglevő nyoma a magyarban az eredeti ugor genitívus-ragnak. A szóközépi *-n* megmagyarázásánál segítségünkre jön a finn nyelv. Itt ugyanis látjuk, hogy az első személyű névmás egyes-számi alakjában (*minä*) az *-n* képző, mert a pluralisban elötlünik az egyszerű képzőtelen *tö*: *me*. A többes-számi alakok tanúsága szerint ilyen *-n* képzővel alakultak még: finn *sinä* te, *hän (häne)* ő; lp. *mon, todn, sodn* etc. is. Már most ebből láthatjuk, hogy az egyszerű magyar * *me* és *te* névmástőhöz járuló *-n* (* *men*, * *ten*) ugyanaz az *-n* képző, mely a finn *minä, sinä* és *häne*-ben van. Ezen képzett alakokból készül azután az *ennen, tennen* és (mert a harmadik személyben is így van) az *önnön* genitívus; tehát az * *ön*-beli *-n* is képző. Csakhogy a Révai *ön*-je nem puszta tőalak, hanem mint mondtuk, genitívus, összevonva *önnön*-ből tehát az *-n* képzőn kívül benne van az *-n* genitívusrag is, s azért nem azonosítható a finn *hän*-vel és a *lapp sodn (son)*-val, melyek nominatívusok. A magyar és a finn alakok viszonya tehát ez: * *ön* (tő) megfelel a finn *hän*-nek; *ön* (genit., *önnön* helyett) pedig a finn *hänen* genitívusnak.

14. *-van, -ven*. A felsőbb tízesek (40-től 90-ig) a magyarban az egyszerű alapszámokból és *-van, -ven*-ből vannak összetéve. Nyilvánvaló, hogy ez a *-van, -ven* nem jelenthet egyebet, mint 10-et; Révai (G. 271.) rokonait látja ennek a *-van -ven*-nek az osztj. *jong, jang (jon, jan)* = 10 számnévben; továbbá a finn *kymmen* s ész *kümme* = 10-ben. A mi az elsőt illeti, az osztjákban a «tíz» csakugyan *joñ, jañ*, de ezt semmiképen sem lehet a *m. -van, -ven*-nel összeegyeztetni. A rokon nyelvek szókezdő *j*-jének ugyanis a magyarban is *j* szokott megfelelni, kivéve oly eseteket, mikor a *j* az

utána következő hangzóba beleolvadt; továbbá tudjuk, hogy az osztj. *ñ* egyenértékű más ugor nyelvek *ng*-jével (pl. oszt. *χṛñ-*: vog. *kang-*, *χang-*, m. *hág-*), ennek megfelelője pedig a magyarban *g*. Így tehát az osztj. *joñ*, *jañ*-nak magyar megfelelője **jog*, **jag*, vagy akár **ig* volna, ez az alak pedig nagyon távol áll a *van*, *ven*-től. — A finn *kymmen*, helyesebben *kymmene* (észt *kümme*) és a m. *-van*, *-ven* egyezése első tekintetre határozott lehetetlenségnek látszik; pedig ha jobban megvizsgáljuk a dolgot, kiderül, hogy ez esetben Révai valószínűleg jó helyen tapogatózott. A finn *kymmene*-t ugyanis a mordvinban *kemen*, E. *kümen* (összetételben *gemen*, *gämen*) alakban találjuk, s könnyen lehetséges, hogy a m. *-ven* ennek a *gemen*, *gämen*-nek rövidült vagy összevont megfelelője. Átmenetet képeznek a kettő közt: a vog. *-men* (*-pen*) és zürjén-votják *-mîn*, melyek már nem oly teljesek, mint a mordvin alakok, de mégis közelebb állnak hozzájuk, mint a m. *-ven*. (Pl. 40 = mordM. *nilägemen*, zürj. *nelamîn*, vog. *nelîmen*, m. *negyven*, valószínűleg eredb. **negy-men*-ből, mert a magyarban némely szóközépi *v* eredb. *m*-ből fejlődött.) — Egyébiránt ld. alább a török *on* «tíz» egybevetését is.

15. *Ysa*. A Halotti Beszédben előforduló *ysa* szót Révai (A. 82.) az észt *vissist* «gewiss, wahr» és a lp. *vissast* «certo» szóval egyezteteti. Ez a szó megvan a finnben is: *vissi* «certus, fidus, verax, probus; gewiss, sicher, zuverlässig»: — csakhogy mind a három kölcsönvétel a svédből (*viss*), s így ezek az *ysa*-val nem hozhatók kapcsolatba, jóllehet hasonlítani eléggé hasonlítanak hozzá.

Révai szóegyeztetési eljárása — mint olvasóink az előbbiekből láthatták, — még abban is eltér a mostanitól, hogy ő nem töveket, hanem nominativusokat, vagy éppen ragos alakokat vet össze. Ezt azonban korántsem megrovásképen hozzuk fel; mert hiszen az ő korában, sőt a legeslegújabb korig oly kevésé volt még tisztába hozva a ragozás- és szóképzéstan, hogy a töveket nem is lehetett helyesen kifejtetni, — és csak nem rég óta jutott érvényre az az elv, hogy a szavaknak nem nominativusait, hanem töveit kell egybevetni, mivel ezek rendszeren teljesebbek amazoknál. Külömben dicséretére legyen mondva szerzőnknek, hogy a szavak alakját soha sem csűrte csavarta, ferdítette el, mint Gyarmathi, hogy a hasonlóság nagyobb legyen; továbbá, ha képzős vagy ragos

alakokat egyeztetett, nem elégedett meg az alapszavak egyeztetésével, hanem a képzők és ragok azonosságát is kimutatta, vagy legalább igyekezett kimutatni, s nem egyeztette a singularist a pluralissal, vagy a praesenst a praeteritummal, mint Gyarmathi; és, a mi szintén fontos, az egyeztetendő szavak jelentését sohasem hagyta figyelmen kívül.

A szóegyeztetésekről szólván, nem hagyhatunk említés nélkül néhány esetet, melyekben Révait tévedésbe sodorták segédkönyvei, különösen Gyarmathi műve. Szerzőnknek természetesen semmi oka sem volt Gyarmathi adatainak hitelességében kételkedni, s így egyetmást jóhiszeműleg átvett tőle, többi közt olyasmit is, a mit más segédkönyveiben nem talált. Most azonban, miután már elég anyagunk van arra, hogy Gyarmathi adatainak hitelességét megítélhessük, ezek közül többről igen könnyen ki lehet mutatnunk, hogy vagy jóhiszeműleg átvette ő is mástól, vagy pedig — a mi valóbbszinű — egyszerűen maga költötte őket. Lássunk néhány példát.

1. Gyarmathi (Affin. 68.) a m. *halál* szó megfelelőiként felhozza a lp. *halal*, *kalol* szavakat, s ezt átvette tőle Révai is (A. 76.) A lapp szótárakban ez a két szó nincs meg, de nem is lehet meg, a mint mindjárt ki fogjuk mutatni. A *halál* nomen verbale a *hal*-igétől, s képzője ugyanaz az *<ál*, melylyel pl. a *fonál*, *kötél* szavak vannak képezve. Ez az *<ál* ismét két részre bontható: *<á+l*, s az *<á*-ban egy frequentativ képző: *-j* (ugor *-g*) rejlik, az *-l* pedig a tulajdonképeni nomen verbale-képző. Már most ha a lp. (?) *halal*, *kalol* csakugyan megfelelője a m. *halál*-nak, akkor a lp. *hala*-, *kalo*- megfelel a m. *halo*-tőnek, az *-l* pedig a lappban is nomen verbale-képző. Ámde tudjuk, hogy a magyar nyelv a zürjénvotjakkal és vogul-osztjakkal együtt, különváltván az éjszaki-ugor ág negyedik nyelvétől, a lapptól, egy hangváltozást hajtott végre, mely ebben nincs meg, t. i. a szóközépi *d-t l*-re változtatta. E szerint tehát, a hol a magyarban *l*-t találunk, ennek megfelelőjeként a lappban sok esetben *d*-t várhatunk, a mint éppen a jelen esetben is: a m. *-l* nomen verbale-képző ilyen *d:l* változás által keletkezett eredeti *-d*-ből, mint a déli ugor ág mutatja, s a lappban is *-d* (illetőleg *-t*, *d*) alakban fordul elő, de *-l* alakban soha sem. Egyébiránt *hala*-, *kalo*-féle ige nincs is meg a lapp nyelvben, a mely «mori» értelemben a *jabme*, (*ja'me*-) igét használja. A *halal*, *kalol*

tehát nyilván csak Gyarmathi tévedéséből lettek lapp szavakká; mert a II. Katalin czárnő által kiadott polyglott szótárban, melyből ő is szedi adatait, a *halal* mint vogul (ex Verchoturensi circulo), a *kalol* pedig mint berezovi osztják szó szerepel.

2. Szintén Gyarmathi munkájából (Affin. 96.) vette át Révai a *hald*, *kald* szavakat (A. 76.), melyek ott mint a m. *hold* szó lapp megfelelői szerepelnek, s valószínűleg szintén más nyelvből valók, vagy éppen költött alakok, mert a lapp nyelvben nem fordulnak elő.

3: A finn *raketan* (= *rakatom*) alak hasonlóképen Gyarmathi (Affin. 80.) hibája folytán került így hibásan Révai művébe (A. 266.) Ilyen alak a finnben nincs, de van *raketaan*, melyet használnak *rakennetaan* helyett, s Gyarmathi valószínűleg ezt írta ki valahonnan hibásan.

4. Az állítólagos votják *gurjesztini* = «gerjeszteni» ige (Gyarm. Affin. 184., Révai, G, 784.) félig meddig Gyarmathi fictiója. Ő az 1775-ben megjelent votják grammatikában (105. l.) az igejegyzékben ezt találta: *gur estiško* печь топить («kályhát fütök» világosan két szónak írva), s ebből formálta az egységes *gurjeszt* (inf. *gurjesztini*) igét.

5. Azzal is tévútra vezette néhányszor Gyarmathi Révait, hogy a szavaknak más értelmet adott. Így pl. az észti *väraja* szót Gyarmathi (Affin. 155.) *verö*-nek fordítja, s ez készakaratos ferdtítés, mert Hupel észti szótárában, melyet ő is használt, ez a szó «sieger»-nek van fordítva. — Továbbá az észti *hone ehhitaja* Gyarmathinál: *hony építője* (Affin. 157.), Révainál (A. 129.): *hon építő*; pedig Hupel szótárában *hone* = «haus, wohnung» (v. ö. finn *huonet*). — Észti *koa teggija* (Gyarm. 161., Révai, A. 129.): *kö tevö*; pedig Hupelben benne van, hogy *koa* nem egyéb, mint a *kodda* «ház» szónak genitivusa; stb. Itt azonban Révai eljárása sem volt egészen helyes, mert neki kezénél volt Hupel, s ebből a Gyarmathi ferdtítéseit kiigazíthatta volna.

Ezenkívül a Sajnovics művéből is vett át Révai néhány hibás adatot. Sajnovics ugyanis néha némi önkényes írás- és olvasásmódokat engedett meg magának; így a 61. lapon írja: „*Zhialbme* ex pronunciatione Lapponum scribi potest: *salme* vel *szeme*.” Révai e két utóbbi szót valóban létezőnek tartotta, s átvette mun-

kájába (A 138.); azonban a *zhialbme*-t nem lehet másképp olvasni, mint *čalbme* (*čal'me*), s így a *salme* és *szeme* alakok nem léteznek.

Van azután szerzőnknel még néhány alak, melyeknek forrását éppenséggel nem tudtuk megtalálni, s így — ha csak azzal nem akarjuk vádolni Révait, hogy ezeket maga inventálta, a mit ő róla nem lehet föltenni, — azt kell tartanunk, hogy talán emlékezetből írta le, olyankor, mikor segédkönyvei nem voltak kezénél. Külömben ilyen mindössze is csak kevés van. Ilyen pl. a *poj* «fiú» szó (A. 219.), mely így magában nem fordul elő az ugarságban (csak diminutiv-képzővel, a finnben: *poika*); továbbá (A. 76.) a m. *hal* szó állítólagos finn megfelelői: *kal* és *chala* (*čala*) — helyesebben: *kala*; *čala* alak nem is lehet a finnben, mert itt a *č* hang sohasem fordul elő mint szókezdő. Végre van még néhány számnévi alak, melyeket alább az illető helyen majd felhozunk.

Még itt, a szóegyeztetéseknel kell főlemlitenünk Révainak egy-két tévedését, melyeknek oka a szavak latin értelmezése volt. Az egyik a *menny* szónál (A. 286.) fordul elő. Révai szerint egyező ezzel «Lapponum vocabulum *muenje*, aequae coelum significans»; azonban itt egy kis tévedés van a dologban, melynek oka nem egyéb, mint egy vessző, mely sajtóhibából került a Lindahl-Öhrling-féle szótár illető helyére, honnan Révai ezt az adatot vette. Itt t. i. olvassuk: „*muenje* vide *jälakes* [coeli serenitas]; it. adject. *muenjes talke* coelum, serenum, klar väderlek»; — s nyilvánvaló, hogy a «coelum» és «serenum» közt hibásan álló vessző okozta Révai tévedését, mert ezért tulajdonította a *muenje* szónak a «coelum» jelentést, mely nem illeti meg. (V. ö. Budenz, MÜgSz. 614.) — Hasonló tévedésbe esett Révai a *modus potentialis*-képző *-na*, *-ne* magyarázatánál (G. 730.) Ez szerinte tanácsot, akaratot, vágyat, törekvést jelent és összefügg egyebek közt a finn *nojan* «nitor, conor» igével. Ő a *nojaan* (nem *nojan*) igét kétségkívül «nitor»-nak találta valahol értelmezve, s azért, mint a melléje tett «conor» mutatja, valami «törekedni»-féle jelentést tulajdonított neki. S a *nojaan* csakugyan jelent is «nitor»-t, csak-hogy itt a latin igét nem átvitt, hanem eredeti értelmében kell venni, mint Renvall szótárából látható, hol a *nojaan* németre így van fordítva: «sich stützen, sich lehnen»; tehát Révai hibásan vette «törekedni» értelemben.

S így a szóegyeztetésekkel végeztünk; s immár áttérhetünk

a szóképzésre és szóragozásra. Mielőtt azonban sorba vennők az egyes képzőket és ragokat, előre kell bocsátanunk, hogy Révai ezeket úgy tekintette, mint eredetileg önálló szavakat, s rendesen valami most is meglevő önálló szóval hozta őket kapcsolatba. Ez magában véve helyes; csak abban tévedt egyszer-más-szor, hogy annak az önálló szónak, melyből a ragot származtatta, nem vette tekintetbe a jelentését, azaz nem tekintett arra, hogy az a szó alkalmas-e oly functióra, melyet neki tulajdonít. Így, hogy csak egy példát említsünk, az *-n* genitivus-ragot a finn *hän* névmásból származtatja (G. 206.) Az tudvalevő dolog, hogy a személyes névmások ragokká válhatnak, de nagyon természetes, hogy ez esetben is csak oly functiót végezhetnek, mely jelentésükkel összefér: azaz csak a személyt mutathatják; viszonyragokká soha sem válhatnak, mert jelentésük nem engedi; így tehát az *-n* genitivus-ragot is bajos volna a *hän* névmásból származtatni. — A többit alkalom-adtán mondjuk el; most lássuk először is a szóképzőket.

1. Révai a Halotti Beszédhez írt commentárjában és nyelvtanában több helyütt szól a nomen verbalékről. (A. 129. 136., G. 792.) Nevezetesen az előbbi munkában az *eleve* és *terumteve* (az ő olvasása szerint *élève* v. *éléje* és *terömtéve* v. *terömtéje*) szókat mint nomen verbalékat (nála: participium imperfectum pro praesente sumtum) magyarázza. *Éléje* = qui vivebat, vivens, most: *élő*. A *-je*-t összeveti a finn, észti és lapp *-j* nomen agentis képzővel, származására nézve pedig egynek tartja a m. < *ó, ő* nomen verbale képzővel, mely szerinte nem egyéb, mint a harmadik személy névmása: *ő*, pl. *dicsérő* = laudat ille, vagy: qui laudat. Az *eleve* és *terumteve* szavakra nézve elégnék tartjuk megemlíteni, hogy Budenz legújabbán kimutatta Révai olvasásának és értelmezésének hibás voltát. Szerinte *eleve* nem *élő*, hanem *elevé* v. *elévé* = *elé*; *terumteve* pedig nem *teremtő*, hanem *terümtéve*, azaz *teremtője*. (Egyetemes Philologiai Közlöny 1877. 145.) E szerint tehát a *-ve* szótag egyikben sem nomen verbale képző, hanem az előbbiben lativ-, az utóbbiban pedig birtokos-rag. Egyébiránt, noha itt Révai hibás alapon állt, annyiban mégis igaza volt, hogy a finnben, észti és lappban van egy *-j* nomen verbale-képző («participium»), melynek megfelelője a mi nyelvünkben is megvan; ezt az állítását nemcsak hogy elfogadhatjuk, hanem ki is egészíthetjük azzal, hogy ez a

j (ered. ugor *-g*) képző nemcsak az általa említett nyelvekben, hanem az egész ugarságban megvan. Hanem az már tévedés, mikor Révai ezt a *-j* képzőt *<ó, ő (<ovo, övö, ugor -b)* nomen verbale-képzővel azonosítja; de ez a tévedése is menthető a hangtörvények nem ismerésével. A mi pedig az *<ó, ő* képzőnek az *ő* névmással való azonosítását illeti, arra nézve csak annyit jegyzünk meg, hogy e névmás, értelménél fogva, aligha szolgálhat ily képző-functio kitételére. Az ugor *-b* (= finn *-va, vä*) képző nem is egyezik alakilag névmással.

2. A m. *-t* (*<at, <et*) nomen actionis, nomen acti képzőt egybeveti a lp. *-et, -ed, -edt* (helyesebben lpS., lpF. *-t, lpE. -d -ð*) infinitivus-képzővel (G. 788.) Pl. lapp *taidet, cabmet, élet* (helyesebben: *elet*), *menmet* (helyesebben: *manmet*) szerinte képzésükre nézve megfelelnek ezeknek: *szeretet, akarat* stb. A hasonlóság, az igaz, megvan, s nem is lehet csodálni, hogy Révait a m. és lp. alakok egyeztetésére csábította; de a hangtani törvények megint azt mondják, hogy itt a rokonság csak látszatos, mert a lapp *-t* képző nem egyéb, mint a több ugor nyelvben *-d* alakban előforduló nomen verbale-képző (ered. ugor *-d*), melynek a magyarban *-l* (vagy egy-két esetben *-z*) felel meg; a m. *-t* pedig tulajdonképen momentan igeképző, melyről a nomen verbale-képző (*-v*) lekopott.

3. A *-t-s* praeteritum, mely a grammatikákban rendszeren «perfectum» névvel fordul elő, Révai magyarázata szerint a *te, tö* alapszóból vette képzőjét, s e képző értelme: perfectum, absolutum, finitum, consummatum, completum; s ez a *te, tö* alapszó ugyanaz, a melytől való a *te-l-ik* ige (G. 669.) A *telik* igének alapszava csakugyan *te-, tö-* (ugor *t_gg_g-*, v. ö. Budenz, MUGSz. 203, 239.), ezt tehát Révai eltalálta; de kérdés, hogy ezzel csakugyan egyező-e a praeteritum *-t*-je. Annyi tény, hogy képtelenségnek nem lehet mondani a praeteritum ilyszerű kifejezését, t. i. az igének összetételét egy másik szóval, mely a cselekvésnek «megtörtént voltát», vagy ha úgy tetszik, «beteljesedését» fejezi ki. Hivatkozni lehetne a germán nyelvekre is, melyekben a praeteritum kifejezésére tudvalevőleg a «tenni» ige összezsugorodott alakja szolgál, s végre nem éppen elképzelhetetlen dolog, hogy a «tölteni, betölteni» ige alapszava is szolgálhasson ily célra. Révai természetesen nem a germán nyelvek analogiájára alapította theóriáját, mert arról neki még sejtelve sem volt, s így főnnebbi magyarázata egészen eredeti.

Utána Csató Pál (Nyelvtud. Pályamunkák I, 61. l.) és ennek nyomán a «Magyar nyelv szótára»-nak szerzői szintén ilyen módon magyarázták a praeteritumot (I. Előbeszéd, 136. l.), csak hogy a *-t* nem a «telni», hanem a «tenni» ige alapszavával azonosították, s ezt, éppen a germán nyelvek analogiájára támaszkodva, elfogadta a finnista Fábrián István is (Nyelvtud. Közlem. VII, 128.) Ez a theoria elég elmés ugyan, de a germán nyelvek analogiája itt semmit sem nyom a latban; itt az ugor nyelvekből volna szükség egy analogiára, mely tanúskodnék arról, hogy ezekben is a praeteritum ily szerű kifejezése dívik; — azomban ily analogiát nem tudunk fölmutatni. A mi rokonaink a praeteritumot egészen más-kép fejezik ki; s a magyar *-t*-s praeteritum összetett, illetőleg szerkesztett alak ugyan, de nem «telni» vagy «tenni», hanem «esse» igével, hasonlóan a cseremisiz praeteritumhoz. Ezt itt csak egyszerűen megemlítjük; bővebb kifejtése nem tartozik ide.

4. Révai az egyik magyar pluralis-jelölőt, az *-i*-t (*hala-i*, *gème-i*) egyezőnek tartotta a finn és lapp *-i* pluralis-képzővel, pl. finn *kala*: plur. gen. *kalain*; lp. *kabmag*: plur. elat. *kabmagist*. (G. 200.) Annyi tény, hogy mind a magyarban, mind a rokon nyelvekben, nevezetesen a finnben és a lappban találunk egy *-i* pluralis-képzőt, s első tekintetre mindenki azonosnak tartaná ezen nyelvek pluralisbeli *-i*-jét a magyaréval. Révai is ezen nézetben volt. Azoban, ha közelebről vizsgáljuk a rokon nyelvek pluralis-jelölőit, és a m. *-i* pluralis-képzőt, ki fog derülni, hogy ezek különböző eredetűek. Mi most nem akarjuk az egész dolgot részletesen kifejteni, hanem egyszerűen elmondjuk a Budenz búvár-latainak eredményeit. Ezek szerint a finn, lapp, osztják *-i* pluralis-képző régibb *-g*-ből fejlődött, s eredetileg, mint az osztS. dialektus tanúsítja, dualis-jelölő volt; a magyar *-i* ellenben az eredeti *-d* pluralis-képzőből fejlődött *l*, *l*-en át.

Már most térjünk át a ragokra.

1. Révai az észti és finn igék egyes-számi első személyében a magyar *én* névmást vélte felfödözhetni mint személyragot. Pl. észti *kul-en*, finn *kuul-en* audio — szerinte annyi mint: *hall-én* (G. 312.) A mi a dolog lényegét illeti, abban igaza van, mert ezen alakokban csakugyan ott van az első személy névmása, csak az a különös, hogy a m. *én*-t keresi a finn és észti igealakokban. Külömben ez a tévedése abban leli magyarázatát, hogy ő még nem volt

abban a helyzetben, hogy a tövet és a ragot helyesen tudta volna egymástól elválasztani; mert ha úgy választja el, a hogy mí most, t. i. *kuule-n*, *kule-n*, eszébe sem jut a fennebbi magyarázat; — ő azonban az egész *-en-t* ragnak vette, s mi volt természetesebb, mint hogy ezt az *-en-t* a m. *én-vel* azonosította? (Külömben véte-nénk az igazság ellen, ha meg nem említenők, hogy Hupel észt nyelvtanában (36. l.) nem *-en*, hanem *-n* van egészen helyesen felhozva, mint az első személy ragja.)

2. A többes-számi első személyben Révai föltevése szerint hajdan a *mi* névmási alak szolgált ragúl: *fut-mí (mű)*, *fordul-mí (mű)*, stb. (G. 345.) Ez föltevésnek nem rossz, csak hogy a magyarból semmit sem lehet felhozni bizonyítására; sőt nemcsak a magyarban, hanem valamennyi rokon nyelvben is azt látjuk, hogy a többes-számi személyragok nem egyenlők a névmások többes-számi alakjaival, hanem jelesen a magyarban úgy keletkeztek, hogy az egyes-számi személyraghoz a többes-képző *-k* járult. Révai azonban föltevése igazolására bizonyítékokat is iparkodik felhozni a rokon nyelvekből; hivatkozik nevezetesen arra, hogy az észt többesi ige-alakokban is a névmások pluralisi alakjai szolgálnak rag gyanánt, mint *kule-me* audimus *keute-me* ligamus, *mösse-me* lavamus, *anda-me* damus, *nēla-me* deglutimus, *ussu-me* credimus. Azomban ez nem hozható föl bizonyítékúl, mert hiszen a névmás többes-számi alakja az észtben nem *me*, hanem *meie*, s csak a dorpati dialektusban, ott is csak költeményekben, fordul elő néha a rövidült *me* alak. Külömben ha ez az alak általános volna is, még akkor sem volna azonosítható a *-me* rag a névmás többesi alakjával; mert amaz nem egyéb, mint a finn *-mme* rag, ez pedig ugyan csak eltér a névmás plurálisától (*mei*); a kettőben éppen csak a névmás jellemhangzója (*m*) közös. — A Gananderből és Leemből fölhozott lapp *-me* rag szintén nem azonosítható a többes-számi névmással, mert ez a lappban *mije*; a lpF.-ban ugyan *mi* is van a *mije* mellett, de ez kopott alak, mint pl. az ablativus *miggidi* mutatja. — A votjában, igaz ugyan, hogy a többes számi első személy ragja *mí*, s a névmás alakja is *mi*, de megjegyzendő, hogy ez csak a nominativusi alak, mely valószínűleg kopott, mert az acc. *mílemez*, instruct. *mílemin*; s ezenkívül a zürjénben a *mi* nominativus-alak mellett *mijan* tőt találunk a többi casus-alakban, pl. acc. *mijanös*; külömben a permi *mie* is mutatja, hogy a *mi*

csak kopott alak. Tehát itt sem mondható, hogy maga a névmás többesi alakja szolgál ragúl.

3) Révai (G. 320.) a második személybeli *-d* ragnak megfelelőit a rokon nyelvekben előforduló második személyi *-d*, *-t* ragokban keresi; tehát szerinte a finn *kuulet* audis, *köytät* ligas; észt *kuled*, *kulet* audis, *ussud*, *ussut* credis; lapp (birtokr.) *aččad*, *aččat* pater-tui, *čalmad*, *calmat* oculus-tui, — ragozásra nézve megfelelnek a m. *hallod*, *kötöd*, *adod* stb. alakoknak. Fönnebb már kimutattuk, hogy ebben tévedt Révai, mert a hangtani törvények tiltakoznak ezen ragok egyeztetése ellen. Azt is megemlítettük már röviden, hogy a második személybeli *-sz-t* eredeti *-t*-ből vagy *d*-ből eredetnek tartja, tehát azonosnak az előbbivel. Hivatkozik arra, hogy pl. a *cselekeszik*-beli *sz* is *d*-ből való, mert van *cselekedik* is; továbbá hivatkozik a finn nyelvre, hol szerinte ugyanezen *-sz* mint birtokrag található, pl. az aboi dialektusban: *kalas* piscis tui, *osas* pars-tui (v. ö. Vhael, Gramm. Fenn. 45.); a savoi dialectusban: *kalasi*, *osasi*; a botnibani: *kalasti*; sőt ez az *-sz* önállóan is megvan a finn *sinä*, *sa*, *sä*, észt *sinna*, *sa* névmásokban. Eddig Révai. Magyarázata azomban több akadályba ütközik. Legelőször is hibás az az argumentum, hogy a *-kesz* régibb *-ked*-ből való. Mert igaz ugyan, hogy a dentalis explosivák szoktak dentalis spiransokká gyengülni; s ezt nemcsak ugor, hanem más családbeli nyelvekben is észlelhetjük; csakhogy a lágy explosiva nem szokott kemény spiranssá gyengülni, sem a kemény explosiva lágy spiranssá; tehát *d* egyenesen *z*-vé lesz, *t* pedig *sz*-vé. E szerint a *-kesz* nem eredhetett *ked*-ből, nem is tekintve hogy különben a magyar szóközépi *d* eredb. *nd*-ből, az *sz* meg *sk*-ből valónak mutatkozik. Az *sz* rag sem eredhetett tehát *d*-ből; de hátha *t*-ből eredt? Erre az a felelet, hogy *t*: *sz* változás előfordulhat ugyan, a mint hogy elő is fordul, pl. hogy messze ne menjünk, a finnben is; de a magyar nyelvben erre egyetlen-egy eset sincs, tehát az *-sz* ragnak Révai-féle származtatása nem támaszkodhatik semmiféle analogiára. A mit Révai a finn nyelvből felhoz, az helyes; a 2. sz. *sz*. *-si*, *-s* (régibb *-nsi* és dial. *-ns*) rag csakugyan a 2. sz. névmásból eredt, de ennek semmi köze nincs a m. *-sz* raghoz, mely, mint Budenz kimutatta, eredetileg nem is volt rag, hanem frequentativ képző (*-sk*). Azomban, mint mondtuk, Révai tévedése menthető azzal, hogy a hangtörvé-

nyeket ő még nem ismerte, s így csak a szembetűnő hasonlóságra építhetett, mely pedig sok esetben nagyon csalóka.

4. Révai (G. 328.) szerint a m. harmadik személyi névmás *ő* (*vő, jő, hő*) az észten, még pedig mind a revali, mind a dorpati dialektusban *-p* alakban fordul elő: *kulep* audit, *keutep* ligat, *mössep* lavat, *andap* dat, *nēlap* deglutit, *ussup* credit.¹⁾ Ennek a *-p*-nek teljes alakja *pi, vi* s ebből lett a mi nyelvünkben a régi *vő, vü*. A *v-s* alak megvan az észten (revali) igék többes számi 3. személyében: *kulevad* audiunt, *keutevad* ligant, *andavad* dant, *ussuvad* credunt. A másik dialektusban: *kuleva, mässeva, nēleva, ussuva*. A finnben az egyes-számi 3. személyben a tő véghangzója megkettőződik: *kuulee* audit, *köytää* ligat etc. Az ismételt hangzó bizonyosan az *ő* névmás, mely mindig alkalmazkodik itt az előbbi hangzóhoz. De Vhael nyelvtanában előfordúlnak ilyen alakok is: *säästäpi, säästävi* parcit, *säästänepi, säästänevi* parcat, *säästivät* pepercerunt; itt van tehát a mi *vő, vü* alakunk, s a *-vät* annyi mint *-vök*. Ime ezeket olvassuk Révainál a 3. sz. ragjáról; most lássuk, mennyi állhat még ebből ma.

Az egész dolog az *ő* névmás régi alakján fordul meg, s az egész fejtegetés ezen szenved hajótörést. Révai a Halotti Beszédben előforduló *w, vv-t vő* v. *vü*-nek olvasta, s természetesen azt tartotta, hogy ez volt a 3. sz. névmás régi alakja; e mellé azután majdnem önként sorakozott a finn és észten *-pi* és *-vi*, mely hasonlít is a *vő, vü*-höz, meg a 3. személyi alakokon is szokott előfordúlni, — mi volt tehát természetesebb, mint hogy ő ezeket a finn, észten és magyar alakokat azonosaknak tartotta? De az a bökkenő, hogy Révai itt hibás alapra épített, mert a *w, vv-t* nem lehet *vő, vü*-nek olvasni, hanem csak *ő, ü*-nek; erre utal nemcsak a HB. egész írásmódja, hanem utalnak a rokon nyelvek is, melyekből világosan kitetszik, hogy az eredeti ugor 3. sz. névmásnak kezdőhangja dentalis explosiva, még pedig lágy (*d*) volt, ez pedig soha sem fejlődött a magyarban denti-labialis spiranssá (*v*). Az *ő* névmás régibb alakja nem is *vő, vü*, hanem *hő, hü* volt, mint régi nyelvemlékeinkből látható; ez a kezdő *h* pedig dentalis explosivából való eredetre vall. Révai tehát itt mindjárt az első lépést elhibázta, s így

¹⁾ Ezek a dorpati dialektusbeli alakok; a revaliakban a *-p* helyett *-b* van, a mit Révai nem említ, holott Hupelben világosan ki van téve.

természetes, hogy tovább is hibás irányban ment. A nem létező *vö, vü* csábította arra, hogy a finn és észti *pi, vi* (-*p*)-t a 3. személy ragjának, azaz 3. sz. névmásnak tartsa. A finnben a 3. sz. névmás *hän*, s hogy ezzel a *pi, vi* semmi összefüggésben sincs, azt a priori is elmondhatnók, ha nem tudnók is, micsoda az utóbbi. De tudjuk; a -*pi, vi* gyengült vocalisú alakja a -*pa, -pä* (-*ba, -bä*) nyomatékosító particulának, melynek értelme Renvall szótára szerint «quidem, sane, certe; jedoch, doch», s mely névszókhoz és igékhez járúl, nevezetesen az utóbbiaknál az indie. praesens és concessivus egyes sz. 3. személyéhez; az egytagú igéken pedig rendszeren fordul elő. Valószínűleg az utóbbiak analogiájára lett ezen nyomatékosító egészen rendessé az észti igék harmadik személyében (-*p, -b* alakban), úgy hogy most a személyrag szerepét viszi, éppen úgy, mint az -*sz* képző a m. igéknél a 2. személyben. Rendessé lett azután még a finn és észti igék többes számi 3. személyében is¹⁾; tehát valamint a -*pa, -pä* (-*pi, -vi, -p, -b*) nem annyi mint a m. *ö* (*vö*), úgy a többesi -*vat, -vät* (-*vad, -va*) sem annyi mint *ök* (*vök*), a hogy Révai gondolta. Végre a mi az igék véghangzójának megkettőzését, helyesebben megnyújtását illeti a 3. személyben, mondanunk sem kell, hogy itt nem a m. *ö* névmás keresendő, noha névmás (finn *hän*) csakugyan van ezen alakokban.

5. A magyar igék harmadik személyében előforduló -*n* ragot, helyesebben: rag szerepét vivő nyomatékosító particulát, Révai (G. 335.) azonosítja az *ön* névmási alakkal, melyet a finn *hän* és lp. *son* (*sodn*) megfelelőjének tart. Már fennebb kimutattuk, hogy ezen alakokat nem lehet azonosítani; mert az *ön* összevont alakja az *önnön*-nek, tehát genitívus; — ebből azután az is következik, hogy a 3. személybeli -*n*-t sem lehet az *ön*-vel azonosítani, mert arra nincs eset, hogy egy ragos névmási alak személyraggá váljék.

6. Névmásból, még pedig éppen a 3. sz. névmásból származtatja Révai a genitívus ragját is. Szerinte ugyanis a m. -*é, -jé* genitívus-rag (?) nem más, mint az *ö, jö* névmás; a finn genitívusokban a *hän* névmást keresi, pl. *vierahan*: *vieras hospes, jännek-*

¹⁾ Külömben a finnen és észten kívül a lappban és cseremiszenben is van nyoma ezen particula használatának.

sen : *jünes* lepus; a lappban szintén, pl. *kabmaken* : *kabmak* calceus, *puoraken* : *puorak* bonus. A Ganandernél (23. l.) előforduló alakokat: *kabmaga* calcei, *kijttema* gratiarum actionis, a *hün* névmás régibb alakjával (*ha*) magyarázza, úgy hogy ez hehezétét elvesztve lett raggá. Ugyanezen állítólagos eredeti alakkal ragozottaknak tartja az észet genitivusokat is: *jummala* dei, *püivä* diei (G. 204.)

Mint már fönnebb megjegyeztük, a genitivus-ragnak névből való származtatása nem helyes, mert a személy-névmások csak személymutató ragokká válhatnak, de viszonyragokká nem; tehát a finn és lapp *-n* rag nem azonos a *hün* névmással, sem a *m*. <é (a *-jé* nem létező alak) az *ö* névmással. Sőt a két utóbbi úgy szólván még távolabb áll egymástól, mint az *-n* és *hün*, mert az <é nem is rag hanem képző, már pedig arra egyáltalában nincs eset, hogy személy-névmás képzővé vált volna. — A Révai felhozta *ha* alak egy osztályba tartozik a *-jé* és *jö* alakokkal, azaz nem létezik; tehát ha más nem szólna is a dolog ellen, már csak azért sem volna ez kereshető az észet és a Ganander-féle genitivus-alakokban. Ezek éppen olyan *-n*-es genitivusok voltak eredetileg, mint a többiek, s a mit Révai genitivus-ragnak vesz, az a *tő* véghangzója. Az észet ugyanis erősen koptató dialektus levén, elkoptatta a genitivus *-n*-jét, éppúgy mint az accusativusét. Egészen így tett a lapp nyelv is, hol a hangzó szintén nem rag, hanem még a *tő*höz tartozik; — hogy a rag eredetileg ott volt, azt éppen ennek a hangzónak megmaradása bizonyítja, mert a ragtalan alakról lekopott volna, mint a nominativusok, lp. *kabmag*, észet *püiv* mutatják.

7. A magyar accusativusbeli *-t* megfelelőinek tartja Révai a finn, észet és lapp partitívus-ragokat, melyek segédkönyveiben mint accusativus-ragok vannak felhozva. Pl. finn *vierasta* hospitem, *tullutta* advenientem; észet *jummalat* deum, *kattust* tectum; lapp *kabmagiidt* calceos, *kijttemiidt* gratiarum actiones (Ganander, 24. l.); *kabmakit*, *puorakit* (Lindahl-Öhrling, LXV. l.) (G. 209.) — Ezen nézet uralkodott a legújabb időkig; még Boller is azonosította a *m*. *-t* ragot a finn *-ta*, *-tä* partitívus-raggal (Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. zu Wien, phil.-hist. Cl. 1854. XII. 166.) Téves voltát kimutatta Budenz (Ugrische Sprachstudien, II. 66.), ki azon eredményre jutott, hogy az ugor nyelvekben az accusativus ragja eredetileg *-m* volt; s a *m*. accusativus-beli *-t* tulajdonképen nem

maga a rag, hanem egy determináló névmási elem, minő több ugor nyelvben, különösen a mordvinban fordul elő. Ezen *-t* előtt lappangásba jött az igazi accusativus-*-m*, s azért most a *-t* viszi ennek szerepét. A *-t*-hez pedig a finn *-ta*, *-tä* (valamint az észti és lapp) partitivus-, tulajdonképp ablativus-ragnak semmi köze sincs, mert ennek eredeti ugor alakja *-d_s*, *-d_s*; már pedig az eredeti szóközépi *d*-nek a magyarban soha sem felel meg *-t*, hanem többnyire *z* vagy *l*, s az utóbbi alakban meg is van ezen rag az *<ól*, *<öl*-ben (*alól*, *mögöl*).

8. Révai (G. 210.) a finn, észti és lapp dativus- (nála ablativus-) raggal: *-sta*, *-stü*, *-st*-vel azonosnak tartja a m. *örömet*, *bizonyost*-félék *-st*-jét. Ezen alakokat mostanáig sem tudjuk még kellőleg megmagyarázni, de annyit mondhatunk, hogy *-st*-jük nem azonos a rokon nyelvek elativus-ragjával; mert ez, mint tudjuk, összetétel *s* (*sisü*) rag-alapszóból és *-ta*, *-tä* ablativus-ragból, s ha az *s* azonos volna is a m. *-s* (*-š*)-vel, a mi nem lehetetlen, a m. *-t* nem felelhet meg a *-ta*, *-tä* (*-da*, *-dü*)-nek, mint az előbbi pontban már láttuk.

9. A translativus (v. mutativus, G. 212.) ragra nézve Révai, mint már említettük, úgy vélekedik, hogy a finn *-ksi* a m. *-vá*, *-vé* ragból fejlődött, ekképen: *-vá*, *-vi*, *-hi*, *-si*, *-xi* (*-ksi*). — Mondanunk sem kell, hogy ezen származtatás nem állhat meg; mert ha nem ismernők is e két rag eredetét, ha nem tudnók is, hogy a finn *-ksi* (Budenz szerint) eredeti ugor lativ-ragnak mutatkozik (*ks_s*), melynek a magyarban *sz* v. *s* lenne a mása, a *-vá*, *-vé*-nek *-á*, *-é*-jében pedig a másik eredeti lativ rag, *-g_s* rejlik: lehetetlennek kellene mondanunk Révai föltevését, mert először ellene mondanak neki a hangváltozási törvények, másodszer nem lehet finn ragot a magyarból származtatni. Külömben is ez Révainak azon kevés származtatásai közé tartozik, melyek még csak nem is valószínűek.

Ezzel elvégeztük Révai nevezetesebb tévedéseinek elsorolását; már most lássuk az érem másik oldalát.

Sok olyan állítást, magyarázatot találunk nála, mely még ma is megállhat; ő sokban eltalálta a helyeset. Igen, eltalálta, ez itt az alkalmas kifejezés. Ha ugyanis vizsgáljuk ezen állításait, magyarázatait, lehetetlen észre nem vennünk, hogy nagy részük épp oly ingadozó, bizonytalan alapon áll, mint az előbb tárgyaltak.

Úgy tűnik föl itt Révai, mint a sötétben tapogatózó, ki a keze ügyébe eső tárgyakat sorba tapogatja, míg a keresettekre ráakad. Ezzel nem akarjuk érdemét kisebbiteni; nagy tehetsége még tévedéseiből is kivillanik, — s annál jobban kivillanik itt; csak azt a tényt constatáljuk, hogy biztos alap nem volt a lába alatt. Éles elméje sok esetben észrevette a helyest, de sokszor nem tudta kellőleg bebizonyítani, mert nem rendelkezett a szükséges adatokkal; s így némely állítása nem is tekinthető tudományos alapokon nyugvó nézetnek, hanem csak az igazság sejtelemszerű megtalálásának. Nekünk, kik sokkal több adattal rendelkezünk, mint Révai, módunkban áll az ő sejtelmeit igazolni, s ezt szükség esetén az alábbiakban meg is fogjuk tenni. Most térjünk a részletekre.

A hangtanból a következőket hozhatjuk föl:

1. Az ugor nyelvek egyik közös főjellemvonását, a hangzóilleszkedést (mely különben megvan a többi altaji nyelvekben is), észrevette már Révai, ha nem is az egész ugarságban, de legalább a finnben. (G. 99.) Hivatkozik e részben Vhael kis finn nyelvtanára, melyben (Sect. II. cap. I. §. 9.) öt pontba vannak összefoglalva a finn hangzóilleszkedés törvényei, s ezek közül az első kettő teljesen ráillik a magyar nyelvre is.

2. Révai részint a régi magyar nyelvemlékekből, részint a rokon, nevezetesen a finn és lapp nyelvekből vett adatok nyomán a magyar szókezdő *h* hangra nézve azon eredményre jutott, hogy ez hajdan kétféle volt, t. i. keményebb és lágyabb (densior et lenior), s hogy a keményebb *h* átmenetet képezett a *k*-hoz. Ezt a nézetét két helyen is kifejezi (A. 75., G. 67.), s ebben csakugyan igaza is volt; mert ha a rokon nyelveket vizsgáljuk, világosan látjuk, hogy a m. szókezdő *h* eredetére nézve kétféle: részint (s a legtöbb esetben) kemény gutturalis spirans χ helyett való, s ekkor a többi ugor nyelvekben *k* (*g*), illetőleg az ebből fejlődött χ (az osztjákban és kondai vogulban) áll vele szemközt; — részint pedig eredetibb dentalis spiransból való, s így olyan természetű, mint a perzsa *h*, vagy a görög spiritus asper; és ez utóbbi m. *h*-nak megfelelője a rokon nyelvekben: *s* (*š*, *č*), néha még dentalis explosiva *t* (s ennek változata a szurguti és északi osztjákban: *l*), végre a finnben szintén *h*. (V. ö. Budenz, MUGSz. 64.). Nagyon valószínű, hogy a Halotti Beszéd korában a kétféle *h* még ejtésre nézve is különbözött, s a dentalis eredetű *h*-nak hangja volt: *h*, a guttu-

ralis eredetűnek pedig: χ ; legalább ezt lehet következtetni ezen írás-módból: *choltat, charmul* stb.

3. Révai (A. 219.) említi, hogy a magyar szókezdő *f*-nek az észtnben *p* szokott megfelelni, s ez igaz is; sőt most már tudjuk, — a mit ő adatok hiányában még nem tudhatott, — hogy a m. szókezdő *f*-nek valamennyi rokon nyelvben *p* felel meg, s ez az eredetibb.

4. Ismeretes dolog, hogy az önhangzón kezdődő magyar szónak a rokon nyelvekben néha mássalhangzón kezdődő felel meg; s különösen az eredeti szókezdő *j*, *v* és *s* (*t*) szokott a m. szavak elején elenyészni, illetőleg az utána következő magánhangzóval összeolvadni. Már Révai rájött erre a hangelesésre, különösen a szókezdő *v* elesésére, melyet először a Halotti Beszédben előforduló *vimád* (most: *imád*) és *vize* (most: *ize*) szavakon észlelt. Ezek kapcsán azután a rokon nyelvekre is kiterjeszkedvén, fölhozott néhány példát arra, hogy némely önhangzó-kezdetű m. szónak azokban *v* kezdetű felel meg. Nevezetesen: lp. *vuovd*, *vuovda*: m. *odu*, *odv*, *udu* (mely szerinte a HB. korában valószínűleg *vodu* volt); lp. (?) *varas*, észt *varras* tolvaj: m. *orv*, *or*; lp. *vít*: m. *öt*; lp. *vigget* eniti: m. *igyekezni*; lp. *vaddet* (*addet*): m. *ad*. (A. 209.). Ezekről a példákról alább majd egyenként fogunk szólni.

5. A szóközépi magyar *r:l* változásnál megemlíti Révai, hogy ez előfordul a rokon nyelvekben is egymásnak megfelelő szavakban. (G. 122.). Ez helyes észrevétel, mert ezt a hangváltozást csakugyan megtaláljuk, — noha csak ritkán; és helyes a Révai felhozta példa is: m. *három* és f. *kolme*, észt *kolm*.

6. Mint tudjuk, a magyar lágy explosiváknak (*g*, *d*, *b*) szóközépen a rokon nyelvekben rendszeren megelőző nasalissal való explosivák (*ng*, *nd*, *mb*) felelnek meg. Erről már volt némi homályos sejtelme Révainak is, mert a *meg* kötőszóról beszéllvén (A. 218.) azt mondja, hogy ez a szó az eredeti nyelvből hozzánk *meg* alakban származott át, az észtekhez pedig *nig*, *nik* alakban, de szokásuk lévén — úgymond — ezen nyelveknek, hogy néha közbeszúrnak egy *n*-t, a *nig*, *nik*-ből is *ning*, *nink* lett. — Révai távol jár ugyan itt a helyestől, de úgy látszik, már észrevette, hogy a m. szóközépi *g* a rokon nyelvekben *ng*, *nk*-val szokott szemben állni.

Ez az egész, a mit Révai az ugor nyelvek hangtanából tudott, s ennek egy része is csak mint homályos sejtelem lép föl nála. Ingadozó volt tehát az alap, a melyen állt, s azért jó része annak, a mit reá épített, nem is állhatott meg, mint fönnebb kimutattuk. Különösen szöegyeztetéseiről mondhatjuk ezt; de azért ezek közt is vannak olyanok, melyeket ma is elfogadhatunk, s ezek a következők:

1. *Ad* — lp. *addet*, *vaddet*. (A. 210.). Ez az egyeztetés csakugyan helyes, mert a m. szóközépi *d*-nek a rokon nyelvekben *nd* szokott ugyan megfelelni, de a lapp nyelv, hasonlóan a magyarhoz, elvetette a nasalist, s némelykor a *d* megkettőzésével (megnyújtásával) pótolta; kivételt csak az orosz-lapp dialektus képez, mely a nasalist megtartotta. — Azomban mégis van egy megjegyzésünk. Révai az egyik lapp szótár nyomán annak bizonyítására hozza föl az *addet*—*vaddet* alakokat, hogy a lapp nyelv is elveti némelykor a szókezdő *v*-t, úgy mint a miénk. Révai, ki csak a lapp és m. alakokat ismerte, egészen helyesen következtette ezekből, hogy a teljesebb *vaddet* alak az eredetibb; de a többi nyelvek ellene bizonyítanak. Ott van a finn *anda*-, észt *and*-, lív *anda*- | mord. *ando*- | zürj. *ud*- stb., melyekből világosan látható, hogy a hangzós kezdetű alak az eredetibb; tehát a lappban nem lehet szó a szókezdő *v* elejtéséről, hanem inkább hozzájárulásáról, a mi a lappban, gyakori dolog.

2. *Fa* — észt *pu* (helyesebben *pū*);

3. *Felhő* — észt *pilv*;

4. *Fő* — észt *pea*, *pä* (A. 219.); — ez a három Gyarmathiból (Affin. 164—165.) van véve.

5. *Gyal* (*gyalog*) — ug. *jal* láb (A. 161.) Erre szintén Gyarmathi vezette rá Révait, mert ő mondja (Affin. 127.), hogy a m. *gyalog* az észt *jalg*-ból származott. Révainak igaza van, mert a *gyalog*-nak alapszava csakugyan *gyal* (*gyalo*), s ez nyilván egy eredeti ugor *j^l* (*jal*, *jol*) alakból származott (finn *jalka* stb.).

6. *Hall* — lapp *kullet* (A. 76.) Gyarmathi után (Affin. 73.) Helyes, mert a m. *hall* megfelelője a lpS.-ban csakugyan *kulle*- (inf. *kullet*); — lpF.-ban *gulla*-.

7. *Három* — lp. *holma* | finn *kolma* | észt *holm* | oszt. *zulom* | zürj.-votj. *kain*, *kuün* | cser. *humut* | vog. *kurom* (G. 268.). Itt néhány hibás adat csúszott közbe, nevezetesen: a lp. *holma* és észt

holm alakok nem léteznek; a lpS.-ban van *kolm*, *kolma*, lpF. *golm*, s az észtbén *kolm*. Az osztj. alak sem *zulom*, hanem osztB. *zulim*, *zolim*, osztS. *külem*, *kölem*, osztIrt. *zūdem*. A votj.-ban nincs *kain*, hanem *küjn*: a zürj.-en sincs *kuin*, hanem *kuim*. A cser. *humut* valószínűleg sajtóhiba *kumut* helyett, mert Gyarmathinál így van, (s ez tkp. főnévi alak, az egyszerű *kum* mellett). A vog. *kurom* helyesebben: *kórom*, vogL. *kūrum*, vog K. *zurum*.

8. *Hat* — lp. *kot*, *kutta*, *kotta* (a két utóbbit nem ismerjük) | zürj. *kuat*: helyesebben *kvajt* (P. *kvat*) | votj. *kuat* | cser. *kudut* | vog. *kot*: helyesebben vogK. *zot*, vogB. *kat* | oszt. *zot* | finn *kuusi*, észtk *kūs*: helyesebben *kūz*. (G. 269.)

10. *Husz* — oszt. *zūs* | votj. *kiz* | zürj. *kuz*: helyesebben *kiz* (G. 271.)

11. *Igyekez-* — lp. *vigget* (A. 209.) A *vigget* szót (tő: lpS. *vigge-*, lpF. *vigga-*) Budenz is említi, mint az *igyekez-* megfelelőjét (Szóegyezések: Nyelvt. Közl. VII, 34.), s az értelem nem is mond ellent, mert a Lindahl-Öhrling-féle szótárban a *vigget* ige így van értelmezve: «eniti, allaborare», s ez egészen megfelel a m. *igyekezni* értelmének. Nézetünk szerint föl lehet még hozni a két szó egyezése mellett azt is, hogy az *igyekez-* másik alakja *ügyekez-*, mely ép úgy viszonylik a lp. *vigge*-hez, mint a m. *ügy* (v. ö. Fekete-*ügy* = Cserna-voda = Schwarz-wasser) a vogB. *vit*, vogL. *rit*, cserM. *vit*, *vid*, m. *viz* (*vid*) alakokhoz, vagy a csángó *üsel* (M. Nyelvőr III, 568.) a *visel*-hez. Itt az *ü* hang kétségtől onnan van, hogy a *v* beleolvadt az *i*-be.

12. *Két*, *kettő* — lp. *kuote*: helyesebben *kuekte*, lpF. *guofte*, *guoft*; Fjellströmnél: *qweckt*, olv. *kuekt* | osztj. *katu*: helyesebben *kāt*, *kat*, *kit* | vog. *kiteg*: helyesebben *kitag* (kettő) | cser. *koktot* | votj. *kik* | zürj. *kük* | finn *kaksi*, észtk *kaks*, *kats*.

13. *Köt* — finn *köyttää* (A. 266.); Gyarmathiból (Affin. 74.) átvéve. Ezen egyeztetés helyességét kimutattuk a Nytud. Közl. ez idei első füzetében (169. l.), azért itt nem is szólunk róla bővebben.

14. *Leg* — észtk *līg*, *līga*, lp. *like* (G. 217.) A m. superlativus alakban használatos *leg* szót Révai eredetileg melléknévnek tartja, melynek értelme: «superfluus, ultra modum multus, valde nimius», megfelelőleg az észtk *līg* (überflüssig, zu viel, überlast, — Hupel) és lp. *like* (superfluus, qui superest, — Lindahl-Öhrling)

értelmének. Ezek a azavak, a melyekhez még a finn *liika* (*liian*) «quidquid nimium, superfluum» (Renwall) is csatlakozik, csakugyan megfelelői lehetnek a m. *leg*-nek; — mert igaz ugyan, hogy ez egy *l₃ng₃*-féle, tehát nasalisos eredeti alakra mutat vissza, s így ilyent várhatnánk szokás szerint legalább a finn- és észten; de van eset rá, hogy ezen nyelvekben is elesett a nasalis az explosiva előtt (V. ö. Budenz, MUGSz. 327.) Ily esetekben az elveszett nasalis pótlására vagy az explosiva, vagy az előtte álló vocalis nyúlt meg, s az utóbbi történt itt is.

15. *Menő* — észten *minnev* (A. 136.); — Gyarmathiból (Affin. 135.) véve. Helyes, mert mind a tők, mind a képzők meg-egyeznek.

16. *Négy* — lp. *nielie*: helyesebben lpS. *nelje*, lpF. *nállja*: észten *nellä* (azaz *neli*) | vog. *nille*: helyesebben *nile* | oszt. *niha* | helyesebben osztB. *nel*, osztS. *ñela*, *ñela*, osztIrt. *neda*, *ñeta*, *ñet* | votj. *nîl*: helyesebben *nîl* | zürj. *ñol*: helyesebben *ñol* | cser. *nîlit*. (G. 268.)

17. *Nyak* — lp. *nikke* (A. 138.); Sajnovicsból (Demonstr. 61.) átvéve. Nem lehet egész határozottsággal állítani, hogy egyezők, mert a lp. *nikke* kölcsönvétel is lehet a germán nyelvekből (v. ö. angolszász *hnecca*, *necca*; angol *neck*; német *nacken*, hollandi *nek*; svéd *nacke*); azonban az is lehet, hogy olyan képzés, mint a finn *niska* (l. ezt, Budenz: MUGSz. 406.), mert a lappban gyakran előfordul, hogy *t* vagy *k* előtt egy *s* kiesik.

18. *Nyújt* — votj. *ñuit* (G. 789.); Gyarmathiból (Affin. 183.) átvéve. (V. ö. Budenz, MUGSz. 425.)

19. *Odu* — lp. *vuovd*, *vuovda* (A. 204.); Gyarmatiból (Affin. 91.) átvéve. A m. szóközépi *d*-nek a rokon nyelvek egy részében még *nd* felel meg, s ezt az *odu* másaiban is találjuk: finn *onde*, mord. *unda*, *undo*, oszt. *ont*; a lapp nyelv azonban, éppúgy mint a magyar, el szereti az *nd*-ből (valamint az *mb*-ből és *ng*-ből is) vetni a nasalist, és vagy az egyszerű explosivát tartja meg (néha az előtte álló vocalis diphtongizálásával) vagy megnyújtja (megkettőzteti) az explosivát a nasalis pótlására. Így tehát az *odu*, *onde*, *unda*, *undo*, *ont* lapp megfelelője volna **odde*, **vodde* vagy **vuodde*, a mely utóbbi alak elég közel áll a Révainál felhozott és mind Leemnél, mind Lindahl-Öhrlingnél «cavum, arbor cava» jelentésű szavakhoz. Azonban az nem áll, a mit Révai mond,

hogy az *odu* szó a HB. korában nyilván *vodu*-nak hangzott; ő ezt helyesen következtette ugyan a lapp alakokból, mert a többieket nem ismerte, de éppen ezek mutatják, hogy itt a vocalis-kezdetű alakok az eredetibbek, s a lappban a *v* később került a szó elejére, éppen úgy, mint sok más mélyhangú szónál (v. ö. fennebb: *ad*).

20. *Orv, or* — lp. (?) *varas*, észt *varras*. (A. 209.) Kétségtelen, hogy a finn *varas* szót Révai csak tévedésből írta lappnak, mert segédkönyveiben mindenütt mint finn szó van felhozva. Külömben a f. *varas* és m. *orv* egyezését már Rudbeck említette, s erre hivatkozik Sajnovics; Gyarmathi a *varas*-t a m. *oroz*-val tartja egyezőnek (Affin. 58.) Révai egyeztetését Budenz is elfogadja (Szóegy. — NyK. VII, 34.)

21. *Öt* — lp. *vitta, vit* | votj. *vit*, zürj. *vit* | oszt. *wat*: helyesebben *vēt, vet* | vog. *at* | cser. *vizit*: (főnévi, *vit* és *viz* mellett) | finn *vysi*: talán sajtóhiba *viisi* helyett (G. 268.)

22. *Szarv* — finn *sarvi* (A. 138.); Sajnovicsból (Demonstr. 62.) átvéve.

23. *Száz* — lapp *čuotte* | finn *sata*, észt *sadda* (olv. *sada*) | cser. *šudo*: van *šüd* is | osztj. *sot* | vog. *süt*: helyesebben vogB. *sāt*, vogK. *šat* | votj. *šu* (G. 271.) Megjegyzendő, hogy Ahlqvist véleménye szerint ezen szó az árja nyelvekből került az ugarságba, s Budenz sem vette föl összehasonlító szótárába. (T. i. *száz* = szl. *sotü*).

24. *Tevő* — észt *teggev* (A. 136.) Helyes, mert mind a tők, mind a képzők megegyeznek.

25. *Tíz* — *das*, zürj. *das* (G. 271.)

26. *Töltetem* — finn *täytetän* (A. 266.) E két alaknak minden esetre van köze egymáshoz, de úgy ízről ízre, mint Révai gondolta, nem egyeznek meg. A személyrag és a passivum képzője azonos, de a *tölt*-öt nem lehet a *täyt*-ből származtatni, mert először a rokon nyelvek szavait általában nem lehet egymásból származtatni, másodszer a m. szóbeli *t* nem felelhet meg a finn *y*-nak. Ha tehát kérdezzük, miféle viszonyban van a m. *tölt*- és a finn *täytä*-, először is azt látjuk, hogy: alapszavaik (m. *tö*- és f. *täy*-) azonosak (v. ö. Budenz, MUgSz. 203, 241.), de képzőik különbözők. A m. *-lt* nyilván összetett képző: *-l-t*; s már csak a külön részek értékét kell meghatároznunk. A *tölt* mellett van *tel-ik* is, s

ez arra látszik mutatni, hogy a *-t* causativ, mely az intransitiv *tel-*, *töl-* igét transitivvá teszi; igen, csakhogy a *tel-*, *töl-* nem intransitiv, mert mondják pl. «a bor megteli a poharat», s e szerint itt nincs helye a causativ képzőnek, s a *tölt-*beli *-t* is csak momentán lehet¹⁾; ebből azután az is következik, hogy az *-l* nem lehet frequentativ, hanem csak momentan, mert a mom. *-t* csak mom. *-l*-vel szokott kapcsolatba lépni; — a *tölt-* tehát egészen olyan képzés, mint a *rikolt*, *kiált* stb. Ennek az *-lt* képző-bokornak pedig a finnben is éppen *-lt* felel meg (*nosta-lta-*, *paina-lta-* stb.); tehát a *tüyttä-*beli *-ttä* nem lehet megfelelője a *tölt-*beli *-lt-*nek, s az a *-ttä* valószínűleg nem is egyéb, mint az az egyszerű mom. képző, mely pl. ezekben is van: *kysy-ttä-*, *pese-ttä-* stb.

27. *Tudni* — votj. *todini* (G. 784.), helyesebben: *todnī*; Gyarmathiból (Affin. 183.) átvéve.

28. *Val-*, *vol-* — finn *ol-*, észt *oll-*, cser. *ul-* (G. 836.) Az észt *ole-t* és a m. *vol-t* már Gyarmathi is egyezőnek mondta (Affin. 138.), csakhogy nála az utóbbi nem mint valóban meglevő, hanem mint képzelt igető szerepel.

A szóképzésre és szóragozásra nézve Révai műveiben szintén találunk több helyes észrevételt; nevezetesen:

(Deverbális igeképzés:)

1. A finn nyelv *-t* képzős passivumában fölismerete a m. *-t-s* passivum megfelelőjét. (A. 265.)

(Deverbális névszóképzés:)

2. Fölismerete az észt *-ma*, lapp *-m* és magy. *-m* nomen verbale (nomen actionis v. acti) képzők azonosságát (G. 785.)

3. Gyarmathi (Affin. 183.) nyomán mondja (G. 784.), és helyesen, hogy a magyar infinitivus-beli *-ni* megvan a zürjén-votjákban is; csak azt kell hozzá tennünk, hogy itt mélyhangú az *i* (*ī*).

(Denominativ névszóképzés:)

4. Szintén Gyarmathi nyomán tanítja a m. és lp. sorszám-névképző (*-d*) azonosságát (G. 282.)

5. Tanítja továbbá a magyar, lapp, finn és észt comparati-

¹⁾ A *telik* úgy magyarázható, mint a *tör—törík*, t. i. hogy az utóbbiban lappangásba jött egy reflexiv képző (*-v*), tehát *telik* tulajdonképen **tel-v-ik-*ből való.

vus-képző azonosságát is. (G. 215.) A magyar és lapp képző azonosságát már Sajnovics is észrevette (Demonstr. 88.), de a finnt és észtet Révai sorolta először hozzájuk; a mi a képző származtatását illeti arra már megtettük észrevételeinket.

6. Az ugor pluralis-jelelőket, nevezetesen a finn *-t*, észti *-d*, lapp *-χ*, *-h*¹⁾ is a magyar *-k* képzőket egy eredetűeknek tartja (G. 198.)

(Igeidők és módok képzése:)

7. Az egyik m. praeteritum (ú. n. imperfectum) képzője Révai (G. 646.) szerint egy verbum substantivum *va*, melynek értelme; «fuit, exstitit», ugyanaz, mely szerinte megvan a gerundiumban: pl. *takarva*. Ezt a héber *vai*-val hozza kapcsolatba, s ennek *-i*-jéből származtatja az ugor nyelvekbeli *-i* praeteritum-képzőt, melyre a lappból, finnől és észtből hoz föl példákat. Hogy ez a származtatás nem állhat meg, azt nem szükséges bizonyítanunk; de a dolog mégis érdekes annyiban, hogy Révai fölismerte a m. *<á*, *<é* praeteritum-képző egyezését a többi ugor nyelvek *-i* képzőjével. De meg kell említenünk, hogy a lp. *-i* és a m. *<é* (*<á*) képző egyezését már Sajnovics is sejtette, mert a Demonstr. 103. lapján így ír: «Tempus imperfectum apud Leemium terminatur in syllabam *im*. Molnario nostro tempora imperfecta sunt composita; sed perfectum primum terminatur in *ék* vel *ém*, quod postremum ad sonum *im* proxime accedit.»

8. A modus potentialis (ú. n. optativus) képzője: *-na*, *-ne* Révai szerint (G. 730.) jelent tanácsot, akaratot, vágyat, törekvést és összefügg az észti *noudma* «nisi, conari», *nou* «consilium» és finn *nojan* «nitor, conor» szavakkal. Hogy azonban ezen szavaknak semmi közük sincs a m. *-na*, *-ne* képzőhöz, az nem szorúl bizonyításra; de egymáshoz sincs semmi közük, a mint mindjárt látni fogjuk. Az észti *noudma* (v. *nöudma*) értelme ugyanis Hupel szerint: «erforschen, untersuchen, sich bestreben»; ez nem függhet össze a *nou* (*nouv*, *nöuv*) «rath, anschlag, rathschlag» szóval, a miről könnyen meggyőződhetünk, ha e szavak finn alakját nézzük. Az észti *noudma*-nak a finnben *noudan* (*nouta-*) «vestigia cujus premo; nach etwas gehen, folgen, befolgen» (Renvall) felel meg; az észti

¹⁾ A lp. *k* pluralis-képző, úgy látszik, elkerülte Révainak figyelmét, pedig Sajnovics ezt is fölhozta (Demonstr. 87).

nou pedig ugyanaz, mint a finn *neuwo* «consilium», mely sem alakilag, sem értelmileg nem egyeztethető össze a *nouta*-val. A mi pedig a finn *nojan*-t illeti, arról már fennebb kimutattuk, hogy értelme nem «törekedni», s így szintén nem függhet össze az észti *noudma*-val. — Van azonban ebben a pontban mégis valami, a miben Révainak igazat kell adnunk. Ő t. i. a m. *-na*, *-ne* (helyesebben *-ná*, *-né*) képzőt kapcsolatba hozza a finn *-ne* (concessivus) képzővel, és ez helyes is, noha a kettőt teljesen azonosnak nem lehet mondani; mert, a mint Budenz kimutatta, a finn *-ne*-nek a m. képzőből csak az *-n* felel meg: az <á, <é külön (nomen verbale) képző.

9. Fölismerete Révai a m. *-j* s a finn és észti *-k*, *-g* imperativus-képzők egyezését is (G. 709.), s ez a tény már magában véve érdekes, ha származtatása (az *ej*, *haj* interjectióból) nem állhat is meg.

(Ragozás:)

10. Révai (G. 211.) azonosnak mondja a lapp *-n* (nála *an*, *en*) és a magyar *-n* (nála *on*, *en*) locativus ragot. Példái: *kabmagan in calceo*, *puoraken in bono*, *super bonum* (Gananderből, 23. l.) — és *asztalon*, *fedelen*. Ebben igaza van, de csak részben, mert a m. superessivus *-n* nem egészen az, a mi a lapp *-n*, noha teljesen azonosaknak látszanak; — Budenz ugyanis kimutatta, hogy a m. *-n* előtt egy rag-alapszónak (valószínűleg *-l*-nek) kell lappangania, s így a m. *-n* eredb. *-ln* (= finn *-lna*, *-lla*), a lapp *-n* pedig csak pusztán locativusi *-n*.

Ennyit akartunk elmondani Révairól mint ugor nyelvészről. Minden apróságra nem terjeszkedtünk ki, de semmi jellemző dolgot nem hagytunk figyelmen kívül, s így azt hisszük, hogy olvasóink ezen összeállítás nyomán megalkothatják maguknak Révainak, az ugor nyelvésznek képét.

II.

Hogy a Révainál található altajiság egészen együtt legyen, felsoroljuk még azokat az adatokat is, melyeket ő a törökségből (jobbára *Meninszki* nyomán) fölhozott. Mindössze is kevés van ilyen, azért mellőztük is itt az osztályozást, s csak úgy soroljuk föl az adatokat, a hogy nála következnek egymás után.

1. A m. *hat* szóval egyezteteti a török (oszm. ¹⁾ *alti* szót, melynek — a hasonlóság szembetűnőbbé tételére — *halti* alakot ad; de ez utóbbi fictio. (G. 268.) Megemlíthetjük, hogy a m. *hat* és oszm. *alti* Hunfalvynál (Bud. Szemle XIX. 1864. 13.) és a Vámbéry «Magyar és török-tatár szóegyezéseiben» (NyK. VIII. 150.) is föl van hozva, Budenz azonban (NyK. X, 101.) nem helyesli.

2. *Hét* egyező a tör. *jedi* szóval (G. 269.) Ezt az egyeztetést megtaláljuk Budenznél (M. Nyelvészet IV, 411.) Hunfalvynál (i. h.) és Vámbérynél is (NyK. VIII, 150.)

3. A m. tizesek végén levő *-van*, *ven-t* egyezteteti a török *on* = 10-vel (G. 272.) Ez az egyezés sokkal föltűnőbb, semhogy szemet ne szúrt volna; megtaláljuk Hunfalvynál is. (B. Szemle XIX. 1864. 16.)

4. Helyes észrevétel, hogy a török *miş* (tíz) megvan a zürjénvtjákban is (G. 273.), mert itt csakugyan van egy *miş* (tíz) számnév, mely mint amaz, csak összetételekben fordul elő.

5. A török *ilk* primus szót egyezteteti a lp. *alget* és észk *algama* «kezdeni» igékkel (G. 280.), a mi a jelentés szempontjából elég plausibilis, de alaki szempontból nem fogadható el. Az *ilk*-vel egyezteteti még a m. *első* szót is, s ez az egyeztetés megvan Vámbérynél (NyK. VIII, 141.) is; — valószínűleg ősrökonság.

6. A m. praeteritumbeli 2. sz. <*ál* (*él* stb.)-t egyezőnek tartja a török *ala* interjectióval, melyet úgy fordít, hogy «en tibi», s úgy magyaráz, hogy az *-a* dativus ragja, az *al* tehát annyi mint «te». (G. 325.) Meg kell vallanunk, hogy ez ügyes, — sőt mondhatni, furfangos combinatio, de csak annyi igaz belőle, hogy a dativus ragja *-a* (vagy *-e*); az *al* nem «te», mert ez a törökben *sen*, s így az egésznek nincs semmi alapja.

7. Az *-uk*, *ük* ragot (pl. *temet-j-ük*) egyezteteti a török *-uk*, *ük*-vel ezekben: *sewer-d-ük*, *bakar-d-uk* amabamus, adspiciebamus (G. 355.) Csakugyan nagyon szembeszökő hasonlatosság, s nem is csodálhatjuk, hogy Révai figyelmét nem kerülte el; rokonságról azonban itt nem lehet szó.

8. *Ki* — és tör. *kim* (G. 429.) Megvan Vámbérynél is (NyK. VIII, 159.). Helyes egyeztetés; e névmások azonossága bizonyosan az ugor-török ősrökonságból való.

¹⁾ Nála általában csak oszmani alakok fordulnak elő.

9. *Ily* — tör. *öjle* «ita, sic, talis» (G. 433.) Itt egy kis hozzátétel van Révai részéről; az *öjle* ugyanis Meninszkinél csak «ita, sic»-nek van fordítva; tehát a «talis» értelmet Révai tette hozzá, de nem helyesen.

10. A rokon nyelvek praeteritumának *-i*-jét (m. <á, é) keresi a török igék *-im* végében, mely szerinte hiányos ige (= sum), és ebből van összevonva: *i-em* (G. 648.) Elég ügyes combinatio, de tévedésen alapszik, mert itt ez az *i* éppen nem jelentős, hanem csak ejtéskönnyítő hangzó a rag (*m*) előtt.

11. A m. praeteritumbeli *-t, -tt*-vel azonosnak tartja a török praeteritumbeli *-dii, di, tü, ti-t*, pl. *i-dii-m* fui (G. 676.) Ez a nézet a legújabb ideig tartotta magát fönn, s még Hunfalvy Pálnál is megtalálható (B. Szemle XIX. 63.) (L. ezt a praet.-ot fennebb.)

12. A finn *-is* (*-isi*, ered. *-ks*) és észtt *es, as* képzőjű conditionalist Révai ezen török alakokkal egyezteteti: *sev-se* amet, *ama-ret*; *bak-sa* adspiciat (G. 738.). A hasonlatosság — az igaz — elég csábító, azomban itt egy kis tévedés van a dologhan. Meninszkinben ugyanis, honnan Révai ezen alakokat átvette, nem «amet, adspiciat» van csupán, hanem «si amet, adspiciat» stb., azaz ezek határozott feltételes alakok, s Révait az vezette félre, hogy a «si» csak az első személynél van kitéve, a többieknél pedig el van hagyva.

13. A m. *-ni, észtt -ma, lp. -m* Révai szerint egyező a török *-mak, -mek* infinitivussal. (G. 787.)

14. A m. *val-, vol-* igét egyezteteti a tör. *ol-mak* esse, fieri igével (G. 842.), és helyesen, mert ezek közt ösrokonság van.

Ennyiből áll körülbelül a Révainál található törökség.

DR. SZINNYEI JÓZSEF.

OROSZ-LAPP NYELVMUTATVÁNYOK.

Az eredeti lapp textusok (139—152. ll.) fordítása.¹⁾

Ter-lapp nyelvmutatványok.

A) Lumbovszkból (*Limbés*) (Lásd 139—143. ll.).

1. Egy egér evett kenyeret; a héjat ette, s alakult egy sajka kenyérhéjdarabból. Beleült a sajkába, s a tavon elindult a sajkával. No, vett magához czimborákat is; madárkát, hölgymenyéteket; vett állatokat, kutyákat és rókákat, medvéket meg farkasokat; madarakat vett, sasokat és baglyokat a sajkájába. És [azután] elindult; de a sajkája túlterhelődött, ők felfordultak; úsztak a parthoz, mindnyájan eljutottak a parthoz. — Az egér szitkozódik, hogy az enyém volt a sajka, azt mondja (tkp.: halljad); szerfölött sokan beültetek. (Ők) kezdtek egymással verekedni: állat állatra, madár madárra. Verekedtek három esztendeig. Néhány madár tollatlan lett, az állatok szétszaggatott bőrökkel lettek. Utóljára fázni kezdetek az állatok és a madarak.

2. a) Élt egy házaspár, férj a feleségével. Volt nekik egy leányuk meg egy fiuk. Nap lesz, s ő indul kóborolni, fogni a mi kerül. Feleségének azt mondja, hogy «a folyóba forgácsokat ne hordogass». Egyszer a felesége a folyóba forgácsokat hordogatott. — Hogyan, azt mondja, férjem nem engedi, hogy forgácsokat hordogassak a folyóba? — A folyón fölfelé indultak *csúdok*²⁾ [azt

¹⁾ E fordítás lehetőleg szószerint híven követi az eredetit; a hozzá pótoltt összekötő szók [] zárjelek közé vannak rekesztve.

²⁾ LpOr. *cutte*, lpS. *čude*. E néven a lapp néphagyomány egy ellenséges rabló népet emleget, melynek támadásaitól valaha sokat szenvedhettek. Lindahl szerint a *karjeleh* (azaz *karjalaiah* v. *karélok*) nevezet is fordul elé.

mondva v. gondolva], hogy hiszen «forgácsok vannak, ott lakosok lesznek». Nos, a forgácsok után jöttek, megtalálták a lakosokat. A csúdok jöttek a lapp-házba, s a csúd fejedelem a lapp asszonyt megölelte; kezdtek őrt állani, hogy mikor jön a férje. A férje el is jött az erdőből, s a csúdok őt megkötözték, két kezét hátrafelé, s oda dobták a ház másik felébe. És lefeküdtek. Éj lett. Éjjel a leány ki akart menni; a lapp ember azt mondja, hogy «gyere leánykám, oldd el a kezet (a kezemet, tkp. oldd két helyre). A leányka azt mondja: [majd] [meg] mondom új atyának; a leány nem vágta el [a köteleket]. Ki akart menni a fiacskája; «fiacskám, oldd el a kezemet». Fiacskája elvágta a köteleket, ő fel is kelt, férje, a lapp ember. No, ő felkelt. A csúdok mind alusznak. Tehát vette a csúd fejedelem (tkp. csúd-szarva) kardját és a csúdoknak mind levágta a fejüket. Azután fogta a feleségét, egy fenyűfára feszítette, ugyanarra a leányát is, anyjával együvé; a fiacskáját magához vette, s elindult vele a hová tudott, más helyre. — Vége (szó szerint: no mind).

2. b) Egy öreg ember és egy asszony éltek sokáig; nekik egy fiú[k] született és aztán meg nekik egy leány[uk] született. No, ők éltek sokáig, az örege azt mondja, hogy «ne hordj forgácsokat a folyóba; a forgácsok, azok mennek a folyón lefelé (folyó szerint, f. mentiben), a forgácsokat észreveszik a csúdok, azok jönnek a forgácsok után, a folyón fölfelé jönnek». — Az öreg elment az erdőbe. A felesége forgácsokat hordott a folyóba, s visszajött házába. El volt (élt) három napig, az örege az erdőben van, [akkor] már jöttek az asszonyhoz a csúdok; ő a csúdokkal eszik, iszik egész nap. Már a nap esteledett; ő, az asszony, lefeküdt egy csúddal; de csúd van náluk kilencz, s a kilenczedik csúddal feküdt le az asszony. És aludtak ezen csúddal; éltek három napig, már az asszony azt mondja, hogy ma az öreg jön. Tehát tört vetettek (tkp. kötelet tettek) az ajtóba, s maguk lefeküdtek. Az öreg jött és belekerült a törbe; ők, a csúdok, őt megkötözték, s oda dobták. No maguk a csúdok lefeküdtek alunni. A leány, az kifelé jött, mondja neki az atyja, hogy «hozz nekem kést». A leány azt

A NyK. XII, 164, 165. közölt svél-lapp elbeszélések (1. és 4. szám) csak *pahatahkeje'* v. *veholače'* («gonosztevők, rablók» és «ellenségek») kifejezéssel élnek. Szerk.

mondja: «majd új atyának (atyámnak) mondom», s elment. Megint a fiú indult, az öreg mondja: fiacskám hozz kést! A fiú adott neki egy kést; ő vette a kést, elvágta mind a köteleit, hal-kan közeledett és a csúdnak a feje alól ki vette magának a kardot. Amazok aludtak, fölbredtek és az öregtől kérdezik: mit álmodtál álmodban? Az öreg feleli: én azt álmodtam álmodban, hogy egy holló kiássa kilencz hollónak a szemét. De már amazok, a csúdok, azt mondják, hogy kilencz holló kiássa egy hollónak a szemét. Akkor a csúd megfordult, kutatta a feje alját, de az öreg emelte a kardot s ketté vágta a csúdnak a fejét. Ama (a többi) csúdoknak is mind ketté vágta a fejüket; fogta a feleségét meg a leányát, vitte, fölfeszítette egy fenyőfára elevenen és őket mind agyonlőtte.

3. Volt (élt) egyszer egy Tälla¹⁾, a kinek nagy nyája volt; mellette egy merész ember lakott, neve *Ucc lāngij* (Kis Sógor) volt. Ez oda került, Tälla nyájába ment. Megölte a Tállának legjobb ökrét. Megfőzte mind egy évésre a Tälla ökrét. Tälla észrevette, hogy Kis Sógor megölte az ökröt. Tälla Kis Sógort üldözni kezdte. Kis Sógor sajkával kievezett a tóra. A Tälla szintén evezni kezdett saját sajkájával. — Kis Sógor látja, hogy a Tälla szinte már utólérte, [ő tehát] a sajka orrához lánczot kapcsolt, [s azután] kétfelé eleveztek, hogy melyikük bír a parthoz evezni. Kétfelé eleveztek; a Tállának a sajkája ketté hasadt, a Tälla belefűlt a vízbe és a mesének vége van (tkp. a mese mind).

4. Volt (élt) egy Ácz²⁾ s annak volt három leánya. Egyszer egy fiút lopott, s a fiú élt nála sokáig, húsz esztendő koráig. Ez megtudta ott közel az anyját. Az anyjával összebeszéltek, hogy házasodni kell. Ő azután elhajtott *pulkán* (azaz fedett szánon), megérkezett, anyját a pulkába vette s elhozta az Ácz házához.

¹⁾ *Tälla* a finnmarki lappok *Stallo*-jának és a svéd-lappok *Stálu*-jának felel meg. Képzelték óriásnak és nagyon gazdag s erősnek, de egyszerűen ostobának, úgy hogy egy kis ravasz ember meggyőzi (v. ö. a NyK. XII, 166. közölt *Stalo*-mesét).

²⁾ *Ácz* ugyanaz mint a finnmarki lappok *Haccečan*-ja, s nőnemű gonosz lényeket jelent, kik kisebbek voltak az embereknél (Lásd: «Orosz lapp utazásomból». [Értekezések a nyelv- és szépt. köréből VIII, 2 sz.] 32. lap).

Az Ácz kijött, hogy a menyecskét a házba vigye. [Itt következik az Ácz üdvözlete «Ácz nyelven», valami komikus badarbeszéd, a melyből félig meddig ennyit lehet érteni: Lábam elgyengült (örömtől), jó — (?) van csinálva, az öreg ember(?) feleségétől fiacs-kája el van lopva. Hol van a zsinór-vég —? (Hadd oldjam föl a pulka borítékát.)]

Az asszony a pulkából kiugrott, s egy húsoló késsel keresztül vágta a homlokát (az Ácznak). Az Ácztól csak a haja(?) kiment(?). Fiát magához vette (az asszony). — Ennyi volt.

5. Élt hajdan valamikor egy asszony az öregével (férjével). Született nekik egy fiuk és született egy leányuk. Hát az asszony meg az öreg meghalt mind a kettő, a testvérek ketten maradtak. A leány azt mondja, hogy «bátyám utazz [el], de ne dicsekedjél».

A bátyja tehát elutazott, egy hajóhoz került. A hajón kérdezik, hogy mivel élsz? — Egyedül nőtestvéremmel (húgommal) élek. — Minek élsz húgoddal? Az én húgom szép. — Mi által szép? — Homlokán át a nap fénylik, két halántékjáról két hajnalesillag, nyakáról (tkp. nyak-tőről) a hold, két kézesuklójáról arany, két lábszáráról (tkp. cipőszalag helyéről) ezüst, ruháján keresztül a teste látszik, csontján keresztül a veleje látszik. —

Haza jött. A leány kérdezi a bátyjától: mit búsulsz? — Azért búsulok, aggódom, húgom, hogy a hajóra kell mennünk. — S el is mentek.

Közeledtek (tkp. kezdtek jönni) a hajóhoz; ő a hűgának parancsolja, hogy más ruhát vegyen föl. Egy más leány, szolgáló (vagy segéd), cselszövő(?) jött, parancsolta, hogy a vízbe ugorják. — Bele ugrott a vízbe. [A bátyja] a hajóra jött és kérdezik a hajón, hogy hol van a húgod? — «A vízbe ugrott.» A másik leány azt mondta hogy «én vagyok az ő húga». — De nem, azt mondja, ez nem az én húgom. Emberek fogták, vitték őt, verembe ásták hét ölnyire.

A húga följött (v. fölmerült), a hajóra jött, kérdezi: hol van az én bátyám? Menjetek, hozzátok őt. S a bátyját elhozták. A kapitány [azt] mondja, hogy «jösz-e hozzám nőül?» — «Lőjétek meg az én csalómat, csak akkor megyek hozzád nőül. — Meglőtték a csalót, és a hajóskapitány elveszi a szép leányt nejeül. — Vége.

6. Volt (élt) hajdan egyszer egy ember, s az megházasodott. Azután éltek, született nekik egy fiuk. Sokáig éltek, s az öreg meg-

halt, a felesége meg elment bogyót szedni. A fiát, azt magával vitte. Hát kezdett bogyót szedni, a fiacskáját ott hagyta. Maga az asszony odább (messzibbre) ment. Szedett ő bogyót, szedett és végre kész lett vele. De a nap elesteledett. Elindult vissza a fiához. Hát visszajött, de nincs meg [ott] a fia. Hanem annak helyébe hoztak egy Ácz leányt. De ő csak fogta azt a leányt s ballagott hazafelé]; haza érkezett; kezdte azt a leányt nevelni, s élt a leánynyal együtt. És éltek, s a leány fölnőtt. Aludtak, fölkeltek: az Ácz leány öltözködni kezdett, és az asszony rátette (a tűzre) az üstjét. És főzni kezdett, főztek, és ettek és elindultak az erdőbe. Onnan az erdőből kiugrott három Ácz, és az asszonyt megették, még a vért (vérét) sem hagyták a földön.

7. Élt egy öreg a feleségével, éltek ők sokáig. Hát született nekik egy fiuk. Sokáig éltek, a fiuk felnőtt. Az öregnek a kardja a feje alá van téve. Rájok támadt [kezdett jönni] éjjel egy ellenség (tkp. harc); a fiú vette az atyja kardját, s elindult atyja paripájával az ellenség ellen; kezdett harcolni, vágni, vágott sokáig. Azt a harczát nem tudja elvégezni; amazok, az a sereg, ástak neki egy vermet, és egy másikat, meg egy harmadikat. No, s ő [csak előre] hajtott, az ellenséget vágni. Vágott és föl általszöktetett a vermen, hajtott egyik vermen át és a másikon át. [De] a harmadik verembe bele esett; lova elszökött vissza haza, ő ott maradt a veremben, s [ott] bezárták; ő már ki nem tudott kerülni abból a veremből.

Az atyja elindult a fiát keresni, hajtott sokáig, a fiát megtalálta a veremben. Vette a fiát, kiszabadította, fiával együtt mind azt az ellenséget vágta sokáig, rövid ideig, s mind végig ölték (tkp. végezték). Visszamentek, haza jöttek s [megint] éldegéltek, hogy még most is élnek.

8. Lumbovszkban, egy hegy alatt egy patak van; ezen pataknál valamikor (tkp. akkor vagy mikor) emberek voltak, csüdök; nekik volt zablisztjük (oroszúl *tolokno*, azaz megfőzött és aztán őrlött zabból készített étel). Ők a toloknót bele kezdték tenni a patakba. Betettek nagyon sokat, de meg nem tudták tölteni. Egy ember belenézett a vízbe, a patakba, s íme egy ember (tkp. amaz) látszik ki a vízből. [Oda] szól a czimborájának: én, azt mondja, lemegyek, a vízbe merülök, hogy kifogjam azt az embert; minek

eszi a mi toloknónkat. Bele is merült a vízbe, kezdett keresni a vízben. Keresett sokáig, meg nem tudta találni, belefűt a vízbe.

9. Valamikor voltak emberek, csúdok; éltek sokáig és hozzá fogtak egy házat építeni; már építeni kezdték, építették félig; azután vettek egy házfát (gerendát), föltették a fát; de az a fájuk rövid volt, s ők ki kezdték nyújtani. Nyújtották sokáig; egy ember [azt] mondja: már a mi fánk hosszabbúl (nyúlik), [csak] még mindig nyújtsuk, hadd legyen hosszabb (hosszabbúljon). Azután föltették; de íme az a fájuk csak olyan hosszú volt.

10. Találós mesék.

Találd ki, az micsoda: egy tó körül mezítelen emberek futnak? — Egy száradás végett kifeszített (rénszarvas-)bőr; a bőr körül (azaz szélébe) a (feszítő-) czövekek beütve (tkp.: állítva).

Nyelvetlen szájából hang hallik, nem látja senki. — Egy szikla; a sziklához jössz és beszélsz, a visszhang hallik a sziklából.

Egy tisztviselő jött, nagyon goromba: minden hordóba ugyanannyit hutyoz. — A tea-üstöt (szamovárt) hozták, és minden csészébe ugyanannyit töltenek be.

Egy ember látszik, kezet adsz, de a kezet meg nem fogja (tkp. kézbe nem ragad). — Tükör.

Találd ki azt, hogy: egy levelecske megmozdúl, mindenki oda néz (tkp. pillant). — Az ajtó megnyílik, mindenki nézi (pillant), hogy ki jön.

Egy tengeri kutya a kőszirten fekszik. — Egy halpástétom sül a (tűzhelyet képző v. bekerítő) kőlapon.

Egy kolompos öreg rénszarvastehén szaladgál. — A lapp asszonynek fülbevalója (tkp.: fül-réz).

Négy öreg ember törekszik egymással (tkp. egybe, össze) harcolni, nem tudnak összekerülni. — A négy lappház-gerenda.

Életkora végéig köveket hord; sehová se mozdúl el. — Kelepcze (finnül: *rita*).

Egy holló röptül, belei függnek. — A lappházban az üstláncz, a lánczon az üst-fő.

B) Jokongából (*Jofkuj*) (Lásd 143—147. ll.)

1. Élt hajdan egyszer egy öreg ember meg egy asszony. Nekik született egy fiuk és egy másik. Az öreg meg az asszony meghaltak. Fiuk azt mondja: én elmegyek atyám anyám áldozat-fáit (fabakok, a melyekre az áldozott rénszarvasok bőrét húzzák rá) megégetni. Járt, járt, köd lett (tkp. impersonaliter: es machte nebel); neki ellenébe egy öreg ember jött [azt mondva]: hová indúltál szemecském? — Hát én, azt mondja, indúltam atyám anyám áldozat-fáit megégetni. — Ő azt mondja: vakard a fél fülemet! Ime került neki egy nagy üst. — No, vakard a másik fülemet! — Hát került neki (v. lett) egy lappház. Főzni kezdtek húst és zsírt abban a nagy üstben. Az öreg fogta magát (tkp.: vett), lefekszik; [az] (a fiú) főz, de amaz (az öreg) fogta magát, (mint) hölgymenyét futkos, ő (a fiú) a hölgymenyétnek az orrát véresre (tkp. vérbe) verte. Az öreg fölébredt, az öregnek az orrán vér (van), de ő (a fiú) kérdezi: nagyapa, azt mondja, mitől van az orron (orrodon) vér? — Hát az neki feleli: én álomban szerzetést jártam. — Föztek és ettek, elvégezték. A fiú kérdezi: nagyapa, hová feküdjünk le? — Nagyapja azt mondja: vakard a fél fülemet. Került neki egy bőrtakaró és rénbőr és fejal. S ők lefeküdtek. Nagyapjával alvásakor neki melege lett. No én, nagyapa, azt mondja, nem tudok alunni, meleg(-em van); én, nagyapa a hamuban, a szénben aluszom. — Nagyapja neki felel: nem tartlak, [tégy] a hogy te akarsz. — [Hát] bemegy a hamuba, a szénbe. Aludt, aludt, fölkel a hamuból, a szénből; nincsen se nagyapja, se lappház, semmi sines. [Aztán] útnak indúlt; járt, járt, egy faluhoz közeledett. Akkor őt látták jönni, futottak, hírt adtak a királynak: no, egy utazó jön, vagy egy tűzeshasábfa forog. — A király parancsolt: fussatok, híjjátok őt ide. — Ő a királyhoz jött, a király neki asztalt rendezett, s kezdte őt etetni itatni és hírt kérdezni tőle: neked micsoda mesterséged van (tkp. mi m. van mögötted)? De az én leányomnak van egy aranyfoga; vajjon tudod-e az én leányomnak az aranyfogát hasítani? — Ő azt mondja, hogy lehet, király, most [mindjárt]. Ő meg azt mondja: eléhivom a leányomat, te mutasd meg a mesterségedet. — A leánya evés közben volt; a király elhozta a leányát, ő meg fogta evés közben, sarokkal fölfelé, fejjel lefelé (fordította?); az

mind az én mesterségem. — A király levágta neki a fejét és szarra állította.

A másik testvér várt, testvére nem jött; elindult [hát] ugyan-oda, a hová testvére indult. Megy, mendegél; [egyszerre csak] köd lett neki (előtte), eltévedt. Megzavarodott, nem tudja hová menjen; imádkozni kezdett (szószér.: keresztezni kezdte szemeit): adj Isten nekem derút (v. tiszta időt)! — Hát hozzá került egy öreg ember imádkozás közben. Az öreg azt mondja: mit búsulsz szemecském? — Hová menjek, nagyapa, hogy ne búsuljak, mikor bajban vagyok (tkp. inségem van)? — Nagyapja neki azt mondja: hozzám kerültél, hát neked nem lesz bajod; nagyapa téged faluba visz. — No, én, nagyapa, megfáztam, megéheztem. — Nagyapja neki azt mondta: majd jól lakol (szószérint: leszel a ki evett) és majd inni [is] kapsz, minthogy (tkp. mikor) engem találtál; vakard [csak] a fél fületem. — Ő vakarta a fél fülét; egy nagy üst került neki a fülből. — Vakard a másik fél fületem. — Ő vakarta; lett neki egy lappháza, de annak a házának fele deszka, másik fele [pedig] fenyűág [volt]. Kérdezi a nagyapjától, hogy mit együnk, nagyapa? — Nagyapja neki parancsolta, hogy főzzön húst és zsírt, és ő főzni kezdett; nagyapja azt mondja: te, szemecském, főzz, de én lefekszem. — Ő maga ment a fenyűágas felébe, de nagyapja lefeküdt a deszka félbe. Főzni kezdett, üstje neki fölforrt; ő maga éhes [volt], kivett [hát] húst és zsírt a mennyi meg van főzve, [s] fölés közben kezdte enni; [akkor] neki egy hölgymenyét jelent meg, kezdte a hölgymenyétet etetni jóllakásig. Neki az üstje megfőtt, nagyapját kelti: nagyapa, kelj föl enni! — De nagyapjának az orra be van zsirozva. Ő kérdi: nagyapa, neked az orrod mitől van bezsirozva? — Nagyapja azt feleli: álomban szertesztét jártam. — [Azután] ettek, készek lettek, és le akartak fekünni; de ő kérdezi: nagyapa, mí hová feküdjünk le? — Nagyapja [megint] azt mondta neki, hogy vakard a fél fületem. — Ott termett neki egy új bőrtakaró, új rénbőr és egy új fejal. Lefeküdtek alunni, aludtak, fölkeltek reggel. Megint főzni kezdtek nagyapjával; főztek, ettek és készek lettek és útra keltek nagyapjával. Jártak nem messze, nagyapja neki azt mondja: isten áldjon, én szemecském! Nagyapa neked vendégajándékot ad. — Nagyapja adott neki egy zsákot, nagyapjától elbúcsúzott; nagyapja őt oktatta: jársz, jársz, megnyílik neked

egy falu; elérsz a faluba, [ott] a királynak egy aranyfogú leány [a] született; érkezel a faluba, téged a király meghív. Hát a te mesterseégeidet előbb ne mutasd; mikor a nép összegyűl, akkor már megmutathatod. — Aztán elbúcsúzott nagyapjától, és útnak indult.

Járt, járt, járt, megnyílt neki egy falu; őt meglátták: nap süt-e vagy jön egy utazó? — A király őt magához hivatta, ő a királyhoz jött; neki a király egy tálat tett eleibe, etette és tőle kezdett hírt kérdezni. Azt feleli: én jöttem étlen itlan; [ha] tudtam valamit, [most már] nem tudom; ma neked semmit sem mondhatok. — A király őt etette, itatta és lefektette. Reggel parancsolta, hogy a népet gyűjtsék össze. A király a népet összegyűjtötte, s parancsolta, hogy a király leányát a nép közé hozzák. Ő oda jött, de zacskója van neki a vállán. A zacskóját felfordítva megrázta, zacskójából egy sipka esett, az a sipka kezdett minden fejbe, a kinek fejébe jön (kerül), (így tenni vagy szólni): ,kúk és slak, kúk és slak'. A zsákjából kiestek nyúl-állcsontok; az egyiknek eleibe futnak: ,sar, sar, sar', egy másiknak eleibe futnak: ,sar, sar, sar', [s így] mindenkinek eleibe. Megint egy fejsze esett ki: ennek meg annak a fatörzsöknek ,hocs', meg máshová ,hocs'. A nép mind nevetett és a király leánya nevetett szintén, az arany foga ketté [hasadt]. A király leányát nőül vette; a király neki adta azért, hogy nagyon okos.

2. Valamikor hajdan élt egy öregecske és egy asszonyka. Éltek, éltek, éldegéltek, (nekik) született három leányuk. No ők éltek, éltek, éldegéltek, (nekik) jött egy (leány)-kérőjük. Az asszony aludt, fölkel; azt mondja, hogy szegény öreg, öreg, a holló szárnyai görbülnek. — Mit beszélsz, asszony, (olyan) kérő jött, mint Isten angyala. No ők egy leányukat odaadták. Megint egy másik kérő hozzájuk jött (tkp. nekik). Az asszonyka azt mondja, hogy szegény öreg, öreg, a tengeri kutya hátulsó lábai nyúlnak. — No ők egy leányukat adtak annak is. Egy harmadik kérő is jött; az asszony fölébredt (azt mondja): szegény öreg, öreg, a vad rénbika szarvai függnek. — Mit beszélsz te asszony, (olyan) kérő jött, mint az Isten angyala. — Azt a leányt is odaadták neki.

Az öreg elindult leányaihoz látogatóba. Eljött a legidősebb leányához. Leányának a szemei ki (vannak) ásva. A gyermekei kiáltoznak, kárognak. Leánya azt mondja atyjának, hogy utazzál vissza! [Ha] a holló jön, hát téged megesz. — Hát elindult visz-

szafelé és befordult középső leányához. Eljött, a tengeri kutya gyermekei a házon csúszkálnak. Bement a házba. Hát a leány(á)nak fél keze meg (van) éve, leánya egészen be van zsírozva (szószerint: zsírban). Leánya azt mondja, hogy utazzál vissza, [ha] a tengeri kutya jön, hát téged megesz. — Hát indult vissza. Ment, mendegélt és befordult a legfiatalabb leányához. Oda jött, a *mientuš* (azaz a vad rénbika) gyermekei a házról csúszkálnak, azt mondták, hogy nagyapa jön. — Bejött a házba, a házban vad rénszarvas-bőrök ki (vannak) terítve. — Gyermekei kiabálni kezdtek anyjuknak, hogy az apa jön. Leánya atyjának azt mondja, hogy menjünk ki, nézzük. Hát kimentek, néztek: igazán ama vad rénbika jön. No és eljött, köszönt az ipjának; bőrét levetette, ember(-ré) lett és ipját kezdte etetni. Ipja elindulni (kezdett) vissza a feleségéhez. Ama veje neki adott húst vele, húst adott sokat: hátfaggyút, csontvaját, gyomorzsírt, végbélt, lábszárt, rénsodart, hátvéget utóljára.

Hát [haza] jött a feleségéhez. Felesége kihúzta a zsákból a küldeményeket. Felesége kérdezni kezdett az öregtől híreket.

3. Élt hajdan egyszer egy asszony és egy öreg. Éltek, éltek és az asszony küldi öregét száraz halért és zsír-övért (azaz egy halzsírral töltött csukabőrért). Az öreg el is indult. Hát érkezett tárháza ajtó-nyiladékjához, neki úgy hallik a tárházból: öt, hat hí! Hát ő megijedt és visszaindult. Eljött a feleségéhez. Az asszony maga indult útra, hajtva érkezett tárházához. Akkor [is] hallatszott a tárházból az ijesztés: öt, hat, házasszonyka, hí! De az asszony belement a tárházba, a zsírövet megkapta, száraz halacskákat vett. Egy egér (van) a hordóban. Fogta, a kesztyű végébe (hegyébe) beledúgta, vissza indult; eljött az öregéhez. Az ajtót megnyitotta, (oda) vetette az egeret az öregéhez: nesze (azt mondja) a te halálod! Az örege felugrott és hasa ketté [ment], meghalt. Felesége felugrott (azt mondva): a po-po-pop! Hasa ketté [ment], szintén meghalt. Hát a mesének vége.

4. Találós mesék.

Találd ki, ez micsoda: hattýútojásokkal tele (van) a madárfészek. — A szájban a fogak.

Tó körül nép jár, egymást nem érintik. — *Šāba* nevű halak (*Coregonus lavaretus*) a tűzhely köré állítva (hogy megsüljenek).

Egy füves domb, fele piros, másik fele fehér. A leánynak a fejkötője.

Fehér sipka és fekete sipka. — Tél és nyár.

Tengeren át a szivárvány görbül (ívformán)? — Üstfogantyú az üst fölött görbül.

Találd ki azt, hogy egy emberke vándorol sárga sipkában. — Mocsári szeder (Rubus Chamaemorus).

Az asszony vastag, leánya vörös; fia bátor, az ég alá jár. — A tűzhely az asszony, a leány a láng, fia a füst.

Én veled ki akarok találtatni egy találós mesét: egy öregcske a hegyormon át vándorol, köterhet hord. — Kelepcze.

Hosszabbodik és rövidül, minden darabka látszik. — Látócső.

Egy hegynek mind a két oldalán két kolompos vén réntehen futkos. — Fülbevalók.

A mennyi csillag az egész égen (annyi lyuk van benne). — Szita.

Leghosszabb a világon? — Út.

(Ha) egyenesen (tkp. állva) föláll, kezével az eget fogná. — Út.

A tárházon egy fél kenyér. — A tárház a fej, a fejkötő van a fején.

Neked egy kis laposod (van), nekem egy kis hegyesem, a tárházajtónál (tkp. -hoz) hadd szűrjük egymást. — Kulcs és lakat.

Tél lesz, ő zsirba; nyár lesz, ő éhségbe. — Vízhordó merőkanál.

C) Kuroptyovszkából (*Kiottem-javre sijt*).

Találós mesék (147. l.).

Egy vas paripa, lenfarkú, sebesen fut. — Tü és czérna.

Egy kis görbületre raknak v. adnak (tkp. öltöznek) zsír-öveket. — Horog megrakva csalétekkal.

Kis Trofimka ugrál egy magas helyen át, ő maga (szószzerint: maga az-van) jó vadász. — Fésű.

(Mind a) két szélét kinyújtja, középebe dűg [valamit]. — A cipőket felhúzza (az ember).

Nappal lefityeg, éjjel lyukat kér. — Ajtózár.

Egy fejetlen madár (tkp.: asszony-madara, vmi madárfaj) röptül: hazs, hazs, hazs. — Húsolókés.

Egy szedermocsár áll (szó szerint: ül), (magas) mint egy hegy (? talán *pajke* e helyett: *pā,ke*), nincs mit szedni; találd ki, micsoda az. — Az égen a csillagok.

Egy fényes szekrényében szép kövecske. — Szemgolyó.

Kildini nyelvjárás.

Lovozerszkból (*Lu-ja,vr sijt*). (147—149. l.)

1. Egy öreg ember és egy asszonyka éltek, éltek, azt mondták: miért nem születik nekünk egy fiu [nk]? — Nekik született egy fiuk; félig ember, félig medve; kezdett játszani, a gyermekek(től) fejait leszakítja. Atyja anyja fizettek, fizettek és a pénz kifogyott. Ő, a gyermek, elment a tóhoz, felvágott egy léket, kiáltva hitta a vízi tündért (szó szerint: víz élőjét). A vízi tündér jött: minek kiáltasz utánam? — Pénz kell. — Te (ha) előbb oda érsz (tkp. mégy) a tónak ama végéhez, nálamnál, akkor adok pénzt; (ha) talán nem érsz előbb [oda] nálamnál, akkor megeszlek. Ő, a lapp ember fia, előbb ért a tó másik végéhez, leült, egy vermet ásott, a sipkát két lába közé tette és lyukat fúrt a sipkába. Hát akkor a vízi szellem jött, a lapp embernek azt mondja: oh, előbb jöttél nálamnál! A lapp azt mondja: hoztál-e pénzt? — Hoztam. — A vízi tündér a sipkába hajított pénzt, a sipkában lyuk (van), [a pénz] mind a verembe folyt (hullott). Az ember azt mondja, hogy milyen erős ember vagy te, nem tudod az én sipkámát megtölteni. — Az még (megint) elment a pénzhez (pénzéért), a lapp ember ül, pénzre vár. A vízi tündér jött, pénzt hozott a lapp embernek, a sipkába hajította, a sipka félig (tele) lett. Hát lesz most, azt mondja, nekem (elég) a pénzem, nem kell több.

A vízi tündér vissza merült a tóba; az az ember vissza vándorolt haza. Ment haza. Vett egy szánt, elindult fát hozni. Ott van egy medve, ő a medvét fejénél fogta, kezdte rázni (v. tépászni, czibálni). A medve azt mondja: légy csendesen, ne rázz! — De ő csak neki fog a rázáshoz, meg a medvét befogta a fás szánba (szó szerint: szán alá), hazafelé járkál, és a medve a fás szánt húzza. Hazajött az ember, beeresztette a medvét a juhistállóba; a medve meg a juhokat mind megette.

Reggel fölkeltek az öregecske és az asszonyka; akkor a medve a juhokat mind megette. Ők a fiukat kérdezték: neked

micsoda vadállatod van eleresztve, a juhokat mind megette? Ő fogta vadállatját, fogta és elvándorolt az erdőbe, a hová a feje viszi (azaz: kedve vezeti). Ment az erdőbe, ott van egy fehér kő. Kapta a követ, megmozdította, akkor pénz látszott a kő alól. Ő gondolkozik, a lapp ember: nem lehet (tkp. nincs miképpen) megkapni. Elindult [hát] hazafelé, hazament, egy vas ásót kovácsoltatott. Jöttek, a vas-ásót ketten vitték. Ő megkapta az ásót egy kézzel, felhajította, a meddig a keze vitte; parancsolta, hogy egy (új) ásót kovácsoljanak. Akkor hoztak hárman egy vas-ásót a lapp embernek; ő megkapta az ásót egy kézzel, (azt) mondja: kissé könnyű még. Amazok azt mondták: vajjon mit, más kell(-e)? — Azt mondta: nem kell. — Vette az ásót, elment a fehér követ ásni. Ásni kezdett, és ásóját eltörte; tehát vissza indult, haza ment. Megint egy ásót kovácsoltak, elhozták öten az ásót. Ő megkapta, azt mondja: oh, csak most van hozzám (nekem) való (szó szerint: szerintem van is). — Megint elindult a fehér követ ásni. Nagyapja jószágát keresi; ásott, ásott, és megkapta a pénzt, ott van már nagyapja jószága. Hát vissza indult, ment háza közelébe. Ott egy ember ül, azt mondja: hol jártál? — Nagyapám jószágát keresni; szegődjél el hozzám szolgának. — Hát ő valóban elszegődött. Bementek a házba, adtak (szó szerint: tettek) nekik enni; ettek, elvégezték, kimentek, a szántóföldre mentek. Ott van az ördög uja, negyven pudos (nehéz). Hát a lapp ember felhajította a levegőbe, az megy, megy, a szem elől eltűnik és visszajön. Hát azt mondja a szolgálja: hajítsd te! Az a kezébe veszi, akar hajítani, csendesesen van (v. ül), a levegőbe néz. A lapp ember azt mondja: mit nézel? — Hát egy fekete felhő, azt mondja, jön; arra reá (tkp. a mögé) kell ragasztani. — No ő valóban hajította, hajította: a felhőre reá ragadt. — No vége.

4. Találós mesék.

Ez micsoda rejtvény: egy deszkadarab a tó közepén úszik. — A nyelv a szájban.

Az erdő fölött egy kenyér van. — A hold.

Daria és Maria ülnek, egymást látják, de nem köszöntenek.

— A pallós szoba födele és pallója.

Találd ki, (ez) micsoda: fehér hattyúkkal a kemence tele (van). — A szájban a fogak.

Egy kígyó az útnak minden tekervényét egyenesíti. — A há-

lórúd (azaz: hosszú rúd, melylyel a kerítőhálót a jég alatt egyik léktől a másikig taszítják) egyik léktől a másikhoz (szó szerint: a lékek mentében) megy.

Egy ember megkötött ötöt. — Reggel fölkelsz, fölöltözködöl, hát öt lábujjat megkötsz, mikor fél cipőt felhúzol.

Két kis madár egy hegyoromnak mind a két oldalán röpül. — A két szem két felől az orrtól.

Notozeroi nyelvjárás. (149—152. l.)

1. Labdával akarnak gyermekek játszani, varranak egy posztó-labdát. (Oda) jött egy róka oldalról, egy labdát vett kezébe, azt mondja: oh ti gyermekek, ti bőrlabdával játsztok, mi fiatal korunkban posztólabdával játszottunk! — Ők, a gyermekek azt mondják: taníts bennünket, varrj nekünk egy posztólabdát. — De ő azt mondja: sok fáradtságom van nekem vénség(em)ben, vakság(om)ban; adnátok-e nekem egy kövér meddő réntehenet a labda varrásáért. — Adunk. — Kezdte a labdát varrni, a labdát szabta, azt mondja: sötét (van), gyújtsatok világot (tkp. tüzet), nem látok vakságomban, vénségemben. — Kinyitják neki az ajtót, hát látja, hogy «az ajtón kiférek»; az övet megkötötte, az öv alá tette a posztót, [azután] kiindult, elszökött. Amazok azt mondják: róka öreg, megcsaltál!

Ő a tárházba ment, enni kezdett száraz halakat, tesznek neki étető eleven kéneseit. A róka megdöglött a tárházban [tkp. alá]. Elmennek előtte, azt mondják: róka bátya megdöglött, (akár) hová teszszük, (akár) melyik lapp-szánra, nem marad. — Azt mondják ők: tegyétek a száraz-hal-szánra. — [Ott] meg is maradt. Hát ők hajtani kezdtek; hófergeteg támadt (tkp. lett). Hát ő a lábaival visszatartotta (a szánt), (tkp. akadályoz v. ellenszegül), a szabad rénszarvas hátra kezdett maradni, egészen hátra maradt. [A róka] megijesztette; akkor a rénszarvas megijedt, ő (a rénszarvas) elszökött, földre ment, (a róka) a násfa-hurkot (azaz azt a szán elején való hurkot, melybe a húzószíj végén való násfát, vagyis átféskát teszik be, mikor befogják a rénszarvast) átrágtá, a rénszarvas elszökött, a szárazhal-szán hátra maradt. A róka enni kezdett, evett, evett és mind megette, megmaradt egy kevesecske. [El] kezdte hordani, ment, ment; ott vannak atyácskám (= a medve), anyácskám (= a farkas), a rozomák, vidra, kövi róka,

hölgyeményét és minden állat; (azt mondják): hol vetted, te róka, ezen szárított halakat? — Én [hol] vettem: a falu lékjéből kihorgásztam, farkammal horgásztam. — Vajjon te róka bennünket tanítasz(-e)? — Lehet tanítani (taníthatlak): [de] hideg éj kell [hozzá]. — Lett hideg éj, ők elindúlnak a falu lékjéből horgászni, farkukat a vízbe teszik, no és várni kezdtek; a róka [meg] segge alá tette a farkát. Ők (azt) mondják: miért nem pedz a hal, róka? — Nem pedz előbb, csak reggel. — Nappalodni kezdett; jön egy vízhordó, a róka azt mondja: jön egy férfi. — [Avval] indúlt, elszökött. Amazok maradtak: a farkok be vannak fagyva. A medve indúlt: letörött a farka (szószerint: keresztül a farka); a farkas indúlt: letörött a farka; a hód indúlt: [farka] fele eltörött; a vidra indúlt: megnyúzta a farkát. A kis hölgyeményét a léktől eligyekezik: jött (az ember) a csöbörúddal (tkp. vállrúddal), [rá] út a kormos csöbörúddal a farok végére, ő (a hölgyeményét) elszökött, megkormosodik a farka végecskéje. Szöknek, szöknek, összejött atyácskám, anyácskám, a rozomák, megtalálják róka pajtást: oh te, róka pajtás, bennünket megcsaltál! — [Meg] akarják enni a rókát, azt mondja: ne itt egyetek, vigyetek az evőhelyre. — Hát kezdik (tkp. veszik) vinni, (azt) mondja a róka pajtás a harkálykának: akkor volt jó idő, mikor én a te hátacsksádat megczifráztam. — Mit beszélsz, róka pajtás? atyácskám (azt) mondja: vajjon megczifrázod(-e) az én hátamat, róka pajtás? — Sok fáradtságba kerül a te hátad megczifrázása: karót kell szegezni és vesszőkötelet gyártani, kell szurkos forgács [is]. — Majd magam [meg] csinálom azt, róka pajtás. — Hát ő (oda) tette mind, karókat megszegezett, vesszőköteleket gyártott, és magát megkötözte; hát (azt) mondja: most, róka pajtás czifrázd meg az én hátamat! — Kezdte czifrázni, lett cifra. Róka pajtás, én égni kezdtem! — Tűrd, tűrd, (azt) mondja róka pajtás; a harkályka kicsinyke, az eltúrte, te nem tűröd. — Hát nem tűrtem, megég a hátam. — [A róka] veszi a szurkos forgácsokat, rátette, meggyúltak; maga elszökött, atyácskám megégett. Kóborolt, kóborolt, visszajött, azokat a csontokat összeszedte, betette egy zsákba, kezdte hordani; hordta, hordta, talált gyermekeket, labdával játszanak. Ő a zsákban megrázza (a csontokat). — Mid (tkp. többes szám) (van) neked ott? — Atyácskám öröksége. — Vajjon, eladod-e nekünk, te róka? — Ha adtok nekem egy kövér meddő réntehenet. —

Adunk. — Hát ő vette a kövér meddő réntehenet, no, elindult; megéhezett, megölni akarta, nem bírta megölni; ő kiáltotta: anyácskám, atyácskám, jöjjetek segítségre! — Jönnek amazok és hamar megölik, enni kezdenek. Látja, hogy mindent megesznek; azt mondja: anyácskám, atyácskám, egy férfi jön. — Ezek (ők) elszöktek, ő egyedül maradt, [aztán] evett, evett, marad egy darab zsír. Elindul ezt a zsírt meg sütni, bement a házba; tüzet rakott, sütni kezdett, a zsír égni kezdett, ő megüti, a tüzes kőre üti, szemét megégette, szem nélkül lett (világtalan). (Oda) megy ő a jegenyefenyűhöz, a jegenyefenyűtől kérdezi: micsoda fa vagy te? — Én jegenyefenyű vagyok. — Adj nekem szemeket. — Volna nekem szemem, de szurkos. — (Oda) ment a lúczfenyűhöz: micsoda fa vagy te? — Én lúczfenyű vagyok. — Adj nekem szemeket. — Adnék én, (de) nekem szurkos szemeim vannak. — (Oda) ment a nyírfához: vannak(-e) neked szemeid? — Volnának nekem szemeim, vannak nekem kicsiny szemecském, (oda)adom én ezen szemecskéket. — Oda adta a szemecskéket, neki (a rókának) kicsiny szemecskéi lettek.

2. Avdotja nőtestvérem, Avdotja nőtestvérem, Jefim-leánya:
(Azt mondja) Menjünk, menjünk, Vasilij mostoha fitestvéreceském,

Menjünk, menjünk a mély tengerhez halászni,
Savanyú ép *tozs* halat enni,
A mély tenger halászhajói savanyú *tozs* evői. —
Mikor mi mentünk, mikor mi mentünk
A sok nép *Searmez* (nevű) kikötőjébe,
Nem sokáig voltunk:
Akkor jött az öntött vas hajócska (azaz: gőzhajó)
A *kirehč* (nevű) madár) éles hangjával.
«Menjünk, menjünk, mostoha fitestvéreceském
A vas hajóba egy kicsit pillantani!»
Nem sokáig voltunk,
Elment, elment mostoha fitestvéreceském
A hosszú *Oro* öböl végéig
A *sāgeš* kis halacskaért.
Mentünk mink a *Koļcovo*j szikla alá,
Eszünk egy kőasztalkán,
Én Avdotjácska megfogok

— (?) kis kövecskét:
(Hogy) az ököl nehezebb legyen.

3. Avdotjácska Kondrat leánya

Négy esztendeig mint özvegy éltem,
Öt özvegy kérőt megtagadtam (visszautasítottam).
Nem tudtam megvárni egy nőtelen kérőt.
Jött Jánoska János-fia,
Özvegy kérő, koros özvegy kérő.
Este későn játszani kezdtünk,
Össze kezdtek gyűlni a nagytól (kezdve) a kicsinykéig,
A fiataaltól az öregebb játszóig, nézőig.
Játszunk, futunk,
Este későn futunk, leesünk.
Eleget játszottunk (tkp. elég játszva), menjünk vissza.
Házunkba mentünk, várni kezdtünk vendégeket
Nem sokáig voltunk, jött Szavvatij¹⁾
András-fia, keresztet vetett.
Üdvöz légy, János Mihály-fia,
Eufemia György-leánya,
Avdotja Kondrat-leánya!
Méltóztassatok járni a mi tárházunkban,
Anyád is — inni, enni!
Eufemia György-leánya válaszolt:
Az én anyácskám nem fiatal leányka.
Mehettek ti magatok — inni,
Enni, nálunk nélkül (tkp. saját fej = maga[tok]).

DR. GENETZ ARVID.

¹⁾ Szavvatij jött mint János részéről küldött kérő v. szószóló (finnül *puhe-mies*); meghívja «tárház-nézni» Avdotját (az öreg özvegyet, ki minden áron megint férjhez akar menni, s így végre kénytelen egy özvegy emberrel, Jánossal megelégedni) s ennek leányát Eufemiát, a kinek férje János Mihály-fia.

ISMERTETÉSEK ÉS BIRÁLATOK.

Lieder der Lappen, gesammelt von O. D o n n e r. Helsingfors 1876.
164 lap.

Az 1874 év nyarán Donner, finn nyelvész, meglátogatta a Sorsele-ben (Svédország északi részén) élő nyolczvan éves Fjellner András vak lelképásztort, hogy tőle lapp dalokat gyűjtsön. Látogatásának szép eredménye lett. A lappok világtalan Homérja két nagyobb s két kisebb terjedelmű, a mythikus korszakba visszanyúló epikus költeményt s több dalt mondott neki tollba. Ezek képezik a jelen gyűjtemény fő díszét, melyhez még Scheffer, Gottlund, Laestadius, Grönlund, Castrén és Fellman följegyzései és közlései járúlnak.

Donner gyűjteménye két szempontból is becses: az irodalomtörténet és a nyelvészet szempontjából. Mind a kettő egyaránt kiszedheti belőle a magáét. Amazt érdekelni fogja a kezdetleges műveltség fokán álló népnek elbeszélő és lantos költeményeiben nyilatkozó gondolkodása módja és újra megerősítve találja azon tapasztalatát, hogy a népköltés alapján mindenütt ugyanazon forrásból merít; emennek érdeklődését pedig az itt található nyelvnek a többi nyelvjárástól eltérő alakja fogja felkölteni.

Donner e dalok közlésénél nem annyira a nyelvészeket, mint a nagy közönséget tartotta szem előtt, melynek eddig a lappok költéséről csekély vagy épen semmi tudomása se volt. Erre vall az is, hogy hatvan lapnyi bevezetésében csak irodalom-történeti szempontból fontos dolgokra terjeszkedik ki; hogy ott csak az eddig közzétett lapp dalokról, a lapp népköltés fajairól, a költemények versmértékéről és régiségéről szól, nyelvészeti fontosságukról azonban egy szóval sem emlékezik meg. A nyelvész, a kit első sorban maga a nyelv érdekel, ezt természetesen csak sajnálhatja. Pedig Donnernek ennyi vesződése után nem lehet volna

nehéz a nyelvészeket is kielégíteni. Csak egy kis szótárt kellett volna a gyűjteményhez csatolnia, melyben az előforduló szók mind megvolnának, és akkor a nyelvészeknek se volna miért panaszkodniok. A fordítás, bár mennyire szószerinti is, a szótárt nem pótolhatja.

Evvel az utóbbi megjegyzéssel nem akarom azonban sem Donnernek érdemét, sem a gyűjtemény becsét kisebbíteni. Becses ez így is, mert Budenznek az 1874-ben Budapesten járt malái lappoktól gyűjtött szövegein kívül, ez az egyedüli gyűjtemény, mely a svéd-lapp élő kiejtést híven visszatükrözi; másik főérdeme pedig az, hogy nem fordított, hanem eredeti szöveget nyújt. Az eddig közlött svéd-lapp szövegek ugyanis mind fordított káték, imádságos könyvek, zsoltárok (és egyéb szentírásbeliek) voltak, melyek svéd helyesírással leírva, nem tüntették föl eléggé pontosan a kiejtést (jelesen nem a magánhangzók hosszúságát, rövidségét); aztán meg a mondatfűzés, a szórend is igen gyakran azé a nyelvészé volt, a melyből, nem pedig azé, a melyre fordítottak.

A Nyelvtud. Közleményekben e gyűjtemény nyelvi sajátságainak kiemelése volna tulajdonképen csak helyén, de azért nem lesz fölösleges, ha addig is, míg az egészzet más helyen irodalmi szempontból bővebben ismertethetem, itt legalább az epikus költemények tartalmát elmondom. Svéd-lapp nyelvjárásban írt epikus költemény négy van benne: 1. *Päiven pärne'* (a nap fiai); 2. *Piššan Paššan pardne* (Pišša Pašša fia); 3. *Päive neita* (naphajadon); 4. *Kassa müödda* (vastag bundás).

Az elsőben a Kalla fiú hall egy országról az éjszakcsillag mögött, hol még a kö is aranyból, ezüstből van; hajóra ül és három év múlva elér az óriás lakta partra. A *jehtan* (óriás) leánya ott ruhát mos, és mindjárt megszereti a nap fiát. Az öreg *jehtan*, miután előbb birokra ment a nap fiával, neki adja a leányát. Hajóra ülnek és gyorsan elvitorláznak sok arannyal, ezüsttel megpakodva. Az óriás leánya azonkívül varázskulcsot, s három ládat, kéket, pirosat és fehéret visz magával, továbbá három csomót. Haza jönnek a *jehtan* fiai a halászatról, nem találják otthon testvérüket és üzőbe veszik a nap fia hajóját. Az óriás leánya föloldja a három csomót és mindannyiszor hatalmas zivatar támad, mely a testvéreket visszatartja, őket pedig előre hajtja. Végre megmenekednek és tőlük származnak a nap fiai a Kalla fiak.

A Pišša-Pašša fia nem ily gazdag meséjű. Pišša napkeleti fejedelem elveszi Passát, az éjszaki falvak fejének a leányát; de jön a stálu (óriás), megöli Piššát, elveszi kincsét, magával viszi nyáját. Teherben maradt özvegye a nyájnak egy kis részével elmenekül és fiat szül. Midőn ez megnő, kényszeríti az anyját, a ki fia életéért aggódik, hogy mondja meg neki, ki volt az atyja és hová lett. Midőn megtudja, elmegy, kihívja az óriást párbajra és legyőzi, aztán újra elfoglalja atyja kincseit. A párbaj elbeszélése tölti be a költemény legnagyobb részét.

A *Päive neita*-ban egy lusta ember meglátja egy szirten a nap leányát ülni. Csendesesen oda lopózik és átkarolja. A naphajadon hatalmába adja magát és azt mondja neki, hogy csak menjen utána és hajtsa a nyáját, de akármit hall, ne nézzen hátra. Az ember azonban kétszer is hátranéz és a rényájnak először a felét, aztán a derekát vesztí el. Kunyhót építenek és a naphajadon figyelmezteti, hogy jól befődjön mindent. Egy hasadék maradt, azon reggel besütött a nap, erre eltűnt a naphajadon, a nyájnak megmaradt része pedig kővé vált.

A negyedik költeményben gyermekek játszanak, melyeket a *stálu* meg akar enni és csapdát állít föl, hogy megfogja őket. Az öreg lapp ember észreveszi a szándokát, ráveszi vastag bundáját és belefekszik a medvefogóba. A stálu medvének hiszi, haza viszi és fölteszi a füstre; azt hiszi, hogy meghalt. Egyszerre csak észreveszi az óriás, hogy elevenedik és beküldi az egyik fiát a bárdért, de a lapp ember agyonüti; beküldi a másikat, azt is megöli, végre magát az öreg stálut is. Az óriás vak felesége hazajön, összeszedi férje és gyermekei húsát, megfőzi és megeszi, mert azt hiszi, másnak a húsa. A lapp ember az ajtó sarkában fölfedezi az asszony szemét és megsüti. Így pusztúl el a stálu család.

Valamint irodalmi, úgy nyelvészeti szempontból is e négy epikus költemény a legfontosabb a gyűjteményben, mert svéd-lapp nyelven van közölve, tehát azon a nyelvjáráson, melyből eddig nagyon kevés eredeti közleményünk volt. Ugyanezt a dialectust találjuk még a 7. 8. 9. 10—15. 17—23. számú költeményekben is, de ezek sem terjedelemre, sem hangtani, sem alaktani sajátosságokra nézve nem mérkőzhetnek az előbbiekkal. A 17—21. sz. dalok kiejtés szerint sincsenek leírva, a 10—16 számúak pedig egy ötven éves kézirat nyomán sok érthetetlen szóval és kifejezéssel vannak

mai kiejtés szerint közölve. Castrén szövege (24. szám) hangtani-
lag inkább a svéd-, nyelvtani alakjaira nézve pedig a finnmarki
lappot tünteti föl. Az 5 b). 16. 25—31. számú költemények szin-
tén finnmarki lapp nyelven, még pedig ucjoki dialectusban van-
nak közölve.

A svéd-lapp nyelvjárás leginkább abban különbözik a finn-
markitól, hogy szó elején a keményebb hangokat szezeti (*g* helyett
k, *d* h. *t* stb.), nem ismer mássalhangzóerősbulést és gyöngülést
olyan értelemben mint a finnmarki, nyelvtani alakjai pedig sok
tekintetben teljesebbek; például a névragozásban a genitivus-,
accusativus- és inessivusra külön ragja van, míg amott hiányzik. —
Donner szövegei nemcsak a lpF., hanem az eddig közlött lpS.
szövegektől is különböznek. E különbségek hang- és alaktaniak
s Lindahl szavaival és paradigmáival összehasonlítva a következő
főbb eltéréseket találjuk: I. A hangtanban majdnem általános,
hogy a szóközépi *d*, *dd* keményebb *ð*, *ðð*-ra, a *t* pedig gyakran
lágabb *d*, *ð*-ra változik, pl. *tauða*, L. *teudo*: mas, sexus masculi-
nus; *edne*, L. *edne*: mater, *tudno*, L. *tudno*: dolium, tonna || *šað-
ðet*, L. *šaddet*: fieri, *täððet*, L. *täddet*: deprimere; *maððer*, L.
madder: ortus, stirps || *velledet*, L. *velletet*: recubare; *stuorudet*,
L. *stuoretet*: majorem reddere; *keðkam*, L. *kätkem*: bölcső; a ket-
tős *tt*, *kk*, *pp*, *čč* rendszeren *ht*, *hk*, *hp*, *hč*-vel váltakozik, pl. *rohtu* L.
rottu | *patertahtet*, L. *patertattet*: subducere | *čalmetahtet*, L. *čalme-
tattet*: occoecare | *kahpahahtet*, L. *kappet*: salire | *cahke*, L. *cakke*:
caput hominis aut bestiae | *kahčatet*, L. *kaččetet* leeíteni. Lindahl
magánhangzóit is nagyon elváltozott alakban találjuk meg néha
Donner szövegeiben, itt azonban, a többit mellözve, csak azt az
egyet említjük meg, hogy a szóvégi *o* mindig mélyeb *u*-ra változik,
pl. *poddus*, L. *poddos*: dispersus, *pāru*, L. *paro*: unda, *mānu*, L.
mano: hold, *stālu*, L. *stālo*: óriás.

II. E hangtani sajátságoknál sokkal fontosabb a ragozás
egyes alakjainak eltérése. Nem szándékom itt mind felsorolni, csak
a föltünőbbeket jegyzem egyelőre ide; ugysis bővebben fogom őket
tárgyalni most készülö svéd-lapp nyelvtanomban. Az eddig közlött
svéd-lapp textusok az egyes-számi accusativusnak csak egy alakját
ismerik, a *b*-t. Donner szövegeiben megtaláljuk ennek eredetibb
m alakját, és ez *m*-nek *n* és *v* változatát is. D. megjegyzése szerint
a *b* a herjedali, az *m* a többi déli, az *n* pedig az éjszakibb svéd

lappságban használatos. — A birtokos ragozásnál a teljesebb alakot tüntetik föl: *ahčasamma*: atyámnak P. 50, *allasamma* magamnak P. 51., *eðnasam* anyámnak, anyámhoz P. 81., *ahčasasam puorrasasam* atyámnak a jónak P. 78. (v. ö. Lindahl egy sz. allativus: *aččasan*); *velljaiðamma* testvéreimnek P. 52. (v. ö. Lind. plur. all. *aččitan*). — Különösen figyelemre méltó a birtokos-ragozásban a dualis, melyet Lindahl nem ismer. Donnernál is csak pár példában találjuk és pedig csak egy esetben, az accusativusban. Ilyen dualis 1. személye van ezekben: *varrastēmen* vérünket (tkp. kettőnk vérét) P. 74., *vaimuiðēmen* kettőnk szíveit P. 75., *vaiðeiðēmen* kettőnk bajait P. 76., *vúoluiðēmen* kettőnk v. egymás örömeit. A dual. második személyre nem találunk példát, a 3. sz. acc.-a megvan azonban ebben a szóban: *mālidaskan* a kettő vérét P. 104. — Az igeragozásnál először is föltűnő a praesens első személyében az ered. *m, b* helyett, pl. *ohtsom* keresek P. 60., *sarnum* mondok P. 79.; továbbá az egy. sz. 3. személyében a hosszú végvocalis, mint *luotā* elereszt P. 21., *pessā* mos P. 41. Ilyen hosszú véghangzót találunk a praet. egy. 3. személyében is, pl. *maštī* kevert P. 57., *rohtī* megfogta P. 98., *koddī* megölte Pp. 44. — A praes. dual. 3. sz. teljesebb mint Lindahlnál: *mozuban* ketten fölforgatnak K. 37., *jorruhtūban*: ketten kitépnek K. 38. (v. ö. Lind. *soi eceba*). Különös imperativus alakok: *maštāðēmen* keverjük ketten P. 74 (dual. 1. sz. — v. ö. L. *econ*), *koččubēte* hívjátok Pp. 70., *vazzebet* menjetek Pp. 61., *jüttebet* mondjátok Pp. 61., *ceggebet* erigite Pp. 82. (Lind. csak ilyen alakokat ismer *ecot, ecet*)¹⁾

Mint e rövid bemutatásból is láthatjuk, Donner gyűjteménye nyelvészeti szempontból is rendkívül becses; nemcsak az teszi fontossá, hogy újabb eredeti szövegeket kaptunk benne, hanem hogy e szövegekben olyan alakokra is akadtunk, melyek részint egészen újak, részint teljesebbek a Lindahléinál és nem egy nyelvi jelenségnek megvilágítására szolgálhatnak.

HALÁSZ IGNÁCZ.

¹⁾ P. = *Päiven pärné*; Pp. = *Pišsan Paššan pardne*; K. = *Kassa muõdda*. A versek kezdő betűi mellett levő számok a verssorokat jelentik.

Studien zur vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen sprachen — von Nikolai Anderson. Dorpat 1879. — 320 l., 8-ad r.

E munkának czíme nagy vészt hirdet az altaji összehasonlító nyelvtudománynak. Ugyancsak szétrombolással vagy tetemes megcsonkítással fenyegeti az által, hogy az altaji nyelvcsaládból egyik csoportot kiszakítván, azt egy másik nyelvcsaládhoz törekszik szorosabban hozzákötöni: t. i. az ugor (szerinte ugro finn) nyelveket az indogermán nyelvek családjához. S a fennírt munka korántsem valamely vakmerő kísérlet, mely csupa tájékoztatlan-ságból eredve, egy-két nyomon elindulva a nyelvrokonítás első ajánlkozó lehetőségének neki megy s merész képzelettel és önalkotta furfangos módszerrel kerítvén és fűzvéen össze az adatokat, a bizonyításnak erőszakosan kivívott sikerével meg akar lepni. Szerzője nagy tudományos készüllettel fog hozzá; jól ismeri az ugor nyelveket, a mennyire ezek ismerete csak hozzáférhető volt neki — s másrészt talán még jobban az indogermán nyelveket, valamint a mindkét rendbeliekre vonatkozó nyelvészeti szakirodalmat (a legújabb magyar munkákat sem véve ki); kutatatása mind két részén gondos és lelkiismeretes; egyes részletek megítélésében általában tartózkodó, sőt némelykor talán túlságosan scrupulosus is. Ilyen munka teljesen megérdemli, hogy komolyan foglalkozzunk vele, — s ha mégsem fogadhatjuk el az általa kihozott végeredményt, a melyet bizonyításai czélul vetnek, kell hogy általában jól tájékozott kutatásában és gondos bizonyító eljárásában mégis tévedések és hibák lappangjanak, a melyek fölfödözése ránk nézve csak tanulságos lehet.

Mindenek előtt meg kell jegyezni, hogy Anderson korántsem vonja kétségbe az ugor nyelveknek szorosabb egymáshoz tartozását vagyis hajdani egységét, s másrészt az indogermán nyelvek külön voltát s egyazon alapnyelvből való eredését. E tekintetben nagyon különbözik pl. Fogarasinktól, ki az egy magyar nyelvet alkalmilag indogermán nyelvekkel hasonlította össze, de meg altaji nyelvekkel s köztük akár ugor nyelvekkel is, mintha nyelvcsaládok és családbeli csoportok közt semmi válaszfalak nem léteznének. Szerzőnk csak arra a nézetre jutott, hogy a mindkét félbeli nyelvek hajdani egységei (ugor és indogerman alapnyelvek) még

régibbkori egységben találkoznak össze vagyis egyazon ős-alapnyelvnek (ugor+indogermán) ágainak tekintendők. Hogy e nézetnek tüzetes bizonyítására vállalkozott, föltételezi, hogy előbb bizonyos nyomok alapján az ugor-indogermán ősrokonság lehetőségét illetőleg biztató hitet szerzett magának. Könyve értesít is arról, hogy miket nézett ő ily biztató nyomoknak, s ezeket, minthogy egyszersmind egész nézetének alapjai is, immár szorosabban meg kell vizsgálnunk, vajjon csakugyan eléggé nyomósak is.

Ugor-indogermán ősrokonságot már Anderson előtt is sejtettek egyes tudósok, bizonyos szókinszbeli egyezéseknél fogva, melyeket egyes ugor (kivált a finn és lapp) nyelvek és indogermán nyelvek (különösen a germán és a letto-szláv nyelvek) közt találtak. Habár ezeknek nagy részük világosan kölcsönvételeből erednek mutatkozott, mégis akadtak olyanok is, melyekre nézve a közösségnek e magyarázata nem látszott elfogadhatónak, nem tekintve hogy egyes esetekben a kölcsönvételek szoros bizonyítása sem ajánkozott egykönnyen. Effélék alapján kifejeztek egy lehető finn-indogermán rokonságra nézve fölmerülő sejtelmeket, pl. Grimm Jakab (*Geschichte der deutschen sprache*-ban és másutt) és Diefenbach L. (*Gotisches wörterbuch és Origines Europaeae*) — de mégis nagyon kétkedőleg és tétovázólag, a mint nem is lehetett máskép, minthogy az ugor nyelvek akkori ismerete mellett, nem is volt módjukban, a dolog tüzetes vizsgálatába bele ereszkedni. De követték őket újabbak is, részint egyes finn (ugor)-indogermán egyezések alkalmi fölhozásával (Lönnrot: finn szótárában, Donner: *Vergl. wörterbuch der finnisch-ugrischen sprachen*), részint egyenes állítással (*Europaeus*, ki főleg a számnévek elemzésére építi a finn-ugor+indogermán rokonság fölvetését). Anderson tehát csak fölvette a már megpendített kérdést, s első vállalkozott reá, hogy vele tüzetesen foglalkozzék, a mit elődei csak úgy odavetőleg vagy tétovázó sejtellemmel érintettek, — kivéve az egy *Europaeust*, a ki a kérdéses rokonságot erősen állítja, de egyszersmind bizonyításában oly egyoldalú s e mellett rokonságok fölvetelével oly túlsapangó,¹⁾ hogy állítása e kérdésben nem igen

¹⁾ Nem régen újra kiadta számnév-hasonlító táblázatait, e cím alatt: «Die Stammverwandtschaft der meisten Sprachen der alten und australischen Welt. Bewiesen von D. E. D. Europaeus.» St.-Petersburg.

számba jöhetett. De ha átvette is tőlük a kérdést, Anderson, úgy hiszem, mégsem vezéreltette magát csupán csak elődeinek tekintélye által, midőn ugyancsak az ugrofinn + indogermán ősrökönségről való előleges hitet magáévá tette; hiszen maga is észreveszi Europaeus egyoldalúságát és hamarkodását (13. l.), s másrészt elismeri Thomsen-nek a finn (és lapp) + germán szóegyezéseket illető kutatásainak eredményét, a mely pedig az, hogy ez egyezések általán véve nem rokonságból, hanem kölcsönvételtől erednek (16. l.); hasonlóképen elismeri a magyar-szláv egyezéseknek kölcsönvételtől eredését, a mint ezt Miklosich mutatta ki (16. l.).

Ezek szerint úgy látszik, hogy A. főleg egyes ugrofinn + indogermán egyezésekből indult ki, melyek sehogysem látszanak kölcsönvételtnek, a milyeneket maga Thomsen, munkája («Einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen») előszavában hoz föl néhányat «als beispiele von wortübereinstimmungen, die vielleicht auf eine stammverwandschaft mit den indogermanischen sprachen hinweisen könnten», pl. finn *küle-*, cser. *kol-*, zürj. *kil-*, m. *hall-* (stb.) és indog. *kru-*, audire (lat. *cluo*, gör. *κλώω*) | finn *nimi* (lapp *nabma*, *namma*), vog. *näm*, osztj. *nem* stb. és szkr. *nāman* (ószláv *imę*, e h. *nimę*) «nomen» | finn *vesi* (tő *ved-*), mord. *ved* stb. és az indog. *vad-* v. *ud-* gyökszó származékai (szkr. *udan*, szláv *voda* stb.) | finn *mesi* (tő *med-*), mord. *med* és szkr. *madhu* (gör. *μέδου*, szláv *medъ*) stb. S ehhez hasonló még többet találhatott, pl. finn *pöle* fél, oldal és szláv. *polъ* *latus*, *ripa*, *dimidium* (*polovina* *dimidia pars*) (And. 183.) | m. *szer* *ordo*, *series*, oszt. vog. *sér* *ordnung*, *regel*, *art*, finn *sarja* *series*, *ordo*: lat. *series* (*sero* *reihen*, *fügen*, *sertum* *kranz*; gör. *εἶρω* *reihen*) (And. 192).

De nagyobb súlyt, mintsem effélékre, fektet Anderson arra, hogy az ugrofinn és indogermán *n é v m á s*-töket lényegesen egyezőknek találja; ezt pedig rendkívül fontosnak tartja a rokonság megállapítására, tekintve hogy e szók (a «form- v. deute-wurzeln») a nyelvalkotás legrégebb korából valók s egyszersmind a nyelvvalakok képzésére főfőképen szolgáltatják az anyagot; a mihez hozzájárul, a mit Pott emelt ki, hogy tartalmi ürességüknél fogva, úgy mint a pusztá grammatikai alakok, igen maradandók s másrészt nem alkalmasak a kölcsönvételre (And. 28). Anderson ezért bemutatja először az ugor (ugrofinn) *s z e m é l y - n é v m á s o k a t* és személyragokat (29—32. l.), s kivonja belőlük az alaptő-alakokat:

1. szem. *ma-na* («vagy talán már magashangú *menä*, *minü*»); 2. szem. *ta-na* («vagy talán helyesebben *tuna*, a miből aztán *tüna*, *tinä* lett»); 3. szem. *sa-na*, *san* («vagy lehet hogy *savan*, *sava'* — az ugor [azaz vog.-oszt. és magy.] *sava* alapalak szerint»). Ezeknek megfelelnek az indog. 1. *ma* (a nominativuson kívül, casusokban; némely nyelvben *n*-végű tö: pl. zend. *mana*, lit. *manęs*, ószl. *mene* gen.-alak); 2. *tva* (nom. *tvam* e h. *tuam*, v. ö. dór *τὸν*); 3. *sva* (*sava*). — Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy Anderson az ugor-finn személynévmásokat úgyszólván indogermán szemüvegen keresztül nézte, s alapalakjait nem határozta meg egészen elfogulatlanul. Nyilván csak az eleve fölvetett finn-indog. ősrokonosság kedvéért veszi föl, hogy *tana* «helyesebben *tuna*», a mi jobban illik az indog. *tva*, *tu* (*tvam*, *tuam*)-hoz; pedig szintoly joggal volna a *mana* is «helyesebben *muna*» (v. ö. lapp 1. *mon*, 2. *ton* v. *mun*, *tün* | mord. *mon*, *ton*; cser. *meń*, *teń* v. *miń*, *tiń*, v. *möh*, *töh*; finn *minä*, *sinä* e h. *tinä*, v. *minu-*, *sinu-*; votj. *mon*, *ton*; zürj. *me*, *te*), a mely *muna* meg kevésbé jól illenék az indog. alakokhoz. De ha minden praecoccupatio (azaz további rokonítás czélzata) nélkül keressük az ugor személynévmások alapalakjait, nem is azt találjuk hogy (úgy mint az indogermán alakok) mélyhangú vocalissal veendő föl (pl. *a*-val: *mana*, *sava*), hanem magashangúval pl. 1. 2. *me*, *te* (*m₃*, *t₃*), illetőleg *mene*, *tene* (*m₃n₃*, *t₃n₃*) (döntő e tekintetben a jobban conservált vocalisatióval bíró finn, cseremis, magyar nyelvek egyezése; a mord. *mon*, *ton*-nak is fölmerül még az eredeti magashangúsága a *mońden*, *tońdet* ablativus-alakban, mely különben *mondin*, *tondıt* v. *mondon*, *tondot*-nak hangzanék; sőt részben mutat még a vog.-oszt. is magashangú alakot: osztlirt. *ma*: dat. *menem* | vogB. oszt. *näń*, *veń* «tu»). Szintígy a 3. szem. névmástöt is (a vogB. *tüu*, osztlirt. *teu*, magy. *öv-*, finn *häne* szerint) magashangúnak kell fölvennünk (tehát nem *sava*-nak, hanem *seve*-nek, illetőleg nem *sana*-nak, hanem *sene*-nek). De meg nem is *s*-vel vehető föl ennek eredeti alakja, hanem *t*-vel (vagy akár *d*-vel, mindenesetre dentalis explosívával) a vog. oszt. *tüu*, *teu* szerint. Anderson a jobban indogermán-féle *s*-es alakot csak arra alapítja, hogy a vogul-osztjáknak a korántsem természetes *s*: *t* (spirans: explosiva)-féle hangváltozást tulajdonítja, azt vélvén, hogy a finnben egy olyan kezdő *s*-ből, mely előbb *t* volt, alig vált volna *h* (szerinte tehát pl. a vog. oszt. *tengere* «egér» csak az eredetibb

senger-ből lett, a melyből egyszersmind a *f. hiire* indúlt ki). Erre csak azt kell mondanunk, hogy de bizony nem tudjuk s Anderson sem tudhatja, hogy mennyi idő kellett a finn nyelvnek, hogy egy *s*-et *h*-vá változtasson, s mennyi kellett egy eredeti *t*-nek *s*-be való átmenetelére. De tudjuk, hogy a finn nyelv akár idegen (tehát nem ősidők óta bírt) szóban a sziszegőt *h*-vá változtatta (*hambasa fog* = lit. *žambas*, *hanhe lúd* = lit. *žansi-s*), pedig itt az idegen nyelv sziszegője tudvalevőleg explosivából vált (*q*); tudjuk, hogy a finnben néha még megvan az *s*-es alak a későbbi *h*-s alak mellett (pl. *saara* : *haara*); tudjuk, hogy a magyar nyelv ilyen *s* : *h*-s szónak kezdőconsonansát még tovább gyengítette (azaz egészen elejtette: *egere* = *hiire*), a miben szintoly fokú hangváltozás mutatkozik mint eredeti *t* : *s* : *h*-ban, habár az *s*-t is vennők alaphangzónak (*s* : *h* : '). Tehát nincs semmi ok, hogy a finn nyelvben jelenleg található kezdő *h*-t ne vihessük *s*-en át ered. *t*-re vissza, s hogy a hangfejlődés közönséges menetével ellenkezőleg a vog.-oszt. *t* explosivát eredetibb *s* spiránsból válnak tekintsük.

Ezek szerint az ugor és indogermán személynévmasok hasonlóságából voltaképen csak annyi áll, hogy az 1. és 2. személyi tők jellemző alaphangzói *m* és *t*; a 3. szem. névmástői ellenben nem egyeznek valami különösen (indog. *sva* — ugor *teve*; mert *arra* hogy meg az indog. *sva* ered. *tva*-ból vált volna, semmi indiciumunk nincsen). De a hasonlóság mellett egy lényeges eltérést is kell számba vennünk: az indog. *ma*, *tva* csak az egyes-számra szól, s a többes-számra jobbadán más tők kerülnek elé (pl. a szkritban nom. 1. *vajam*, 2. *jujam* vagy 1. *asmē*, 2. *jušmē*; acc. 1. *nas*, 2. *vas*); az ugor nyelvekben csak az egyes-szám alaptői szerepelnek a többes-számban is (pl. finn. *minä*, *sinä*, *hän*: több. *me*, *te*, *he*).

A többi (mutató, kérdő és relativ) névmástökre nézve szerzőnk még jobban föltűnő egyezést talál az ugorfinn és indogermán alakok közt. Az egyes nyelvekbeli adatok szerint, az ugor mutató névmástők ilyen alapalakjait vette föl: 1. *ta* vagy már magashangú *tä*; 2. *to* (v. *tuo*, *tō*), 3. *sa* vagy *sä* (s mellette *sija*, a mi alkalmasint *sa-ja* h. való); 4. *na*. Ezek mellett bővített (erweitert) töket is sorol föl: *tata* v. *tada*, *taka*, *taja*, *tama*, *tana* (*tätä* stb.); *tota*, *toma*, *tona* stb. — Hasonló indogermán mutató tők: 1. *ta* (és *sa*; pl. szkrit *sa*, *sā*, neutr. *tad*; gör. *το*-, szláv *tŭ*, *ta*, *to*, stb.; bő-

vítve: szláv *totü*; *takü* «talis»); 2. *sja* (szkr. *sja-s*, *sjā*, neutr. *tjad*; ófnémet *siu*, több. *siē*, *siō* «sie»); 3. *na* (csak összetételben, s egyes adverbiumban: szk. *nu*, *nū* «most», lat. *nunc* meg *nam*, *nae*). — Kifogásunk lehet megint némely ugor «alapalak» hamaros megállapítása ellen: mélyhangú *ta* nem is vehető föl, hanemha az indogermán hasonlóság kedvéért; szintígy nem *sa*, hanem csak *sä*; ugor *sija* valamint *taja* csak a zürjén *sija*, *taja* után van fölvéve (pedig nagyon is kétes, hogy eredeti-e az ezekbeli *j*; a zürjén hangviszonyok szerint akár régibb *d*-ből válhatott az). — Kellő alap nélkül tulajdonít A. (40. l.) az ugor alapnyelvnek *e* (illetőleg *a* v. *ai*) előképzős töket is (pl. *ata* v. *aita*), melyek szépen illenének a szkr. *ā-sa* (*ai-sa*), *ē-tad* (*ai-tad*)-félékhez. Nem szolgálhat ily fölvétel alapjául a mordvin nyelvnek némely alakja, mely töismétléssel és a kezdő consonans elejtésével keletkezett: mordE *ete* = mordM. *tetü*, meg többes-szám E. *ene* = M. *nenä* (lásd: Mordvin nyelvtan, Ny. Közl. XIII. 56. l., v. ö. 39. l. M. *esa* = E. *sese*, stb.). Még kevésbé vehetők ilyen előképzés bizonyítékainak a m. *ez*, *oz* mutató tök, melyeket A. ugyan helyesen *ed*, *od*-ból valóknak tart (38. l.), de továbbá úgy magyaráz, hogy fölvehető *et*, *ot* alakok hangátvetéssel *te*, *to*-ból keletkeztek. Utalhatok NyK. VI, 34. közlött fejtegetéseimre, hogy az *ez*, *oz*-beli *z* (*d*-ből vált) képzőelem, s az elejéről kopott el a mutató *t* (*ez* e h. *tez*); v. ö. *mi* mellett *mez* (Ug. Szótár 623. l.).

A kérdő (és relativ) névmástök közül Anderson az ugor *ku* (v. *ko*)-t meg a *ki* (v. *ke*)-t találja egyezőnek az indog. *ka* (és *ku*) meg *ki* tövel. Ez utóbbit magashangúnak nevezi, nem vévén tekintetbe, hogy az indogermán vocalis rendszernek nincs meg a mély és magashangúság dualismusa, s hogy a *ki* csak gyengült változata a *ka*-nak («schwächere gestalt des interrogativ-stammes» Curtius, G. Etym.⁴ 481.). Egyébiránt maga A. megjegyzi, hogy az ugor *mi* kérdő töhez az indogermánságban semmi hasonló nem található (43 l.). Annál föltünőbbnek látszik neki a csak néhány ugor nyelvben (finn, lapp, cseremisiz) előforduló *jo* (*ju*) relativ tönek egyezése az indog. *ja*-val. De itt meg elkerülte azt a kérdést, vajjon ez a *jo* valóban az ugor alapnyelvnek is tulajdonítható-e? Hiszen *jo* mellett van *e* is a finnben (észt. *emb-kumb* = *jompi-kumpi*, finn *ell'ei* és *joll'ei*), s e szerint a *jo* csak a *ko* (*ku*)-nak,

valamint *e* (**je*) a *ke* tőnek aránylag későn keletkezett változataül tűnik föl.

Mindezekből látható, hogy egyrészt az ugor s másrészt az indogermán mutató és kérdő tők egyezése lényegben arra szorítkozik, hogy főleg dentalis és gutturalis explosivák a jellemző alaphangzók (kivéve a nem hasonlítható ugor *mi-t*).

De vajjon lehet-e a névmástők ennyi egyezését a nyelvrokonság kiváló bizonyítékának tekinteni? Véleményünk szerint, a névmásoknak az az ajánlásuk, hogy a legrégebb nyelvalkotáshoz tartoznak, nem ér valami sokat; bajos is lesz a «legrégebbiségüket» bizonyítani, sőt csakis «névmásokból» álló nyelvet aligha fogja valaki igazi nyelvnek tartani. Semmi esetre sem juthat nekik nyelvrokonság bizonyítására nézve nagyobb fontosság, mint a többi szókinés egyezésének; sőt bátran azt mondjuk, hogy az utóbbinál kevesebbet nyomnak, épen azon eldicsért nagy jelentésbeli tartalmatlanságuk vagy ürességüknél fogva («ihrer stofflich grossen inhalts-leere wegen» Pott), mely látnivalólag az ő egyezéseket kevésbé jelentőssé teszi, mert jobbra csak egyoldalú, az alaki oldalra szorítókozó. — E mellett számba kell vennünk, hogy névmástők rendszeren egytagú, egyetlenegy jellemző consonanssal való szócskák (ilyenek jelesen az ugor még az indogermán névmástők is) s tekintve, milyen kevés a lényegesen különböző nyelvhangok száma s milyen nagy az átmenetek tapasztalható lehetősége, csakugyan meg kell engednünk, sőt eleve is bizonyosnak tartanunk, hogy nem rokon nyelvek névmástői is csupa vakesetbeli találkozásnál fogva nyertek egyező alakot. Meg kell erről győződnünk, ha egymástól semmi fölismerhető kapcsolatban nem álló nyelvekben csakugyan találunk is ily egyezéseket. A személynévmásokat illetőleg utaltam már ily találkozásokra a Podhorszky «magyar-sinai nyelvhasználtása» ellen írt értekezésemben¹⁾; most

¹⁾ Nyelvt. Értek. VII, 2. sz., 9. l.: Sinai *jen* = m. *én*-féle hasonlatok, afrikai nyelvekben: D i n k a nyelvben *jēn*, *an* («én») | Bari: *nan* én (meg: *do*, *ta* «te, ti») | Volof: *man* «én» | Bullom: *jañ* én | Ewe: *nje* én | Odsi és Akra: *n*, *m* én (plur. *muku* mi) | Hausa: *na*, *ni* én (*mū* mi) | Káfír: *mina* én, *tina* mi (suff. *mi*, *ti*). — Kivált megjegyzendők a J u k a g i r nyelv szem. névmásai: 1. *mot*, 2. *tät*, 3. *tudol* (plur. *mīt*, *tīt*).

hadd szolgáljak még más, a többi névmásokat illető példákkal: Kanuri nyelvben (Afrika) *áte*, *áni* «közelre mutató»; *atete* ez, *aníte* ezek; *tū* «távolra mutató» (sing.), *tāni* (plur.) | v. ö. kivált az ugor mutatókat; — Jukagir nyelv (Szibéria): *tiñ* közelre, *tañ* távolra mutató; *kinak* «wer», *kanida* «wohin»; — Ainu: *tan* «dieser», *tap* dieses, *i* «jener», *se* «jenes» | v. ö. ugor és indog. nyelveket; — Maori: *tenei* dieser (plur. *enei*); *tena* jener; *tera* jener (plur. *era*). — Aleut nyelv: *kin* «wer» | v. ö. finn *ken*; — Bongo (Afrika): *aná* dieser, *honá* diese; *jeki* wer, *kah* wenn | v. ö. indog. és ugor nyelveket; pl. magy. *ki*, és *ha* «wenn». — Ezenkívül még egy körülményre kell figyelmeztetnem, mely a névmások rokonságbizonyító fontosságát nagyon csökkenti. Azt találjuk néha, hogy még elismert dialectusok is a legfontosabb névmásokban egyes eltéréseket mutatnak: a jakutban pl. nincs meg a közönséges tör. *ne* v. *ni* «mi», hanem *tuoj* «mi» (ez az egész többi törökségben ismeretlen); szintígy van egy különös jakut *kini*, *kin* «ő»; a csuvasban is van eltérőleg *kon* (n. *ku*) «ez» || tavgi-szamójedban: *amañ* dieser hier, *~amanie* dieser da — jurák-szamójed: *tuki*, és *tiki*, — jeniszeji sz.: *eke* v. *eko* meg *inō*

A mondottak szerint annyi bizonyos, hogy a csupa névmástők bizonyos egyezése korántsem vehető a nyelvrokonság egyik alapbizonyítékának; sőt azt látjuk, hogy ily egyezés értéke általában egészen másodrendű és jelentéktelen. Az egyezés csak a többi szókinsz egyezésével együtt vehető számba, sőt ez utóbbi szerint megítélendő (hogy vajjon valóban történeti-e vagy csupa esetleges találkozás). Fontosságot tulajdoníthatnánk csak a névmás-csoportok egész rendszerében vagy egymás mellett való szereplésükben mutatkozó bizonyos specialisabb egyezési momentumoknak; a milyen pl. az hogy a szkritban masc. fem. *sa*, *sā* mellett van a neutrum-alak *t*-vel *tad* s ugyanezt tükrözi a görög *ó* ἡ *τό*, vagy a gót *sa*, *sō*, *thata*¹⁾; vagy a milyen az, hogy az ugor nyelvekben két gutturalisos kérdő tő (*ko* és *ke*) mellett még egy labialisos magashangú tő (*me* v. *mi*) van.

Az indogermán nyelvudományban még uralkodik az a né-

¹⁾ Anderson (41.) a finn *tū*-nek partitivusában *tüdü* (észt *teda*) látja az indog. *tad* neutrum-alaknak mását; de ez csak alaki találkozás: a finn partitívus értéke, nagyrészt még mainap is, ablatívus-féle.

zet, hogy a névmástőknek nagy szerepük volt a szóképzésben és szóviszonyításban is. Ehhez képest Anderson is azt véli, hogy ha az ugor és indogermán névmástők annyira egyezők (a mint neki látszik), ily ugor + indogermán egyezésnek a grammatikai alakképzésre nézve is kell mutatkozni. Szerinte ez úgy is van; 54. l. ily állítással lép meg bennünket: «a szóképzésbeli hasonlóságra alább egy egész sor példát hozok föl, melynek számát könnyen tízszerezni lehetne; a mennyire ítélhetek — ist im ugrofinnischen die zahl derjenigen suffixe, welche nach form und bedeutung nicht mit den entsprechenden indogermanischen übereinzustimmen scheinen, im verhältniss zu den identischen eine ganz verschwindend geringe». — Tehát több egyezés volna, mint a mennyit csak kívánnunk kellene. De meg kell vallanom, hogy ez egyezést korántsem látom oly roppant nagynak, mint Anderson. Ő maga 5 képzőt hoz föl, s nem akarom szaván fogni, hogy ennek tízszeres számát mutassa ki. Csak azt jegyzem meg, hogy az «egyezni nem lát-szók» közt igen fontos szerepűek vannak: az ugarság részén pl. a causativ igeképző *-t*, a frequentativ *-l*, *-nd*, *-g*; a reflexiv *-r*, a denominativ *-d* (= magy. *-l*), a momentán (illetőleg intensív v. perfectív) *-m*, *-t*, *k* képzők; a nom. possessoris-féle *-ks* (finn. *-ise*, magy. *-ss*), a fokozó *-mb*, a diminutiv és sorszámnévképző *nd*; meg az indogermánság részén pl. a *-tar* nom. agentis, az *-ant*, *-nt* (participium activi), a nom. verb. *-as*, a fokozó *-jans* és *-tara*.

De lássuk a képzőegyezés legjelesebb eseteit, melyeket Anderson fölhozott. 1) Ugor *-ja* (finn. *-ja*, *jä*) nom. agentis-képző (*antaja*, *eläjü*) | v.ö. indog. *-ja* (pl. *fluv-io*, zend *kairja* «wirkend»: *kar-machen*, lit. *gaidja* hahn: *gid-singen* || megjegyzem, hogy jóformán nem is *-j*, hanem *-g* az eredeti ugor alak, a mi az indogermán egyezést valamennyivel csökkenti (mert itt nem tudjuk a *j*-nek ilyen eredetét); — 2) *-ma* [*-ma*, *mä*] nom. actionis v. acti (*antama*, *elämä*) | v.ö. indog. *-ma* (szkr. *êma* gang: *i-gehen*, gör. *φλογο-*: *φλεγ-*, *γνάμη*: *γνο-*, *fama*: *fa-ri*): — 3. *-mine* (finn. *-minen*) n. act., pl. *lukeminen* das lesen | v.ö. *-man* a gör. *-μεναι* infinitivusban || megjegyzendő, hogy *-mine* (f. *minen*) nem ugor, hanem specialis finn képző, melynek töje egyébiránt *-mise*; — 4) *-na*, a finnben bizonyos igéktől képez n. actionist (*kiljuna* ordítás: *kilju-*, *kohina* zúgás: *kohise-*); meg a zürj. votj. infinitivus *-nä* végű | v. ö. *-na* v. *-ana* végűek: szkr. *bharana* das tragen, *ἵδονή*

freude ; germán infinitivus : gót *bairan tragen* ; — 5. -*va* (finn. -*va*, *vä*) nom. agentis : *antava, elävü* | v.ö. -*va* (szkr. *rišva* schädigend, *takva* eilend ; lat. *continuo-, assiduo, perpetuo*, szláv *laskavü* schmeicheln : *laska-, chodivü* wandeln : *chodi-*). — Hozzá adhatunk még : ugor. -*d* (finn. -*da, dü*) n. verbale (*juoda-* das trinken : inf. *juodakse*) | v. ö. indog. -*ta* part. perf. passivi (szkr. *da-ta*, lat. *dato* ; — ugor -*sk* frequ. igeképző | v. ö. indog. -*sk* praesens-képző, pl. *ga-ska-* (= szkr. *gačcha-* : *ga-* ire.) — Kétségtelen, hogy van bizonyos terjedelmű és fokú egyezés ugor és indogermán képzők közt. De mégsem építhetünk erre nyelvrokonságot, ha az egyezés jelentőségét jobban vizsgáljuk. Először is ezek az egyező képzők mind igen rövid szórészek, rendszeren egyetlen egy jellemző nyelvhanggal s már ennél fogva is csupa esetleges találkozáson is alapulhat igen könnyen az alaki egyezés. Mit bizonyít pl. az -*m*-féle nom. verbale ugor + indog. rokonság mellett, ha pl. a törökben is ugyanez található (-*m, -ma, mü* ; -*mak, mäk*, pl. jakut *külüm* das lächeln *kül-*, osz. tör. *adım* lépés : *at-*) ; hasonlóképen szolgálhat a törökség -*j, -n, -t, -s*-féle nom. verbale-képzőkkel, s az ugor + indog. *v*-nek (melynek régibb ugor-alakja -*b*) ellenébe állíthatjuk a tör. -*b* nom. agentis és gerundiumot (praeteriti : *tat. barib-man* mentem). Másodszer meg számba veendő, hogy a képzők hajdani szóknak csonkult maradványai, s hogy ezek a szók az indogermán képzőkre nézve főleg névmások voltak, az az indogermánisták véleménye ugyan, de kivált a különböző funktiók fejlődésére nézve, be nem bizonyítható. De világos, hogy esetleg különböző szókból különböző csonkulás mellett ugyanazon alakú képző maradhatott meg ; hozzájárulhatott ily eredmény eléhozására a különböző hangváltozás is (pl. azt tudjuk, hogy ugor *v*- vagyis finn -*va, vä* eredetibb -*ba, bü* helyett való, de vajjon nem fejlődhetett-e az indog. -*va*, még az egységes indogermán alapnyelv ideje alatt, tessez -*ga*-ból?) S végre azt sem szabad felejtünk, hogy sok képzőnek igen tág, ingatag és határozatlan a funktiója, s hogy kivált az indogermán szóképzéstan a képzőfunktiók megállapításában gyakran nem elégít ki (ezt vallják a sok «többvítő» — stammerweiterungen-nek nevezett képzők). Látni való, hogy egyéb egyezés mellett is, a funktió részéről is vajmi könnyen csalódásba eshetünk.

Mindezekből következik, hogy a nyelvrokonság bizonyításában

a kezvés (vagy általában a grammatikai alak) egyes részleteinek egyezése nem lehet alapvető bizonyíték, oly kevéssé mint a névmások egyezése. A rokonításhoz kívánt nyelvényegyezés kimutatását mindenképen csak a tartalmas (fogalom-kifejező) szókincsen kell kezdeni; s ha e kutatásnak kielégítő eredménye mutatkozott, a grammatikai alakok (ide számítva a szóképzést is) egyezésének kimutathatósága és mennyire terjedése a rokonság távolságát vagy közelségét fogja eldönteni. Mert hiszen nagyon is képzelhető, hogy egyazon ősnyelvnek két vagy több sarjadéka csak az elválás után szerzette meg külön-külön grammatikai alakulását, vagy hogy erre nézve e nyelvek különböző eljárást követve egyszersmind egymástól eltérő morphologicus jellemet öltöttek.

Ámde hogy a szókincs-hasonlító kutatáshoz megint esetleges csalódások ellen a kellő vigyázattal és fölkészültséggel foghassunk hozzá, mindenek előtt arról kell megbizonyosodnunk, vajjon az illető összehasonlítandó nyelvek nem ellenkeznek-e egymással már a szóalkotás (azaz alapszó-alkotás) jellemző alapvonásaira nézve, melyek a nyelvhangoknak miképen való alkalmazására és kapcsolására s általában értékesítésére vonatkoznak. Mindezt röviden «szóalkotó eljárás»-nak nevezhetjük. Anderson hasonlító nyomozásának épen e részben gyenge az alapja, hogy az ugor és indogermán nyelvekre nézve nem keresett ily előleges megbizonyodást a szóalkotó eljárás azonossága iránt. Ő e nyelveknek csak morphologicus habitusát nézte (27. l.) s találta eléggé megegyezőnek, a mit, némi megszorítással, meg is engedünk; figyelmen kívül hagyta azonban a szóalkotó eljárást illető ily fontos eltéréseket, mint a milyen egyrészt az, hogy az indogermán alapnyelvben számos két mássalhangzós kezdetű szavak vannak, míg az ugor nyelvekben (úgy mint a többi altajiságban is) csak egy mássalhangzó lehet szókezdő; s másrészt az, hogy az ugor nyelvek vocalismusa (valamint a többi altajiságé is) alapjában két-osztályú (dualisticus) s így egészen más indoles-sel bír mint a három alaphangzóra reducálódó indogermán (*a, i, u*) vocalis-rendszer; a mely alapkülömbőség meg is látszik a további fejlődésen: amazon épült föl az ugor (illetőleg altaji) önhangzóilleszkedés (vocalharmonie), emezen támadt vocalis-erősbülés, mely egyszersmind a functio kitételét segíti. Lássuk mindjárt egy példán, milyen erős válaszfalat von pl. a szókezdetre vonatkozó szóalkotásbeli különbség a két nyelv-

sereg szókincese között, bár mennyire tűnjenek is föl hasonló részletek. Anderson a könyve végrészában egy ugor *kar-* «schneiden, hauen, etc.» igét fejteget, kiterjedt elágazásával, melynek részletes megfelelőit idézgeti az indogermánságból. E fejtegetések bírálataiba most nem bocsátkozhatunk bele; csak azt jegyezzük meg, hogy a fölvett ugor *kar-* (*ker, kir-* stb.) igének egyes indogermán nyelvekben megfelelő *kar-* (stb.) igét az indogermán nyelvészet kénytelen *skar*-féle eredeti alakra vezetni vissza, mely csak egyes, kivált az európai ágbeli nyelvekben *kar*-vá kopott (s maga A. is idéz a *skar* alakhoz csatlakozókat: 158. l. *σκάλλω*, lit. *skelti*, germ. *skilja*; 258. l. *scribo*, szláv *skreb-* stb.); az ugor nyelvészet a maga részén nem jut ily eredményre; az, akárhogy feszíti meg magát, csak *kar*-féle eredeti alakot tud fölfedezni. Pedig az csak nem járja, hogy az indog. *skar*-nak s-jét, csupán csak hogy az ugor *kar*-val egyezőnek mondhassuk, üres előtétnek tartssuk. Az s-t az indogermán szóban az értelem lényeges kifejezőihez tartozó, s így *skar*, bár részben hasonló az ugor *kar*-hoz, de egészben mégis csak más szó. De ez esetben ez a fél hasonlóság is még szétfoszlik. Ugyancsak «schneiden, stb.» jelentéssel van indog. *skā-* és *skad-* is, s a tö- és gyök-bővítőkben nem szűkölködő indogermán nyelvészet még a *skar*-t is fölbonthatja, úgyhogy csak *ska-* marad mint a jelentés alapexponense, s ez természetesen még kevésbé hasonló az ugor *kar* hoz, melyet az ugor nyelvészet föl nem bonthat.

Ha Anderson a szóalkotó eljárásra való ime kifejtett tekintetet nem mellőzi, bizonyosan nem fárasztotta volna magát az ugor és indogermán nyelvek eredménytelen rokonításával, hanem oda fordult volna, ha épen az ugor nyelvek további kapcsolatát kereste, a hol az ezekével azonos szóalkotás kínálkozott: az altaji nyelvcsoporthoz (török, mongol, mandsu, szamojed nyelvekhez). Hiszen ott találta volna azt is, a mi ugyan nem első dolog, de a mire oly nagy súlyt fektetett, az ugor névmások hasonmásait, és részben hívebbeket mintsem az indogermán nyelvekben. És nem lett volna kénytelen az ugor *kar-* igét indog. *skar*-val féretni össze: mert ajánlkoznak melléje pl. a törökben: *kirk-* scheren, abscheren (meg: csuvas *kart-* einkerben, *γir-* hobeln, scheren; jakut. *kärd-* hauen, hacken, fällen; *kärdis* einschnitt, furche; *kirij-* zuschneiden, *kirbā-* in stücke schlagen v. schneiden; *zoruj-* aufwühlen, pflügen) | mongol (burjat): *kerše-* (m. *kerči-*) zerschneiden;

zarul (m. *zarorul*) schabinstrument, hobel; m. *zaro*-kratzen, schaben; *zarma* feingehacktes fleisch; *kiro*- in kleine stücke schneiden; *kirbe*- ebnen, abschaben; *kirya*- scheren; *zorca* scharf | mandsu (tunguz): *kargi*- abschneiden, hobeln; *kerci*- (tung. *kürti*-) schlachtvieh zerschneiden; *giri*- glatt schneiden, beschneiden (t. *giri*-); tung. *kerga*- scheren.

De itt már kérdeznünk kell, mily nézete van tehát Andersonnak az altaji csoportoknak az ugor nyelvekhez való viszonyáról? Mert azt természetesen tudja ő is, csak úgy mint mi, hogy a nyelvtudomány eddigelé ezek köréhez számította az ugor nyelveket. Megtudjuk ebbeli nézetét könyve elején (12. l.). «Én, azt mondja, korántsem vonom kétségbe annak lehetőségét, hogy valamennyi altaji nyelvek szorosabban egybetartozzanak, s igen jól tudom, hogy kivált Schott ilyen rokonság bizonyítására igen sok anyagot szerzett össze; sőt megengedem, hogy igen sok jelensége főlvételt ajánlani látszik (für diese hypothese zu sprechen scheint) s hogy különösen a szamojed és tatár nyelvekben sok szó van, a mely azonjelentésű finn szókkal alkalmasan egynek tekinthető (welche . . sehr wohl identisch sein könnten): de mindazonáltal ahhoz kell ragaszkodnom, hogy e rokonsági kérdés még csak nyílt kérdésnek tekintendő». — Mi e nézetet különösnek találjuk, mert Anderson nem cselekedte azt, a mit, ily nézet mellett, neki okszerűen tenni kellett. Megvallja, hogy az ugor és indogermán nyelvek közt nem nyílt tér van, melyen át, minden akadály nélkül, vezetheti rokonítását. Megengedve, hogy az altaji csoportok egybetartozása még nincs módszeresen szigorúan bizonyítva, de félig-meddig mégis csak bizonyítva van az, úgy hogy ő maga is annak lehetőségét kénytelen elismerni. Kellett tehát e lehetőséggel előbb tüzetesen foglalkoznia, s azt semmisnek bizonyítania, mielőtt az ugor nyelveknek egy egészen más, kevésbé hasonló alkotású nyelvcsaláddal való egybefűzését megkíséرتette volna. Élhetett volna e tekintetben épen Böhntlingk tanácsával, kit ő mint tekintélyt idéz, mint a ki ugyanis az összes altaji csoportok egybetartozását kérdésesnek nyilatkoztatta. De Böhntlingk nem az altaji csoportok egybetartozása ellen szól, hanem ez egybetartozás bizonyos szorosabb fokát mondja még be nem bizonyítottnak¹⁾; egyébként a

¹⁾ «Wenn herr Schott... nichts anderes beabsichtigte, als durch ein massenhaftes zusammentragen verwandt scheinender wörter und wurzeln

nyomozási teendőkre vonatkoznak ezen szavai, melyeket mi is mint aranyiszavú utasítást, régen elfogadtunk és követünk («Sprache der Jakuten» [megjel. 1851-ben], Einleitung XXXVI. 1.):

«Tekintve a távolságot, melyben a különböző altaji nyelvek egymáshoz állanak (nyilván «nyelv-csoportokat» ért), (hiszen a számnevek sem egyezők már): mindenek előtt szükségesnek látom, hogy mindegyik csoport (nála: «familie») egyes tagjait minden irányban gondosan átkutassuk s azután az összes tagok összehasonlításával a még osztatlan nyelvcsoport gyökszavainak és grammatikai végzeteinek eredeti alakjait határozzuk meg. De egészen hibásnak kell tartanom, ha valaki, úgy mint Schott úr legújabb munkájában teszi, hozzá fog finn-tatár gyökszók egybehasonlításához, mielőtt még egyik csoportot is pontosan átkutatta volna; — ha valaki az egyik csoport valamely tagjából összevet egy szót egy másik csoportbeli egyes nyelv szavával, meg sem gondolva mily keveset ér az ily úton nyert egyezés, ha egyszersmind nincs kimutatva, hogy a hasonlított szavak egyúttal az illető csoportokbeli alapalakokat teszik vagy ezekhez igen közel állanak; — ha továbbá az összetett szók alaki eltéréseit nem az egyes csoportra, illetőleg ennek egyes tagjára nézve érvényes hangtvényekre iparkodunk visszavezetni, hanem akármelyik csoportban vagy csoportnak tagjában minden akárhol észrevett hangváltozást lehetségesnek, sőt egészen természetesnek tartunk; — ha valaki mindjárt kész a gyökszók elvonására, még mielőtt a végzetről (képzésről) tud számot adni, s a (hamarosan elvont) gyökszókat nem csak altaji nyelvekbeliekkel, hanem egyszersmind sinai, tübeti, sémi és indogermán gyökszókka veti egybe, a hasonló hangzásból „majdnem szükségképen“ azonos eredetüket következtetvén».

Ime Böhlingk nem ajánlja bármily altaji nyelvnek más családbeliekkel, pl. az indogermán nyelvekkel való egybevetését. De követeli a nyelvkutató és összehasonlító nyomozásnak fokozatos, módszeres haladását, mely az egyes nyelvből kiindulva közvetlenül csak a legközelebbi rokonokat öleli föl, mindig és mindenben

es wahrscheinlich zu machen, dass die ural-altajischen sprachen in einem näheren verwandtschaftsverhältniss zu einander als zu anderen sprachen stehen, so muss man wol eingestehen, dass er sein ziel erreicht habe» (Jak. Sprache, Einl. XXXV.).

a szűkebb és szélesebb körű sajtóságek gondos megfigyelésével és számbavételével; s az előző munkát sikeréhez köti a nyelvhasznítás további kiterjesztését.

Tekintettel a kifejtett elvekre, meg is mondhatjuk, miért nincs még szigorúan, módszeresen bizonyítva valamennyi altaji csoportok egybetartozása. Egyszerűen azért, mert az egyes csoportokra vonatkozó nyomozások jelen állása még meg nem engedi, hogy e bizonyításhoz tüzetesen hozzá fogjunk. Anderson az ugor nyelvekre nézve már készlet lát, a hol voltaképen csak kezdet van. Utal (25. l.) Donner hasonlító szótárára meg az én m.-ugor szótáramra, melyben már több száz szón az ugor alapalak meghatározása meg van kísértve. Ez bizony még nem elég az ugor alapnyelv rekonstruálásához; nem tekintve hogy Donner az enyimtől valamennyire eltérő módszert követ, egyik szótár sincs még teljesen befejezve, s e munkák befejezése után, a sok meghányásvetésen és megrostáláson át leendő, ideiglen elfogadható végmegállapítás még szintén fog egy kis időbe telni. S így az előzetes munkálatok tekintetében is Anderson kísérletét, ha bár nem az indogermán nyelveket, hanem valamely altaji csoportnak az ugorsággal való rokonítását tűzte volna ki magának, ez idő szerint még korainak, hamarkodottnak kell mondanunk.

Egyébiránt hogy Anderson az ugor + indogermán rokonság vallásába oly erősen belehevült, annak némileg abban is lehet az oka, hogy kivált a déli-ugor ág, különösen a finn nyelvnek indogermán, még pedig nem csak germán, hanem letto-szláv nyelvekkel való kölcsönvételi viszonyát nem nézte elég elfogúlatlanúl. Ő nagyon is vonakodik a kölcsönvétel elfogadásától, s inkább rokonsági jelenségnek veszi az illető szóegyezeit, vagy legfeljebb a szomszéd nyelvnek bizonyos átídomító hatását veszi föl. Ily esetben az óvatos eljárás az volna, hogy a kölcsönvét gyanujába eső szókat a rokonságek bizonyításában egészen mellőzzük. Ámde hogy jelesen a finn nyelv sokat vett a letto-szlávágtól is (vagy ha tesszik, részint egy árja indogermán ágtól), eleve is kétségtelennek látszik, ha elgondoljuk milyen fontos szerepű egyes idegen szókat találunk a finnben, a melyek kölcsönvételére még szükség sem volt. Ilyen pl. finn *hambasa* (= lit. *žambas*) «dens» (az eredeti ugor szó *pii*, de már nem «dens» jelentéssel) v. *tyttäre* = mord. *tejter*, *tejter* és *stir* «filia». A hol ilyen lehet, ott bizonyosan több is van

s igen ohajtandó, hogy mielőbb valaki e kölcsönvételi viszony tisztázásával olymódon foglalkozzék, mit Thomsen a germán-finn kölcsönvételekkel.

Ha e szerint Anderson munkáját egészben véve célja tévesztettnek kell is mondanunk, mégis szívesen megvalljuk, hogy azt nagy érdekeltséggel végig olvastuk. Minduntalan akad benne egy vitató vagy újat állító észrevétel, a mely figyelmünket leköti, meg egyes hosszabb kitérések is fordulnak elé, melyek majdnem egészen az ugor nyelvtéren belül mozognak, csak ritkán indogermán czélzások által zavarva. Fönntartva, hogy munkájának egyes részleteivel még más alkalommal foglalkozzunk tüzetesen, itt végül csak még abbeli ohajtásunkat fejezzük ki, hogy szerző jeles készségét és fáradságbíró nyomozó hajlamát majd biztosabb sikerrel, egy jobban meghatárolt kutatási téren érvényesítse. Örömmel üdvözöljük munkatársúl, ha ilyen térnek a belső ugor nyelvészetet választja, a melyre eddigi sok tanulmánya szerint leginkább hivatva volna.

BUDENZ JÓZSEF. -

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

kiadásában megjelent és saját könyvkiadó-hivatalában (Budapest, Akadémia épületében) valamint a könyvtáraknál kapható:

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR.

Az 1531—1711 megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.

Irta

SZABÓ KÁROLY.

Nagy 8-rét, 47 iv. Ára füzve 4 frt.

E monumentalis munka nemzeti irodalmunk történetére nézve rendkívüli fontossággal bír. Csaknem húsz évi kitaró buvárkodás és adatgyűjtés eredménye az. Szerző, az ország egyik szelétől a másikig néhány száz könyvtárban nem csak a czimtarakat, hanem magukat a könyveket is gondosan átforgatta. Nem egyedül a czimmásokat adja, hanem pontosan közli a nyomtatás helyét, évét, a könyv alakját, a levelek vagy lapok számát a lehetőség szerint, kinyomozza névtelenül vagy álnév alatt kiadott könyvek szerzőit, kideríteni törekszik a hely és név nélkül megjelent munkák nyomtatási helyét és idejét stb. A hol szükségét látja, leírásaihoz jegyzeteket csatol, sok jellemző és érdekes idézetet közöl, utal a forrásokra, honnan az illető munkáról részletesebb felvilágosítás meríthető, **szóval nem egyszerű czimtárt, hanem példás szorgalommal és ritka szakismerettel földolgozott vezérkönyvet ir az 1531—1711. évek között nyomtatásban megjelent egész magyar irodalomhoz.** Hirdeti, hogy nemzeti életünk leggyászosabb kora is mily erőteljes és virágzó irodalmat tudott teremteni, s szembetűnővé teszi irodalomtörténeti ismereteink örvendetes gyarapodását. Mert míg e század elején Sándor István, hasonló irányú munkájában, ugyanazon időszakból csak 990 magyar nyomtatványt sorolt fel, Szabó Károly fáradhatatlan és szerencsés kutatásai e számot majdnem megkétszerezték.

E munka nélkülözhetlen minden könyvtárban, akár magányos, akár nyilvános legyen az, s nélkülözhetlen minden oly művelt vagy szakemberre nézve, ki nemzeti irodalmunk tanulmányozásával komolyan foglalkozik.

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE ÉS MUNKÁI.

Irta

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Ára 2 frt 60 kr.

Az akadémiai könyvkiadó vállalat pártolói számára (diszkötésben) 1 frt 80 kr.

Ezen irodalomtörténeti monographia az Akadémia utolsó nagygyűlésén a Horváth Mihály és Fraknoi Vilmos által kitűzött 100 arany pályadíjjal jutalmaztatott. A hivatalos jelentés így szól:

«Minden tekintetben jeles mű. Egyaránt biztos kézzel rajzolja Révaiban az embert, költőt és nyelvészt. Sok új adatot hoz napfényre, nem egy elfogadottat megegyezően; fejtegetései alaposak s a tényeket és eszméket gyakran helyezi új világításba. Különösen sikerült részek Révai nyelvtörténeti és nyelvhasonlító irányának jellemzése, viszonya a nyelvújításhoz, Verseggy méltatása stb. A kornak nagy vonásokkal rajzolt politikai, társadalmi, irodalmi és tudományos háttéréből plasztikailag emelkedik ki Révai alakja, s úgy szólva előtűnik fejlődik. Szerző ritka tárgyilagossággal leplezi föl hőse erkölcsi és szellemi bensőjét. Oly kevéssé pusztá dicsőítője, mint kritikusa. Nagy mérséklettel és biztos tapintattal vegyíti alakján a fényt és árnyat s elevenen tünteti föl legjellemzőbb sajátosságait. Előadása vonzó, compositiója természetes és művészi: egyszóval a tartalom alaposságával a forma művészete egyesül a siker nem közönséges fokán, s így **túlás nélkül elmondhatni: e mű irodalmunknak valóságos díszére válik.**»

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

Kaphatók a M. T. Akadémia könyvkiadó hivatalában Budapesten (Akadémia-épület) s minden hazai könyvtárban:

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál. I—XIV. köt. 42 füzetben. 1862—1878. (8-adrét 420 iv.) Ára egy 14 kötetből álló teljes példánynak 24 forint. Egy-egy kötetnek különvéve 3 forint. Az I-ső és X-dik kötet külön nem adatik.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. I—VI. kötet. 1864—78. 8-adrét. Együtt megrendelve Ára 10 frt.

Egyenkint:

- I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Codex. Közzéteszi: Volf György (XXX. és 381 l.) Ára 2 frt.
- II. kötet. Weszprémi C. — Peer C. — Winkler C. — Sándor C. — Gyöngyösi C. — Thewrewk C. — Kriza C. — Bod C. Közzéteszi: Volf György. (XVIII és 406 l.) Ára 2 frt.
- III. kötet. Nagyszombati C. — Szent Domonkos C. — Virginia C. — Közzéteszik: Komáromy L. és Király P. (IV. és 345. l.) Ára 2 frt.
- IV. V. kötet. Érdy Codex 2 kötetben. Közzéteszi Volf György. 1876—77. I. fele. XIX és 487 lap. — II. fele. 532 lap Ára 4 frt.
- VI. kötet. Tihanyi Codex. Kazinczy Codex. Horvát Codex. Közzéteszi: Volf György. 1879. XVIII és 359 lap Ára 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.** I. Halotti Beszéd. Régi Biblia, Buda-1838. 5 ftt. — II. Kinizsi Pálné imakönyve. Vegyes m. iratok. Buda, 1840. 2 frt. — III. Tatrosi Biblia. Vegyes m. iratok. 1842. 2 frt. — IV. 1. Guarycodex. Buda, 1841 Ára 1 frt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet. Codexbeli versmaradványok Ára 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK** Erdősitől Tsétsijg. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy Ferencz Ára 2 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI.** A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál. Ára 2 frt.
- A KONDAI VOGUL NYELV.** Irta Hunfalvy Pál. (Nyelvtudom. Közl. IX. köt.) Ára 3 frt.
- ERDEI- ÉS HEGYI-CSEREMISZ SZÓTÁR.** (Vocabularium eremissicum utriusque dialecti.) Budenz József. (A Nyelvt. Közlemények IV. kötetéből) Ára 50 kr.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHAJONLÍTÓ SZÓTÁR.** Irta Budenz József. I.—IV. füzet. (1—46 iv) 1873—79. 8-adrét. Egy-egy füzetnek Ára 1 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK.** Irta Szarvas Gábor Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI.** Irta P. Thewrewk Emil. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJÍTÁS** óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor Ára 1 frt 50 kr.
- MAGYAR-TÁJSZÓTÁR.** Buda 1838. Ára 2 frt.
- KALEVALA.** A finneket nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ABUSKA.** Csagatájtörök szógyűjtemény. Vámbéry Á.-tól Ára 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK.** Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 8-rét. 1875. 170 lap. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 8-rét. 1876. 178 lap. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 8-rét 1877. Egy-egy füzetnek Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.** Kiadja a M. Tud. Akadémia. Az I. osztály rendeletéből szerkeszti Gyulai Pál, osztálytitkár.
- I. k. (1—11. sz.) 1867—68. Ára 2 frt 20 kr. V. k. (1—10. sz.) 1875—76. Ára 3 frt — kr.
- II. k. (1—12. sz.) 1869—72. Ára 1 frt 80 kr. VI. k. (1—10. sz.) 1876—77. Ára 2 frt 50 kr.
- III. k. (1—11. sz.) 1872—73. Ára 1 frt 80 kr. VII. k. (1— 8 sz.) 1877—78. Ára 1 frt 90 kr.
- IV. k. (1—10. sz.) 873—74. Ára 2 frt — kr